

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

SÛFİLERİN “ÖZEL MÛLKİYET” ANLAYIŞI
(TARİKATLAR DÖNEMİNE KADARKİ EVRE[H. I-VI y.y.])

Hazırlayan
Ekrem KÜÇÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK

Konya- 2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

SÛFİLERİN “ÖZEL MÛLKİYET”ANLAYIŞI
(TARÎKATLAR DÖNEMİNE KADARKİ EVRE[H. I-VI y.y.]

Hazırlayan
Ekrem KÜÇÜK

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK

Konya- 2019



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	EKREM KÜÇÜK		
	Numarası	148106011056		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Tasavvuf Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	SÛFİLERİN "ÖZEL MÛLKİYET"ANLAYIŞI (TARİKATLAR DÖNEMİNE KADARKİ EVRE[H. I-VI y.y.]			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Ekrem KÜÇÜK
İmzası



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	EKREM KÜÇÜK
	Numarası	148106011056
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Tasavvuf Bilim Dalı
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK
	Tezin Adı	SÜFİLERİN "ÖZEL MÜLKİYET"ANLAYIŞI (TARİKATLAR DÖNEMİNE KADARKİ EVRE[H. I-VI y.y.]

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan SÜFİLERİN "ÖZEL MÜLKİYET"ANLAYIŞI (TARİKATLAR DÖNEMİNE KADARKİ EVRE[H. I-VI y.y.]) başlıklı bu çalışma 16/10/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Prof. Dr.	Hülya KÜÇÜK	
2	Dr. Öğretim Üyesi	Ali ÇOBAN	
3	Dr. Öğretim Üyesi	Hüseyin ÇELİKER	



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	EKREM KÜÇÜK		
	Numarası	148106011056		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı / Tasavvuf Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	SÜFİLERİN “ÖZEL MÜLKİYET”ANLAYIŞI (TARİKATLAR DÖNEMİNE KADARKİ EVRE[H. I-VI.y.y.]			

Hazırlamış olduğum bu tez çalışması, Hicri I-VI. yüzyıllarda yaşamış olan sūfilerin, özel mülkiyete ve dünya malına bakışını ortaya koyabilme amacıyla yapılmıştır. İlk önce özel mülkiyetin tarihi gelişim sürecindeki yansımaları, ortaya çıkışı araştırılmış ve ortaya konulmuştur. Daha sonra Kur'an-ı Kerim, Hadisler, İslâm hukuku, kelâm ilmî ve beşeri hukukta özel mülkiyetin yeri ile ilk dönem sūfilerinin dünyaya bakışı, çalışıp kazanma ve mülk edinme hakkındaki görüşleri kaynak kitaplardan taranmıştır.

Sonuç olarak, ilk dönem sūfilerinin mutlak manada özel mülkiyete karşı olmadıkları ancak dünya malına önem vermeyip, mal mülk için çalışmayı, kendilerini Allah'tan uzaklaştıracak şeylerle uğraşmayı doğru bulmadıkları görülmüştür. Allah'ın rızık olarak verdiği mallardan paylaşıp yardımlaşmayı önemsemişlerdir.

Kelimeler; Tasavvuf, Sūfi, Özel Mülkiyet, Mülk, Dünya Malı, Zühd, Takvâ.



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



ABSTRACT

Author's	Name and Surname	EKREM KÜÇÜK		
	Student Number	148106011056		
	Department	BASIC ISLAMIC SCIENCES/ SUFISM		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Professor Dr. Hülya KÜÇÜK		
Title of the Thesis/Dissertation	SUFIS' UNDERSTANDING OF PRIVATE PROPERTY (UNTIL THE ERA OF SUFI ORDERS PERIOD [H. I.-VI. Century])			

The aim of this study is to reveal the views of Sufis who lived between the first and sixth centuries of Hegira about private property and world wealth. First, the reflections of private property in the historical development process has been researched and revealed. Then, the place of private property in the Qur'an, Hadiths, Islamic law and modern law was searched through the source books with the views of the first period Sufis about the world, working and acquiring property.

As a result, it has been concluded that the first period Sufis were definitely not against private property but they did not give value to the world fortune. Besides they find inappropriate to work for the property and deal with things that would take them away from God. On the contrary, they care about sharing the blessings of Allah and want to help people in need.

Words; Sufism, Sufi, Private Property, Property, World Wealth, Zuhd/Asceticism, Taqwa/Piety.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	IV
ÖNSÖZ	V
GİRİŞ: USÛL VE KAYNAKLAR HAKKINDA	1
BİRİNCİ BÖLÜM: “MÛLKİYET” KAVRAMI	3
1.1. “MÛLKİYET” KAVRAMININ LUGAT VE İSTILAH ANLAMLARI	3
1.2. TARİHTE ÖZEL MÛLKİYETİN ORTAYA ÇIKIŞI	5
1.3. İSLÂM’DA ÖZEL MÛLKİYET	11
1.3.1. <i>Özel Mülkiyetin Kur’an-ı Kerim’deki Yeri</i>	11
1.3.2. <i>Özel Mülkiyetin Hadisi Şeriflerdeki Yeri</i>	15
1.4. “ÖZEL MÛLKİYET’İN” İSLÂM HUKUKU VE BEŞERİ HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	19
1.5. İLK DÖNEM İSLÂM TOPLUMUNDA ÖZEL MÛLKİYET ANLAYIŞI	26
İKİNCİ BÖLÜM: İLK DÖNEM TASAVVUF KLASİKLERİNE GÖRE SÛFİLERİN “ÖZEL MÛLKİYET” ANLAYIŞI	34
2.1. SÛFİLERİN ÖZEL MÛLKİYET ANLAYIŞININ DAYANAĞI OLARAK H. I-VI. Y.Y. SÛFİLERİNDE ZÛHD VE TASADDUK/İNFÂK ANLAYIŞI	34
2.2. İLK DÖNEM SÛFİLERİNİN “ÖTEKİ” VE İCTİMÂÎ PROBLEMLERE YAKLAŞIM TARZLARI	47
2.2.1. <i>Sûfilere Göre Gerçek Varlık ve Varlığın Gerçek Sahibi Açısından Tevhîd</i>	47
2.2.2. <i>Sûfilere Göre Öteki: Ağyâr Kavramı</i>	49
2.2.3. <i>Sûfilere Göre Kesb (Çalışıp Kazanma) Konusuna İlişkin Bir Deneme</i>	51
2.3. İLK DÖNEM TASAVVUF KLASİKLERİNDE ÖZEL MÛLKİYET	57
2.3.1. <i>Özel Mülkiyetin Konusu Olan Şeyler, Tanımı ve Sınırları</i>	57
2.3.2. <i>Özel Mülkiyeti Kamu Malına Çevirmek İsteyen Zâhidler/Sûfîler: Ayyârlar</i>	63
2.3.3. <i>Özel Mülkiyet ile İlişkili Kavramlar</i>	66
2.3.3.1. <i>Makamlar</i>	66
2.3.3.2. <i>Tevhîd</i>	71
2.3.3.3. <i>Verâ</i>	74
2.3.3.4. <i>Tevekkül</i>	76
2.3.3.5. <i>Fakr-Fakîr</i>	78
2.3.3.6. <i>Takvâ</i>	81
2.3.3.7. <i>Kanâat</i>	83
SONUÇ	87
KAYNAKLAR	90

KISALTMALAR

a.g.e.	:adı geçen eser
a.s.	:aleyhisselâm
b.	:ibn
bkz.	:bakınız
bs.	:baskı
c.	:cilt
çev.	:çeviren
d.	:doğum tarihi
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	:editör
h.	:hicri
haz.	:hazırlayan
Hz.	:Hazreti
M.Ö.	:Milattan önce
MÜİFD.	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s.	:sayfa
sa.	:sayı
ss.	:sayfa aralığında
sad.	:sadeleştiren
sav.	:sallallahu aleyhi vesellem
TDV.	:Türkiye Diyânet Vakfı
terc.	:terceme eden
trs.	:tarihsiz
UÜİFD.	:Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
v.	:vefât tarihi
vb.	:ve benzeri
vd.	:ve diğerleri
Yay.	:yayımları
y.y.	:yüzyıl

ÖNSÖZ

Dünyamızda çok büyük kitleleri etkileyen, savaflara, yıkımlara, sömürülere, haksızlıklara sebep olan çeşitli ideolojilerin (feodalizm, kapitalizm, liberalizm, sosyalizm ve komünizm) orijininde özel mülkiyete dair düşünce farklılıkları vardır. İnsanlık tarihinde bu kadar etkili olan özel mülkiyet anlayışı acaba İslâm âleminde, özellikle de İslâm mistisizminin ilk dönemi olan zühd dönemi ile takip eden tasavvuf döneminde nasıldı? “...Dünyadan da nasibini unutma...”(Kasas Sûresi 28/77) âyeti ile diğer ilgili âyetler (Enâm Sûresi 6/12,Nur Sûresi 24/33,İsrâ Sûresi 17/100) Hz. Peygamber ve sahabeler tarafından nasıl anlaşılmıştı? Bu örneklerden sûfîler nasıl çıkarımlarda bulunmuşlardı? Genelde İslâm hukukunun konusu gibi görülen “özel mülkiyet” hakkında ilk dönem sûfîlerinin düşüncelerini araştırdığımız bu çalışmamızda sûfîlerin; dünyaya, mala, mülke, çalışıp kazanmaya ve biriktirmeye dâir görüşlerini inceledik.

Hazırladığımız bu çalışma iki ana bölümden oluşmaktadır. I. Bölüm’de “mülkiyet” kavramının lügat ve ıstılah anlamları ve “özel mülkiyet’in” tarihi ile Kur’an-ı Kerim ve hadislerdeki yeri, İslâm hukuku ile beşeri hukuk açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. II. Bölüm’de ise, sûfîlerin dünyaya bakışı, zühdün muhtelif tanımları, ayrıca sûfîlerin “öteki” anlayışı ile içtimai problemlere yaklaşım tarzları araştırılmıştır. İlk dönem sûfîlerinde özel mülkiyetin konusu, kapsamı, tasnîfi, sınırları ile tasavvufun makamları ve bazı kavramlarıyla (Tevhîd, Zühd, Verâ, Tevekkül, Fakr, Takvâ, Kanâat) ilişkisi konu edilerek çalışmamız tamamlanmıştır.

Bu çalışmamızda gerek konu seçiminde gerekse çalışma esnasında teşvik ve yardımlarından dolayı Hocam, Prof. Dr. Hülya KÜÇÜK’e en içten duygularıyla teşekkür ederim. Ayrıca, çalışmam sırasında ki sabırlarından, maddî ve manevî desteklerinden dolayı eşim ve çocuklarıma da teşekkür ederim.

Ekrem KÜÇÜK

Konya, 2019

GİRİŞ: USÛL VE KAYNAKLAR HAKKINDA

Bu çalışmamızda amacımız, ilk dönem diye bahsettiğimiz henüz tarîkat döneminin başlamadığı ya da yeni yeni ortaya çıktığı H. I-VI. yüzyıllar arasında yaşamış olan sûfîlerin kendi yazmış olduğu temel kaynaklardan ve onlar hakkında yazılmış olan eserlerden yola çıkarak, özel mülkiyete dâir görüşlerini ortaya koyabilmektir.

H. I.-III. yüzyıllar tasavvuf kitaplarında zühd dönemi olarak kabul edilirken, H. III.-V. yüzyıllarda ise zühd olmaktan çıkmış, günümüz tabiriyle “misticizm” diyebileceğimiz bir karaktere bürünmüştür.¹ Bu dönemlerde yaşamış olan sûfîler aslında tasavvufu kurmuş ve geliştirmiş olan değerli ilim adamlarıdır. Zâhidler daha çok kendi tecrübeleriyle tevhîd bilgisine ulaşmaya çalışırken, tasavvuf dönemi ile artık bireysel tecrübelerden ziyade belli bir sistematığın takip edilmesi yolu tutulmuştur. Zâhidlerin ve sûfîlerin dünya görüşlerinin temelini oluşturan bu dönemlerde yazılmış olan eserler, aynı zamanda bizim de bu çalışmada öncelikli olarak kullandığımız temel eserlerdir. Günümüzde tasavvufun kaynak eserleri diye bildiğimiz bu eserlerin hem Arapça asılları hemde Türkçe çevirileri bulunmaktadır. Araştırmalarımızda ilkönce bu kaynak eserleri tespit edip ulaşabildiğimiz ne kadar kaynak eser varsa ulaşmaya çalıştık. Kaynakları toplama aşamasında aynı zamanda okuyup bilgi notları çıkardık. Bu çalışmaları yaparken izlemiş olduğumuz yöntemler ise; araştırma, kaynakları tarama, kaynakları edinme, okuma, inceleme, karşılaştırma, bilgi notları çıkarma, bunları tasnîf etme ve yazmadır.

Ayrıca çalışmamızın konusu her ne kadar belli bir dönemle sınırlı olsa da, ilk dönem sûfîlerinin tarîkatler dönemine etkisi de olduğu için H.VI. yüzyıldaki bazı sûfîlerin kitapları da okunmuştur. Bunun yanında konumuz kapsamında olan günümüz akademik çalışmaları, ilmî dergiler, incelenmiş ve onlardan da faydalanılmıştır. Çeşitli lügatler, ıstılah ve terim sözlükleri, ansiklopedik çalışmalar, biyografik eserler çalışmamız da faydalandığımız kitaplar arasında yer almıştır.

¹ Hülya Küçük, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, 5. baskı, Ensar yay. İstanbul, 2019, s.213.

Bu çalışmamızda, ilk dönem sûfîleri tarafından yazılmış olup araştırıp incelediğimiz kaynak eserler, kronolojik olarak, Hâris b. Esed el-Muhâsibî'nin (v. 243/857) *er-Riâye li-Hukûkallâh*, Hakîm et-Tirmizi'nin (v.300/910) *Hatmu'l-Evliya*, Ebû'l-Leys Semerkandî'nin (v. 373/983) *Tenbîhü'l-Gâfilîn*, Ebû Nasr Serrâc'ın (v. 378/988) *el-Lûma*, Ebû Bekir Kelâbâzî'nin (v. 380/990) *et-Taarruf*, Ebû Tâlib El-Mekkî'nin (v. 386/996) *Kût'ül-Kulûb*, İbn Sînâ'nın (v. 428/1037) *Makâmâtü'l-Ârifîn*, Ebû Nuaym El-İsfahânî'nin (v. 430/1038) *Hilyetü'l-Evliyâ*, Abdülkerim Kuşeyrî'nin (v. 465/1072) *er-Risâle*, Hücûvî'nin (v. 470/1077) *Keşfu'l-Mahcûb*, Ebu Hâmid Gazzâlî'nin (v. 505/1111) *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Abdülkâdir Geylânî'nin (v. 561/1165) *Cilâu'l-Hâtur*, *el-Fethu'r-Rabbânî ve Fütûhu'l-Gayb*, Abdülkâhir Sühreverdî'nin (v. 563/1167) *Âdâbü'l-Mürîdîn* ve Şihâbuddîn Sühreverdî'nin (v. 632/1234) *Avârifü'l-Maârif* adlı eserleridir. Bu eserlerin bazılarının Arapça'larından, bazılarının ise Türkçe tercümelerinden faydalandık. Arapça'larından faydalandığımızda, Türkçe tercümelerindeki yerlerini de belirttik.

Bu eserler üzerindeki çalışmalarımız daha çok konu bazında yapılmıştır. İlk önce konu başlıkları bu eserlerin hepsinde tarama yöntemiyle taranıp incelenmiştir. Elde edilen bilgiler fişlenip daha sonra bu bilgilerin mükerrer olanları tarihsel önceliğine göre elenmiştir. Yazma aşamasına geçmeden önce tasnîfleri gerçekleştirilmiş olup hangi bilginin nerede kullanılacağı belirlenmiştir. Bu çalışmanın aşamalarında şunu gördük ki, İslâm mistisizmi olan tasavvuf, geçirmiş olduğu düşünsel ve tecrübi evrelerle, zengin bir bilgi ve kültürel çeşitliliğe, bundan dolayı da oldukça sağlam bir altyapıya sahiptir. İslâm toplumuna yön veren değerli ilim ve hikmet adamları tasavvufun okullarında yetişmiştir. Ortaya koymuş oldukları eserlerde hala sonraki nesillere ilhâm olmaya devam etmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM: “MÜLKİYET” KAVRAMI

1.1. “MÜLKİYET” KAVRAMININ LUGAT VE İSTILAH

ANLAMLARI

“Mülkiyet” kelimesi, arapça “m-l-k” (م-ل-ك) kökünden gelir. Lisânü'l-Arab'a göre mülkiyet kelimesinin anlamı: “Bir şeyi ele geçirmek ve üzerinde tekbaşına tasarruf sahibi olmaktır.”²

Diğer bazı lugatlarda ise mülkiyet kavramı: “Arapça bir kelime olup sahiplik, mülk sahipliği anlamına gelir. ‘M-l-k’(م-ل-ك) sahip olmak”³ demektir. “Arapça’da ‘m-l-k’(م-ل-ك) kökünden gelen bu kelime, genel olarak ‘milk’(ملك), ‘mülk’(مُلْك), ‘melk’(مَلِك) şekillerinde olmak üzere üç hareke ile kullanılmaktadır. Ayrıca; ‘mim’ harfinin ötresi ile ‘mülk’ (مُلْك), saltanat ve siyasi iktidar anlamındadır. Bu harfin esre ve üstünü ile ‘milk’(ملك) ve ‘melk’(مَلِك) ise eşyâ mülkiyetinde kullanılmaktadır. Eşyâ üzerindeki mülkiyeti belirtmek üzere ‘melektu’ş-şey’e milken’ (ملكْتُ الشَّيْءَ مَلِكًا) (şeyin mülkiyetini ele geçirdim); insanlar üzerindeki saltanat ve idareyi ele almayı ifade etmek üzere ‘melektu ale’n-nâsi emrahum mülken’ (امرهم ملكاً) (halkı idare yetki ve iktidarını ele aldım)” demektir.⁴ “(ملكية) ‘Milkiyyet’ gayrimenkul (taşınamaz mallar için), mülkiyet”⁵ anlamlarına gelir.

“Bir mala sahip olma, onun hem rakabesine hem de zilyedliğine sahip olma. Bir kimsenin bir malı mutlak surette kullanabilme yetkisidir. Tam mülkiyet, sahibine mutlak tasarruf yetkisi verir. Mâlik ondan isti’mâl (kullanma) ve istiğlâl (gelirlerinden yararlanma), istihlâk (tüketme) ve ihtibas (saklama) yoluyla yararlanabilir.”⁶

Mülkiyetin çeşitli tanımlarına bakacak olursak: “Ayn ve menfaatle itibar edilen ve izafe edildiği şahsa mülkten yararlanma (intifa) ve ferâgat ettiği takdirde

² İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, c.10, Beyrut, trs. s.491.

³ Mevlüt Sarı, *El-Mevarid*, Bahar Yay. İstanbul, trs. s.1460.

⁴ Fahri Demir, *İslam Hukukunda Mülkiyet*, DİB Yay. Ankara, 1993, s.105.

⁵ Serdar Mutçalı, *El-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadîs*, Dağarcık Yay. İstanbul, 1995, s.847

⁶ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay. bs.1, İstanbul, 1998, s.331.

karşılığını (ıvaz) alma imkânını veren, hukuki (şer’i) hüküm veya hukuki vasıftan ibarettir.” Ayrıca, “tasarrufa konu olan şey üzerinde sırf sahibine ait olmak üzere tasarruf yetki ve iktidarındır” veya “tasarrufa konu olan şey üzerinde tasarrufta bulunabilmek için hukuk düzeninde bahşedilen bir yetki ve iktidârdır”⁷ diye tarif edilir.

Diğer bir tanımda ise: “Bir tasarruf kudreti olarak yorumladığı ‘milk’in kişi ile bir nesne arasında, kişiye o nesne üzerinde mutlak tasarruf imkânı sağlayan hukuki bir bağ”⁸ olduğu ifade edilir. Mülkiyet veya mülk: “Şeriatın kabul etmiş olduğu bir insan ve meta ilişkisi olup, bu ilişki sebebiyle mal o insana ait özel bir varlık olur ve insan kendisini tasarruftan alıkoyan bir engel olmadığı sürece onda hertürlü tasarrufta bulunur.”⁹

Özel mülkiyet (mülk) ise: “Başkasını onu tasarruftan alıkoyacak şekilde birşeyin özel olarak birisine ait olması ve şer’i bir engel olmadıkça sahibinin onda tasarruf edebilmesi demektir. Kişi meşru bir yolla herhangi bir mal elde edecek olursa, artık o mal özel olarak onundur. O malın özel olarak bu kimseye ait olması, ondan faydalanmak ve tasarruf etme imkânını sahibine verir. Delilik, bunaklık, sefihlik veya küçüklük ve benzeri haller gibi bundan alıkoyan şer’i bir engel varsa bu faydalanma ve tasarruf istisna edilir.”¹⁰ Özel mülkiyet, “İslâm’ın ortaya çıkardığı bir hak değildir. İslâm, onu kaldırmak yerine, mülkiyeti elde etme yollarını ıslah etmiş ve özel mülkiyet hakkının yanında bir de kamu mülkiyetini müesseseleştirmiştir.”¹¹

⁷ Demir, *a.g.e.* s.105.

⁸ Hasan Hacak, “İslâm Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı”, *MÜİFD*, 2005/2, sa. 29, ss. 99-120.

⁹ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, Risâle Yay*, 10 c. c.7, İstanbul, 1994, s.11.

¹⁰ Zuhaylî, *a.g.e.* c.7, s.11.

¹¹ Demir, *a.g.e.* s.127.

1.2. TARİHTE ÖZEL MÜLKİYETİN ORTAYA ÇIKIŞI

“Bugünkü Türk hukuk dilinde kullanılan mülkiyet kelimesi daha çok Roma hukukundan beri evrilerek gelen ve bazı batı dillerinde “property, propriete” kelimeleriyle ifade edilen terimin karşılığı olup, Arapçada “milk” kelimesinin mastarı olan “milkiyye” nin Türkçe’ye aktarılmış şeklidir. Bu anlamda mülkiyetin islâm hukukunda tek kelimelik bir terim karşılığı yoktur. Fıkıh literâtüründe mülkiyeti de içine alan geniş kapsamlı ve fıkha özgü bir hak türünü belirten “milk”, mülkiyet terimiyle özdeş olmayıp, içerik ve kapsam açısından ondan daha geniştir. Bu sebeple mülkiyetin, milk teriminin bir alt türü olarak fıkıh literâtüründe birbiriyle aynı anlamda kullanılan, “milkü’l-ayn ve’l-menfaa”, “el-milkü’l-kâmil (el-milkü’l-mutlak, el-milkü’t-tam)” terimlerine karşılık geldiği söylenebilir.”¹²

“Batı hukuk düşüncesinde mülkiyet hakkının felsefi ve hukuki dayanağının ne olduğu ve meşruiyetinin nasıl temellendirileceği uzun tartışmalara konu olmuş, tarihi süreç içerisinde üretim şekillerinin farklılaşması ile birlikte mülkiyetin dayanağı ile ilgili görüşlerde farklılaşmıştır.”¹³ “Mülkiyetin kime ait olacağı, mallara toplumun mu (kollektivist), yoksa kişinin mi sahip olacağı (özel mülkiyet) sorunu yazılı literâtürde en azından Eflatun (v. M.Ö.347) ve Aristo’dan (v. M.Ö.322) beri tartışılmaktadır.”¹⁴

“İnsan-eşyâ ilişkisinin hukuki ifadesi olan “mülkiyet”, müessese olarak fark edilmiş ve adı konulmuş olmasa da ortaya çıkışı insanlık tarihi kadar eskidir. Eflatun ve Aristo sosyal konularla ve dolayısıyla mülkiyet meselesi ile yakından ilgilenmiş iki antik çağ düşünürüdür. Bunlardan Eflatun, mülkiyet ve devlet meselelerini önce *Devlet* sonra da *Kanunlar* adlı eserlerinde incelemiştir. Eflatun, ideal devletinde, bütün mallara “aşağı sınıf” adını verdiği çiftçiler, esnaf ve tüccarların sahip olmasını, “yönetici” ve “koruyanların” ise, toprakları, evleri ve paraları olduğu takdirde yurttaşların yardımcısı değil, düşmanı veya efendisi olmayı düşünebilecekleri endişesiyle sadece yıllık geçim masraflarını almalarını, aşağı sınıfın ise politikaya karışmamalarını teklif etmektedir. Mal edinme konusuna yaklaşımı böyle müdehaleci

¹² Hacak, *a.g.e.* s.100.

¹³ Hacak, “Mülkiyet” mad. *DİA.* c.31, İstanbul,2006, ss.543-8.

¹⁴ Hacak, *İslâm Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı*, s.102.

olan Eflatun, *Kanunlar* adlı eserinde daha gerçekçi bir tavır takınmış ve bazı sınırlamalarla her sınıf için özel mülkiyetin kabul edilmesi gerekliliğini vurgulamıştır.”¹⁵

Aristo ise düşüncelerini *Politika* adlı eserinde ortaya koymaktadır. Burada açıkladığı mülkiyet görüşü Eflatun’un kanunlarını andırmaktadır. Aristo insanoğlu için ideal saydığı devlet düzeninde, toprağa vatandaşların sahip olmalarını, özellikle devlet topraklarının yarısına vatandaşların ortaklaşa mâlik olmalarını istemektedir. Fâizi yasaklayan, insanın bir şeye sahip olma arzusunu tatmin ile o kişiye, arkadaşlarına yardım edebilme ve cömertlik hasletlerini işletme imkânı vereceği gerekçesiyle, özel mülkiyeti savunan Aristo, özel mülkiyetin sebep olduğu çatışmaların, kişilerin mallara özel şekilde sahip olmasından değil, insan tabiatının kötülüğünden doğmakta olduğunu savunmaktadır. Ayrıca Eflatun’un yönetici ve koruyucuları servetten mahrum etme teklifini, anlaşılmasız teklif olarak karşılamaktadır.¹⁶

“Tabii hukuk anlayışını benimseyen hukukçu ve felsefeciler, mülkiyet hakkını doğrudan fitrat ve yaratılışa dayandırırken, tabii hukuku reddeden düşünürler, mülkiyetin devletten, emekten ya da fayda ilkesi gibi tabii durum dışındaki başka bir sebepten doğduğunu savunmuşlardır. Çok eski zamanlardan beri tartışılan özel mülkiyet sorunu etrafındaki görüşleri de üç temel tez halinde toplamak mümkündür. Bunlardan ilk görüş sahiplerinin tezine göre, özel mülkiyet insan tabiatına uygun olup fert ve toplum için zorunludur. Toplum mülkiyetinin esas alınması gerektiğini savunan karşı teze göre özel mülkiyet, insanın mutluluğuna aykırıdır ve toplumsal çatışma ve kötülüklerin temelini oluşturmaktadır. Bu konuda orta yolu tutan üçüncü tezin sahipleri ise özel mülkiyet kurumunun sınırlandırılarak korunması gerektiği kanâatindedir.”¹⁷

İbn Haldun (v. 808/1406): “ İnsanları toplum halinde yaşamaya mecbur eden esas faktörün, maddî ihtiyaçları tek başına karşılayamamaları” olduğu konusunda ısrar eder. Maddî ihtiyaçları tek başına üretemeyen insanlar, bu ihtiyacı gidermek için bir araya gelip yardımlaşmışlar ve işbölümü yapmışlardır. Tek tek maddî

¹⁵ Demir, *a.g.e.* s.10.

¹⁶ *a.g.e.* s.10.

¹⁷ Hacak, “*Mülkiyet*”, s.543.

ihtiyaçlarını karşılayamayan insanlar işbölümü yapınca ihtiyaçlarından kat kat fazlasını üretebilirler. Bu fazla artık değer, refah için harcanır.¹⁸

Bir yerde umranın (toplumun) gelişmesi ve ilerlemesi oraya çokça işgücünün gelmesi, netice de çok malın üretilmesiyle olur. Bundan dolayıdır ki, “umranca gerileyen yerde rızık kalmaz” şeklinde halk arasında söylenen bir söz vardır. Allah dünyayı ve içindekileri insan için yaratmıştır. İnsan, kendisi için yaratılan şeylerden almak ve yararlanmak için elini uzatır. Birinin eline geçen şey, belli bir bedel ödenmeden artık başkasının eline geçmez” diyerek özel mülkiyetin ortaya çıkışı hakkında bilgiler verir.¹⁹

İlkel insan topluluklarını araştırmakla bilinen hukukçu, antropolog Lewis Morgan’ın (v. 1881) araştırmaları ışığında özel mülkiyetin tarihi serüvenini üç sınıf halinde yapabiliriz.

(a) Yabanlık; Doğa ürünlerinden onları hiç değiştirmeden yararlanmanın ağır bastığı dönem. İnsan eliyle yapılan üretim, herşeyden önce bu yararlanmayı kolaylaştıran aletlerin üretimidir.

(b) Barbarlık; Hayvan yetiştirme, tarım ve insan faaliyeti sayesinde doğal ürünlerin üretimini artırmayı sağlayan yöntemlerin öğrenilmesi dönemi.

(c) Uygarlık; İnsanların doğal ürünleri hammadde olarak kullanmayı öğrendiği dönem; asıl anlamda sanayi ve ustalık dönemi²⁰

Mülkiyet, geçmişte de gelecekte de ekonomik düzenin kendisi üzerinde yükseldiği en önemli esaslardan olup, günümüzde uygulanmakta olan çağdaş iki dünya düzeni, kapitalizm ve komünizm arasındaki anlaşmazlıkların eksenidir. Bu bakımdan mülkiyet ve onunla ilgili diğer hususlar, dünyayı uğraştıran önemli meselelerdendir.²¹

Tarihsel Materyalizm’e göre: “Toplumun maddî yaşam koşulları içinde, toplumun görünüşünü, sosyal sistemin niteliğini, toplumun bir sistemden ötekine gelişmesini belirleyen temel güç, insanın varoluşu için gerekli olan yaşama

¹⁸ Süleyman Uludağ, *İbn Haldun*, TDV. Yay. Ankara, 1993, s. 107.

¹⁹ Uludağ, *a.g.e.* ss. 107-9.

²⁰ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. H. İlhan, Alter Yay. Ankara, 2015, s.32.

²¹ Zuhayli, *a.g.e.* c.7, s.32.

araçlarının elde ediliş ve biçimi, toplumun yaşayabilmesi ve gelişebilmesi için zorunlu olan yiyecek, elbise, ayakkabı, ev, yakacak, üretim aletleri vb. gibi maddî malların üretim biçimidir. İnsanların yaşamak için yiyeceğe, giyeceğe, ayakkabıya, barınağa, yakacağa vb. sahip olmaları, bu maddî mallara sahip olmak içinde, onları üretmeleri gerekir. Bunları üretmek için, insanların bunları üretebilecek üretim aletlerine sahip olmaları, bu aletleri üretebilmeleri ve kullanabilmeleri gerekir.”²²

“Karl Marx’a (v. 1883) göre, tarihte beş temel üretim ilişkisi bilinmektedir; Bunlar: “İlkel komünal, köleci, feodal, kapitalist ve sosyalist”²³ üretim ilişkileridir. Tarihi süreç içerisinde farklı yerlerde anlama ve uygulama farklılıklarından ortaya çıkmıştır. Modern zamanda da insan hâlâ bu üretim ilişkilerinin nasıl olacağı noktasında bir mücadele içerisinde.

(a) “İlkel komünal sistemde, üretim araçları üzerindeki kollektif mülkiyet, üretim ilişkilerinin temelidir. Bu durum esas olarak o dönemin üretim güçlerinin niteliğine karşılık düşer. Taş aletler ve daha sonra ortaya çıkan ok ve yay, insanların doğa güçlerine ve vahşi hayvanlara karşı tek başına savaşım vermelerini güçleştiriyordu. İnsanlarla ortaklaşa çalışmak zorundaydılar. Ortak çalışma hem üretim araçlarının hemde ürünlerin ortak mülkiyetine yol açmıştı. O zamanlar, vahşi hayvanlara karşı savunma aracı olarak kullanılan üretim aletleri dışında, herhangi bir üretim aracı üzerinde özel mülkiyet kavramı henüz yoktu.”²⁴

(b) “Köleci sistemde, üretim ilişkilerinin temeli, üretim araçları üzerindeki ve ayrıca üretimde çalışan ve sahibinin herhangi bir hayvan gibi alıp satabildiği ya da öldürebildiği köle üzerindeki köle sahibinin mülkiyetidir. Bu durumda toplumun bütün üyelerinin, üretim süreci içindeki ortak ve özgür çalışması görülmez. Burada egemen olan şey, çalışmayan köle sahipleri tarafından sömürülen kölelerin zorla çalıştırılmasıdır. Onun için, artık burada üretim araçlarının ya da üretilen ürünlerin ortak mülkiyeti yoktur. Bunun yerini özel mülkiyet almıştır. Köle sahibi, ilk ve esas mal sahibi olup mutlak mal sahibidir.”²⁵

(c) “Feodal sistemde, üretim ilişkilerinin temeli, Feodal Bey’in üretim

²² Josef Stalin, *Diyalektik ve Tarihi Materyalizm*, çev. H. İlhan, Alter Yay. Ankara, 2013, ss.38-40.

²³ Stalin, *a.g.e.* ss. 41-6.

²⁴ *a.g.e.* ss. 41-6.

²⁵ *a.g.e.* ss. 41-6.

araçları üzerindeki mülkiyeti ve onun öldürmeye hakkı olmadığı ama alıp satabildiği üretici olan serf üzerindeki sınırlı mülkiyetidir. Feodal mülkiyet, köylü ve zanaatçının üretim aletleri ve bireysel çalışma ürünü olan özel ekonomisi üzerindeki bireysel mülkiyetle birarada bulunur. Burada özel mülkiyetin dahada gelişmiş olduğunu görüyoruz.”²⁶

(d) “Kapitalist sistemde, üretim araçları üzerindeki özel mülkiyettir. Üreticiler üzerinde, yani ücretli işçiler üzerinde artık mülkiyet yoktur. Üretim araçları üzerinde kapitalist mülkiyetin yanısıra, serflikten kurtulan köylüler ve zanaatçıların kendi bireysel emeklerine dayanan ve önceleri oldukça geniş ölçüde yaygın bulunan özel mülkiyetleri de yer alır. El zanaatları atölyeleri ve imalathaneler yerini, malikânelele donatılmış kocaman fabrikalara ve işyerlerine bırakır. Kapitalizm gitgide daha fazla emtia üreterek ve bunların fiyatlarını düşürerek rekabeti keskinleştirir. Küçük ve orta özel mülk sahipleri yığınını yıkıma uğratır.”²⁷

(e) “Sosyalist sistemde, üretim ilişkilerinin temeli, üretim araçlarının sosyal mülkiyetidir. Ürünler harcanan emeğe göre ve “çalışmayan yemez” ilkesine dayanılarak dağıtılır. Burada üretim ilişkileriyle üretim güçlerinin durumu arasında tam bir uygunluk vardır. Çünkü üretim sürecinin sosyal niteliği, üretim araçları üzerindeki sosyal mülkiyetle desteklenmiştir.”²⁸

Karl Marx kendi tarihi felsefesinde belli ölçütleri karıştırmış ve içinden çıkılmaz hale sokmuştur. Marx üç şeyi birbirine karıştırmıştır. Bunları mülkiyet biçimi, sınıf ilişkileri biçimi ve üretim araçları biçimidir. Sözcüğü, feodalizmle kapitalizmdeki yapılar aynıdır. Her iki durumda da üretim araçlarında ve kaynaklarında özel mülkiyetin olduğunu görüyoruz.²⁹ Demek oluyor ki özel mülkiyet, ilkel komünal sistem hariç bütün zamanalarda görülür.

Üretim araçları üzerindeki kapitalist özel mülkiyetin, üretim sürecinin toplumsal niteliği ve üretim güçlerinin niteliğiyle apaçık bir çelişme halinde bulunduğu, kapitalist ülkelerdeki ekonomik krizler, üretim ilişkileriyle üretim

²⁶ Stalin, *a.g.e.* ss. 41-6.

²⁷ *a.g.e.* ss. 41-6.

²⁸ *a.g.e.* ss. 41-6.

²⁹ Ali Şeriatî, *İslâm Sosyolojisi*, çev. Kenan Sökmen, Birleşik Yay. İstanbul, 1993, s.117.

güçlerinin nitelikleri arasındaki uyumsuzluğun, üretim güçleriyle üretim ilişkileri arasındaki çatışmanın bir örneğidir. Tersine, üretim araçları üzerindeki toplumsal mülkiyetin, üretim sürecinin toplumsal niteliğiyle tam bir uyumluluk halinde bulunduğu, dolayısıyla ne ekonomik krizlerin ne de üretim güçlerinin tahribinin sözkonusu olduğu sosyalist ekonominin, üretim ilişkileriyle üretim güçlerinin nitelikleri arasındaki tam uyumluluğun bir örneğidir.³⁰

Komünist Manifesto'da: "Komünizm'in ayırcı özelliği, bütünüyle mülkiyetin kaldırılması değil, burjuva mülkiyetinin kaldırılmasıdır. Modern burjuva özel mülkiyeti, ürünlerin, sınıf karşıtlıklarına dayalı, birinin ötekini sömürmesine dayalı biçimde üretilmesinin ve sahiplenilmesinin nihai ve tam ifadesidir. Biz komünistler, bu anlamda teorimizi özel mülkiyetin kaldırılması olarak tek bir sözle özetleyebiliriz. Sermaye kişisel değil, toplumsal bir güçtür. Bu durumda sermaye, toplumun üyelerinin tümüne ait olan bir ortak mülkiyete dönüştürülürse, kişisel mülkiyet toplumsal mülkiyete dönüştürülmüş olmaz. Yalnızca mülkiyetin sınıfsal karakteri ortadan kalkar"³¹ diye açıklanır.

³⁰ Stalin, *a.g.e.* ss.38-40.

³¹ Karl Marx ve F. Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Orhan Tekin, Mavi Çatı Yay. İstanbul, 2016, ss.35-7.

1.3. İSLÂM'DA ÖZEL MÜLKİYET

1.3.1. Özel Mülkiyetin Kur'an-ı Kerim'deki Yeri

Kur'an'a göre mutlak mâlik Allah'tır. Herkesin ve herşeyin üzerinde mutlak tasarruf hakkına sahip bulunan yegâne varlık O' dur. O, herşeyin sahibidir. Allah kendi mülkünden insanlığa da cüz'i olarak denemek amacıyla vermiştir. Bu nedenle Allah ile ilişkisini kesmiş bir dünya görüşünün iktisat anlayışında (kapitalizm) insan kendi malının mutlak sahibi olarak görüldüğü için malını istediği yere harcayabilme hakkına sahip görülürken, İslâm bu hürriyeti sınırlamaktadır. Konu içerisinde geçecek olan âyetlerden de anlaşılacak ki, kişinin kendi malını tüketirken savurganlık etmesi (isrâf) yasak olduğu gibi, malın ihtiyaç sahiplerine harcanması da (infak) önerilir.

İnsanların sahip oldukları mallardan Allah yolunda harcamaları gerektiğine, zekât, sadaka, infâk gibi sosyal yardımlaşmanın önemine dair Kur'an-ı Kerim'de Yüce Allah: "...Allah'ın size verdiği maldan onlara verin..."³² "... Size verdiğimiz rızıklardan Allah yolunda harcayın..."³³ buyurmaktadır. Bu âyetlerden, bize rızık olarak verilen ve özel mülkiyetimizmiş gibi görülen malların aslında sadece bize ait olmadığını, onları tasadduk ederek Rabbimizin emrettiği yerlere vermemiz gerektiği sonucu çıkmaktadır.

Yine Allahû Teâlâ, rızık bakımından kimimizi kimimize üstün kıldığını, üstün kılınanların rızıklarını, elleri altındakilere verip de onlarla eşit olmak istemediğini, Onların Allah'ın nimetlerini inkâr ettiğini³⁴ vurgulamaktadır. Bu vurgu da, verilen nimetlerin Allah'ın faziletinden olduğu, gerçek sahibinin Allah olduğu, bu konuda insanların yardımlaşma ve dayanışma içerisine girmediği zaman nankörlükle suçlandığını görmekteyiz. Ayrıca: "Allah'ın, kendilerine lütfu kereminden verdiği şeylerde cimrilik edenler bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilâkis bu, onlar için kötüdür. Cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü, boyunlarına geçecektir. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah yaptıklarınızdan

³² Nur Sûresi, 24/33.

³³ Bakara Sûresi, 2/254.

³⁴ Nahl Sûresi, 16/71.

haberdardır”³⁵ âyetinden de anlaşılacağı üzere herşeyin mutlak sahibinin Allah olduğu, insanların özel mülkiyetinde olan şeylerin, onlara Allah’ın lütfundan verildiği, Allah’ın cömert olduğu ve insanların sahip olduğu bu mallarda cimrilik yaptıkları zaman mutlaka karşılığını en sert şekilde görecekleri belirtilmektedir. Başka bir âyette ise bunun aksine: “Allah’a ve Rasûlüne iman edin, sizi başına geçirdiği şeylerden infak edin. İçinizden iman edip infâk edenler için büyük bir mükafaat vardır”³⁶ buyurmuştur. Burada, bu malları Allah’ın vermiş olduğu(özellikle hatırlatılmakta) infâk edenler için büyük ödüllerin verileceği ve yapılan bu güzel davranışın karşılıksız kalmayacağı vurgulanmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de konumuzla ilgili olarak, insana nisbet edilen “milk”(مilk) ve “kesb”(كسب) kelimeleri geçmektedir. Milk kelimesi, Yasin Sûresi 71. âyeti ile Nur Sûresinin 61. âyetinde geçmektedir. Yasin Sûresi 71. âyet: “ Görmediler mi, biz onlara, kendi ellerimizle yaptıklarımızdan hayvanlar yarattık da, onlara sahip(mâlik) olmaktadırlar.” Nur Sûresinin 61. âyetinde ise: “Âmâya güçlük yoktur, topala güçlük yoktur, hastaya güçlük yoktur. Kendi evlerinizden yahut babalarınızın evlerinden yahut analarınızın evlerinden yahut kardeşlerinizin evlerinden yahut kızkardeşlerinizin evlerinden yahut amcalarınızın evlerinden yahut halalarınızın evlerinden yahut dayılarınızın evlerinden yahut teyzelerinizin evlerinden yahut anahtarlarına sahip(malik) olduğunuz evlerden veyahut arkadaşlarınızın evlerinden yemenizde size sakınca yoktur. Evlere girdiğiniz zaman birbirinize, Allah katından mübarek ve hoş bir esenlik dileği olarak selam verin. İşte Allah, düşünesiniz diye bu âyetleri böyle açıklar.” Görüldüğü gibi Yasin Sûresi 71. âyette insanlar hakkında doğrudan doğruya “mâlik” sıfatı kullanılmakta, Nur Sûresi 61. âyetinde de “anahtarlarına mâlik” olduğunuz (melektum mefâtihâhu) buyrulmak sûretiyle insana mâlik olma fiili isnâd edilmektedir. İnsan mâliktir.”³⁷ “Kesb” kelimesi ise Bakara Sûresi 267. âyet, Nur Sûresi 32. âyet ile Mesed Sûresi 2. âyette mevcuttur. Bakara Sûresi 2. âyette: “ Ey iman edenler, gerek kazandıklarınızın (kesb) ve gerekse sizin için yerden çıkardıklarınızın temiz ve hoş olanlarından infâk ediniz.” Nisâ Sûresi 32. âyette ise: “ Bir de Allah’ın bazınıza diğerlerinden fazla verdiği şeyleri temenni

³⁵ Âl-i İmrân Sûresi, 3/180.

³⁶ Hadîd Sûresi, 57/7.

³⁷ Demir, *a.g.e.* 130.

etmeyiniz. Erkeklerle de çalışmalarından (kesb, iktisab) bir nasîb vardır; kadınlara da çalışmalarından (kesb, iktisab) bir nasîb vardır. Allah'tan O'nun lütfunu isteyin. Allah herşeyden haberdardır” buyrulmaktadır. Mesed Sûresi 2. âyet: “Ne malı fayda verdi ona ne de kazancı (kesbi).” Görüldüğü gibi bu âyet-i kerimelerde “kazançlar” yani çalışıp çabalamak suretiyle elde edilen şeyler sahiplerine isnâd edilmektedir. Herkesin kazancı kendisine aittir. Herkes kazancının mâlikidir.”³⁸

Karaman'a göre, Kur'an-ı Kerim'de mülkiyetle ilgili âyetleri incelediğimizde üç gruba ayırabiliriz.³⁹

(a) Göklere ve yerde neler varsa hepsinin Allah'a ait olduğunu, herşeyin sahibinin, mâlikinin mutlak manada Allah olduğunu ifade eden âyetler: “(Ya Muhammed) De ki; ‘Göklere ve yerdeki şeyler kimindir? De ki, Allah’ındır.’...”⁴⁰, “Musa kavmine: ‘Allah’tan yardım isteyin, sabredin. Yeryüzü Allah’ındır.’...”⁴¹

(b) Malların âmme malı olduğunu, toplumların sahip olduğunu ifade eden âyetler ise: “Bilin ki, ganimetten ne elde ederseniz, onun beşte biri Allah'ın, Rasulünün, akrabalarının, yoksulların ve yolcularındır...”⁴² “Andolsun ki biz, Zikir'den sonra Zeburda da şöyle yazdık: Yere iyi kullarım mirasçı olacaktır.”⁴³, “Eski sahiplerinden sonra yeryüzüne mirasçı olanlar için (şu gerçek) ortaya çıkmadımı ki, isteseydik onları günahları yüzünden helâk ederdik, kalplerine de mühür vururduk, bir dahada işitmezlerdi.”⁴⁴, “Yerlerine, yurtlarına, mallarına ve (henüz) ayak basmadığınız topraklarına sizi mirasçı yaptı. Allah herşeye kadirdir.”⁴⁵, “Zayıf(hor) görülen kavmi, mübarek kıldığımız o toprağın doğularına ve batılarına mirasçı kıldık...”⁴⁶

(c) Kişilere ait mallar olduğundan bahseden âyetler vardır. Bunlardan bazıları ise şunlardır: “Ve onlara iki adamı misal getir: Birine, hertürlü üzümden

³⁸ Demir, a.g.e. 131.

³⁹ Hayreddin Karaman, *İslâm'ın Işığında Günümüz Meseleleri*, Yenişafak Yay. c.1, İstanbul, 1997, ss.31-2.

⁴⁰ Enâm Sûresi, 6/12.

⁴¹ A'râf Sûresi, 7/128.

⁴² Enfâl Sûresi, 8/41.

⁴³ Enbiyâ Sûresi, 21/105.

⁴⁴ A'râf Sûresi, 7/100.

⁴⁵ Ahzâb Sûresi, 33/27.

⁴⁶ A'râf Sûresi, 7/137.

iki bağ vermişiz ve ikisinin de etrafını hurmalarla donatmışız, ikisinin arasına bir ekinlik yapmışız. İki bağın ikiside yemişlerini vermiş, hiçbir şeyi noksan bırakmamış, ikisinin ortasından birde nehir akıtmışız. Onun başkaca geliride vardı. Karşılıklı konuştuğu arkadaşına dedi ki: “Ben, malca senden daha zenginim, adamca da senden daha güçlüyüm...”⁴⁷, “Yazıklar olsun, arkadan çekiştiren ve kaşgöz hareketi yaparak insanlarla alay eden herkese. O ki mal topladı, onu sayıp durdu. Malının kendisini ölümsüzleştireceğini sanıyor.”^{48,49}

Allah’ın emirleri doğrultusunda, O’nun çizdiği sınırlar içinde olmak üzere Kur’an, birçok âyette özel mülkiyeti tanımıştır. Hatta denebilir ki, Kur’an’da sunulan ekonomik program, tamamıyla her alanda özel mülkiyet fikrine dayanmaktadır.

“Üretim maddeleriyle tüketim maddeleri arasında ayırım yapıldığını ve yalnızca ikincisinin özel mülkiyete konu olabileceği, birincisinin ise millileştirilmesinin gerekliliğini belirten herhangi bir ifade yoktur. Özel mülkiyetin geçici karakterde olduğu, bunun üretim araçlarının kollektifleştirildiği kalıcı bir düzenle yer değiştirmesinin istendiği yolunda bir imâ da yoktur. Kur’an’ın asıl amacının bu olduğunu kabul edebilmemiz için, bu hususun açıkça, hiçbir şüpheye mahal vermeden belirtilmesi, gelecekteki kalıcı düzene uygun düşen emirler verilmesi gerekiyordu. Sadece ‘Dünya, Allah’a aittir.’⁵⁰ ifâdesi, arazinin özel mülkiyetinin yasaklanması, devletleştirme/kollektifleştirme uygun görülmesi sonucunu çıkarmaya yeterli değildir. Birçok yerde: ‘Göklerde ve yerde olan herşey Allah’a aittir’⁵¹ ifâdesi yer almış, fakat hiçkimse bu âyetten yerde ve gökte olan şeylerin bireylere ait olamayacağı, devletin mülkiyetinde olması gerektiği sonucunu çıkarmamıştır. Yine benzer şekilde fakir ve ihtiyaç sahiplerine yardım yapılmasını vurgulayan âyetlerden kollektifleştirme teorisini çıkarmakta zorlama bir yorumdur. Fakirlerin ihtiyaçlarının karşılanması tek yolu olarak toplumda zenginlerin, hâli vakti iyi olanların mallarını Allah rızası için fakir akrabalarına, öksüzlere ve ihtiyaç

⁴⁷ Kehf Sûresi, 18/32-34.

⁴⁸ Hümeze Sûresi, 104/1-3, Bakara Sûresi, 2/261-2-4-5, Nuh Sûresi, 71/21, Mesed Sûresi, 111/2, Meryem Sûresi, 19/77.

⁴⁹ Karaman, *a.g.e.* ss.31-2

⁵⁰ A’râf Sûresi, 6/128.

⁵¹ Bakara Sûresi, 2/284.

sahiplerine sarfötmeleri gerektiği belirtilmiştir. Kuřkusuz Kur'an'da, gerektiğinde belli şeylerin bireyin kontrolünden kollektif kontrole geğmesini engelleyen bir hñkümde yoktur. Ancak özel mñlkiyeti reddedip kollektivizmi bir ekonomik sistem olarak benimsemek, insanın ekonomik problemlerine Kur'an'î bir yaklaşım değildir.”⁵²

Bu âyetler ve prensipler çerçevesinde düşünñldñđü zaman varılacak netice şudur: Allah herşeyin yaratıcısı ve mâlikidir. Çeşitli nimet ve musibetlerle imtihan etmek ve bunun neticesinde mñkafaat vermek üzere insanlara, dünya hayatını ve dünya nimetlerini bahşetmiştir. İnsanların dünyadaki hñkimiyetleri ve bu arada mal, menfaat vb. üzerinde hñkimiyet manasına gelen mñlkiyet hakları; halife ve vekil bırakmak, kendi namına kullanma, semeresinden faydalanma, tüketme gibi tasarruf selâhiyeti vermek esasına dayanmaktadır. İşte mñlkñn hem Allah'a hemde kul'a ait oluşu bu mâna içinde tutarlılık ve bñtñnlñk kazanmaktadır. “Allah'ın sizin için ayakta durma sebebi kıldığı mallarınızı sefihlere(akılsız-beyinsiz) takımına vermeyin...”⁵³ gibi âyetler ise hususi mallardaki kamu hakkına ve bñtñn ùmmete ait olan servet mefhumuna dikkat çekmekte, malın topluma ait olan yönüne aydınlık getirmektedir.⁵⁴

1.3.2. Özel Mñlkiyetin Hadisi şeriflerdeki Yeri

Özel mñlkiyete ait Kur'an âyetlerini inceledikten sonra, İşlâm dininin en önemli ikinci kaynağı olan Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sñnnetinde de, konuyla ilgili yaptığımız araştırmamızda oldukça fazla rivâyete rastladık. Anlaşılan o ki, klâsik İşlâm kültüründe özel mñlkiyet açıkça kabul edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'deki ilke ve hñkümlemlerle Hz. Peygamberin (s.a.v.) söz ve uygulamaları bu sonucu hazırlayan meşrûiyyet temellerinin başında gelir.

Hz. Peygamber, sahibinin izni olmadan başkasının malına el uzatılmaması

⁵² Ebû'l-A'lâ, el-Mevdûdi, “Kur'an'ın Ekonomik Siyasi Öğretisi”, *İşlam Düşünce Tarihi*, Edit. M.M. şerif, İnsan Yay. c.1,İstanbul, 1990, ss.212-3.

⁵³ Nisâ Sñresi, 4/5.

⁵⁴ Karaman, a.g.e. c.3, ss.31-2.

gerektiği ilkesini sık sık vurguladığı gibi, veda hutbesinde bu hususu açık bir şekilde tekrarlamış, meşrû müdafaa şartları içinde malını korumaya çalışırken öldürülenlerin şehid olduğunu bildirmiş, emeği ve meşrû kazancı teşvik etmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) işletilmeyen sahipsiz araziye ihyâ edenin ona sahip olacağını belirtmesi, sadaka ve ganimet dağıtması, araziye iktâ olarak vermesi gibi söz ve uygulamaları da, İslâm'da 'özel mülkiyet' anlayışının benimsendiğini açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁵

Hz. Peygamberi'nin (s.a.v.) hadislerinden özel mülkiyetle alâkalı olanları, şu şekilde tasnîf edebiliriz:

(a) Sahip olunan malın infâk edilmesiyle ilgili hadisi şerifler: Enes b. Mâlik'in (v. 93/712) rivâyetine göre: "Rasulullah (s.a.v.), elindeki maldan ertesi güne hiçbirşey bırakmaz, hepsini fakirlere dağıtırdı."⁵⁶ "Her sabah iki melek dünya semasına inerek, birisi: 'Allah'ım! Malını infâk edene yenisini ver.' diğeri: 'Allah'ım! Cimrilik edenin malını telef et' diye dua ederdi."⁵⁷

Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber'in kendi tasarrufuna ait malları bulunuyordu. Fakat hiçbir zaman kendisini bu mallar üzerinde mâlik görmemişti. Onu biriktirme hevesine düşmezdi, hatta ertesi güne bile bir şey ayırmadan ihtiyaç sahibi olan insanlara dağıtırdı. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) elindeki malları dağıttığına dâir rivâyetler oldukça fazladır. Paylaşmak, yardımlaşmak ve dayanışmak İslâm Peygamberinin temel şîârıdır.

(b) Sahip olunan malın dokunulmazlığı ilgili hadisi şerifler: Ebû Hureyre'den (v. 57/676) nakledildiğine göre, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "Kim hakkı olmadığı hâlde bir karış yer alırsa, Allah kıyamet günü yedi kat yeri onun boynuna dolar."⁵⁸ Ayrıca, Hz. Peygamber (s.a.v.) Veda Hacc'ında devesinin üstüne oturdu. Sonra insanlara şöyle hitap etti: "Ey İnsanlar! Bu Zilhicce ayınızda, bu Mekke şehrinizde, bu arefe gününüz nasıl mukaddes ise, kanlarınız, mallarınız ve ırzlarınız

⁵⁵ Hacak, "Mülkiyet" mad. *DİA*. c.31, s.543.

⁵⁶ Tirmizi, *Sünen*, Zühd, 38.

⁵⁷ Buhâri, *Zekât*, 27 - Müslim, *Zekât*, 57.

⁵⁸ Müslim, *Müsâkât*, 141.

da aynı şekilde mukaddestir.”⁵⁹ Abdullah b. Ömer’den (v.73/692) nakledildiğine göre, Rasulullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: “ Sakın bir kimse izni olmadan başkasının davarını sağmasın! Sizden biriniz yiyecek ve içeceklerinizin saklandığı mahzeninize gelinmesini, dolabının kırılmasını ve oradaki yiyeceklerinin götürülmesinin ister mi? Hayvanlar da insanlar için onların yiyeceklerini muhafaza ederler. Onun için hiç kimse başkasına ait hayvanın sütünü, onun izni olmaksızın asla sağmasın.”⁶⁰

Hz. Peygamber (as.), Yüce Allah’ın başkalarının kullanımına vermiş olduğu mallara, sahiplerinin izni olmadıkça dokunulmayacağını, onlardan faydalanılmayacağını kesin bir dille ifade etmiştir. Her ne kadar bütün malların tek sahibi Allah olsa da, onları kullanma yetkisi, kendisine Allah’ın lütfundan verilmiş olan insanların iznine bırakılmıştır.

(c) Mal kazanmak ve sahip olduğu malı korumanın önemi ile ilgili hadisi şerifler: “Siz iyilik yapmak için mal kazanın. Çünkü mal iyi kimse için şeref sebebidir ve onun sayesinde nâmerde muhtaç olunmaz.”⁶¹ Yine başka bir hadîs-i şerifte ise, Hz. Peygamber’in (s.a.v.), veda hacc’ında hastalanan Sa’d b. Ebi Vakkas’ı ziyaretinde, Sa’d, Allah Rasulü’ne (s.a.v.): “Kızından başka, kendisine varis olacak kimse olmadığını, bu nedenle malının çoğunu sadaka olarak dağıtmak istediğini söyler.” Allah Rasulü ise şöyle buyurmuştur: “Vârislerini zengin bırakman, insanlara el açan fakirler olarak bırakmandan daha iyidir. Allah rızasını kazanmak için vereceğin her nafaka, hatta hanımının ağzına koyacağın her lokma, sana sevap kazandırır.”⁶² Yine Hz. Peygamber (s.a.v.) başkasına ait olan bir malın, izin alınmadan kişiye haram olduğu ve ona el uzatılmaması gerektiği ilkesini sık sık vurguladığı gibi veda hutbesinde bu hususu en açık bir şekilde tekrarlamış ve “malını koruma uğruna öldürülenin şehit mertebesinde olduğunu”⁶³ bildirmiştir.

İslâm dini, her ne kadar ahiret hayatını dünya hayatından hayırlı⁶⁴ görse de,

⁵⁹ Müslim, Kasâme, 30.

⁶⁰ Buhâri, Lukata, 8.

⁶¹ Buhâri, Edebü’l Müfred, 132.

⁶² Buhâri, Meğazi, 78.

⁶³ Buhârî, Mezâlim, 33; Müslim, İman, 226.

⁶⁴ Bkz. Duhâ Sûresi, 93/4.

yine de dünyadan nasibin unutulmaması⁶⁵ gerektiğini hatırlatmaktadır. Bundan dolayı İslâm'da, Allah'ın vermiş olduğu nimetleri ibâdet boyutunda değerlendirip, Allah'ın istediği yerler de tasarruf etmenin önemi büyüktür.

Kur'an'da özel mülkiyetin fitrî bir durum olduğu ve mal sevgisinin insan açısından, hayatın temel hazlarından biri olduğu belirtilmiş, bu hazzın kontrol altına tutulması gerekliliği ve iyi işlerde toplum menfaatini temin edecek şekilde kullanılması öngörülmüştür.⁶⁶ Zekât verme, Allah yolunda harcama emrinin yer alması, miras hukuku⁶⁷ ve ticarî ilişkilerin düzenlenmesi, hırsızlığın cezalandırılması, başkalarının malının haksız yere yenilmesinin yasaklanması, Yüce Allah'ın kendi hükümlerini altındaki yeryüzünü ve nimetlerini, insanın istifâdesine sunarak insanoglunu orada halife ve mirasçı kıldığını bildirmesi de "özel mülkiyet" anlayışının, Kur'an-ı Kerim'de esâs alındığını göstermektedir. Hz. Peygamber de: "Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir lokma yemiş olmaz"⁶⁸ ve bu mânâdaki diğer hadislerle emeği ve kazanmayı teşvik etmiştir. Ayrıca, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) tarıma elverişsiz, sahihsiz bir araziye ihya edenin ona sahip olacağını belirtmesi, ganimet dağıtması, araziye iktâ olarak vermesi gibi söz ve uygulamaları da özel mülkiyet anlayışının İslâm'da benimsendiğinin açık kanıtlarıdır.⁶⁹

Âyetlere ve hadislere baktığımızda mal kazanmak ve kazandığı malı korumak, inananlar üzerinde önemli bir sorumluluktur. Hırsızlık, kumar, rüşvet ve fâiz gibi İslâm dininin helâl saymadığı yolları kullanarak mülk edinmek meşru olmayıp, malın haramdan korunması için bu yollara başvurulmamalıdır. Dinimiz, mülkün meşru bir şekilde kazanılmasını istemekle kalmamış, onun meşru olmayan yollarla kullanılmasını ve israfı' da yasaklamıştır. Ayrıca kişinin mülkiyetini elinde bulundurduğu malı, diğer insanları zorda bırakacak şekilde kullanması ya da saklaması tasvip edilmemiş, dolayısıyla piyasada sıkıntı olduğu bir zamanda malın bir köşede bekletilip piyasaya sürülmemesi (ihtikâr) hoş görülmemiştir.⁷⁰

⁶⁵ Bkz. Kasas Sûresi, 28/77.

⁶⁶ Bkz. Âl-i İmrân 3/15; el-İsrâ 17/100; el-Fecr, 89/20; el-Âdiyat 100/8.

⁶⁷ Bkz. Nisâ Sûresi 4/7.

⁶⁸ Buhârî, Buyû, 15.

⁶⁹ Hacak, *İslâm Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı*, 106.

⁷⁰ Mehmet Görmez, vd. "Mülkiyet", *Hadislerle İslâm*, DİB Yay. 5 cilt, Ankara, 2015 c.5, ss.99-103

1.4. “ÖZEL MÜLKİYET’İN” İSLÂM HUKUKU VE BEŞERİ HUKUK AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mülkiyet edinme hakkı ve özel mülkiyetin tarihi itibariyle insalık tarihi kadar eski olduğunu, toplumsal bir takım ayrışmaların temelinde özel mülkiyete bakış açılarının yattığını, incelmış olduğumuz bölümde ortaya koyduk. Asıl itibariyle hukukun konusu olan mülkiyet ve özel mülkiyet hakkında İslâm hukuku ve beşeri hukuk nasıl bir bakış açısı geliştirmiştir, burada bunları araştırıp ortaya koymaya çalışacağız.

“Mülkiyet, hukukun tanıyabileceği en güçlü ve en geniş kapsamlı bir hak mahiyetini taşıması ve buna bağlı olarak insanın, eşyâ ve tabiat üzerinde ferdi hâkimiyet kurmasıyla ilgili olması bakımından sadece hukukun değil, sosyal, iktisadi, siyasi ve felsefi birçok düşünce ve doktrinin ilgi odağı olmuştur. İnsanın ihtiyaç duyduğu malları sosyal bir çevre içerisinde üretme, tüketme ve onlardan yararlanma zorunda bulunması, bu mallara kimin ne şekilde sahip olacağı, mülkiyetin kime ait bulunacağı ve hangi sınırlarda kullanılacağı gibi sorunları ortaya çıkarırken bunlar siyaset ve hukuk felsefesi içinde incelenir. Mülkiyetin ve mülkiyet dağılımının toplum hayatında etkili bir rolü olması sebebiyle özellikle üretim araçlarının özel mülkiyete mi yoksa toplum mülkiyetinemi konu olacağı değişik felsefi ve ideolojik görüşler tarafından tartışılır. Ayrıca mülkiyetin arzettiği değer açısından incelenmesi ise iktisat ilminde ele alınmakta ve bu şekilde mülkiyet konusu değişik bilim dalları tarafından incelenen geniş kapsamlı bir müessese olma özelliği taşır.”⁷¹

İslâm hukukçuları, “eş-şerîketü’l-âmmeh” (الشريكة العممة) ve “el-ibâha” (الاباحا) gibi kavramlarla ifade ettikleri kollektif mülkiyete konu olan ve çoğu kamu mallarından oluşan nesnelere, toplumun bütün fertlerinin mülkiyeti altında bulunduğu belirtilir. Özel mülkiyet ise “el-milkü’l-hâss (الملك الخاص), el-milk ve’l-ihtisas” (والاختصاص) (الملك) gibi tabirlerle ifade ederler.⁷² Bir malın özel olarak bir kimseye ait olması, aynı zamanda başkasının yararlanmasına ve tasarruf etmesinde mânidir. Bunun istisnası

⁷¹ Hacak, *İslam Hukuk ...*, s.99.

⁷² Hacak, “Mülkiyet” s.546.

ise velâyet, vâsilik veya vekâlet gibi bunu mübah kılan şer'i bir gerekçenin bulunmasıdır.⁷³ Ancak bu şekilde özel mülkiyete konu olan mallar başkalarının kullanımında mübah olur.

İslâm'da mülkiyet nizamı anlatılırken şu hususlar ön plana çıkar:

(a) Prensip olarak: “Malda insanlar arasında tam bir eşitlik imkân dışıdır” denmektedir.

“O halde mülkiyetin eşit dağılımı düşüncesi temelinden yanlıştır. Onun için Allah, Kur'an-ı Kerim'de beşeri hayatın, rızık konusunda ancak birbirlerinden farklı olmalarıyla düzene girebileceğini bildirmiştir. İktisat meselelerinde bu, Allah'ın sünnetlerinden biridir” ve “Allah, rızık hakkında bir kısmınızı bir kısmınızdaki üstün kıldı”⁷⁴ âyetini buna örnek verir. Bunun açıklaması içinde “Ey Mü'minler, Allah O'dur ki, sizi arzın halifeleri yaptı ve derecelerle kiminizi kiminize üstün çıkardı. Bunun hikmeti ise, size verdiği şeylerde imtihan etmek içindir”⁷⁵ âyeti kerimesini delil getirmektedir.⁷⁶

Burada Kur'an-ı Kerim'den bu deliller getirilerek, mülk edinmede eşitliğin olmayacağı hatta insanın yaratılışına ters düşeceği ortaya konulmaya çalışıldığı görüyoruz.

(b) Mülk edinme meselelerinin bir düzen, program ve kâidelere bağlı tutulmaması doğru değildir. Çünkü böyle yapılmadığı takdirde işleri anarşiye bırakmak demek olacak, güçlü zayıfı ezecek, mal haklı veya haksız yer değiştirecek, zulüm hâkim olacak ve adalet yok olacaktır. O hâlde mülk edinme, adaletli ve tutarlı bir düzenlemeye tâbi tutulmalıdır. Böylece bir yanda adalet gerçekleşecek ve diğer tarafta malların hepsi tek elde veya azınlığın elinde birikmeyecektir. Onun için Yüce Allah, İslâm cemiyetinde malların belli ellerde toplanmamasını hedef olarak kabul etmiştir. Buna da, “Tâ ki mal, sizden zenginler arasında dönen bir devlet olmasın.”⁷⁷ delil olarak gösterilebilir.

⁷³ Zuhayli, *a.g.e.* c.7, s.12.

⁷⁴ Nahl Sûresi, 16/71.

⁷⁵ En'am Sûresi, 5/165.

⁷⁶ Said Havva, *İslâm*, Çev. Said Şimşek, İkbal Yay. Ankara, trs. ss. 342-3.

⁷⁷ Haşr Sûresi, 59/7.

(c) Devletin herşeye sahip olması ve herkesin bir işçi sayılması doğru değildir.⁷⁸

Bu açıklamalar, İslâm'ın özel mülkiyete nasıl baktığını, sınırlarının neler olması gerektiğini, devlet-birey ilişkilerinde özel mülkiyetin durumunu özetle olsa bizlere göstermektedir. İslâm âlimleri, hukuk felsefesi bağlamında özel mülkiyet anlayışını temellendirmeye çalışmışlardır. “Bu konuda başlıca izâhları şu şekilde ortaya konulabilir:

(a) Başkasının malına el uzatmanın haramlığı ilkesi, mülkiyet hakkı başta olmak üzere kul haklarının temelini oluşturur. Buna göre mülkiyet hakkı şâri'in bir hükmüdür.

(b) Mülkiyet gibi temel haklar zimmet ve emânet esasına dayanır. Usul-ü Fıkıh'taki anlayışa göre insan, tabii hukuk doktrinlerinin aksine, öncesinde bir yükümlülük olmadan asıl durumundaki haklara sahip olmamakta, Allah hakkı olarak nitelenen yükümlülükleri kabul ettiği bir sözleşme sonucu mülkiyet gibi temel haklara kavuşmaktadır. Dolayısıyla haklar tabii olmaktan çok bir sözleşme sonucudur. Bu esastan hareket eden bazı çağdaş felsefeciler bu mutabakatı “metafizik sözleşme” diye niteleyerek fıkihtaki bütün hakları bu sözleşmeye dayandırır.

(c) Özel mülkiyet toplumsal hayatın dirlik ve düzenlik içinde devam edebilmesi için bir zorunluluktur. Klâsik İslâm kültüründe, herşeyin herkese ait olduğu şeklinde bir mülkiyet ortaklığı düşüncesi temkinle karşılanmış, bunun toplumsal anlaşmazlık ve çatışmaya sebebiyet vereceği konusunda adeta bir fikir birliği oluşmuştur.”

Bu istikâmette açıklamalar yapan âlimler, tarihte mülkiyet ortaklığı sebebiyle insanların birbirleriyle savaşmış ve çatışmış olduğuna, mülkiyetin insanların başkasına ait malı ele geçirme isteklerini kırma ve toplumsal çatışmayı ortadan kaldırma özelliğine dikkat çekilerek şâri'in insanlara mülkiyet yolunu bir çözüm olarak gösterdiği, mülkiyet ve ihtisâsın, Allah'ın insanlara bir lütfu olduğu

⁷⁸ Havva, *a.g.e.* ss. 342-3.

belirtilir.⁷⁹

“İslâm hukukçuları tarafından mülkiyet hakkına mevzu teşkil eden eşyâ, mal ve varlık üç nev’idir.

(a) A’yan: Ayn kelimesinin cem’i olup bu kelimedden maksat gözle görülen, elle tutulan maddî eşyâdır. Menkul ve gayrimenkul olmak üzere ikiye ayrılır.

(b) Menâfi: Menfaat kelimesinin cem’i olup a’yandan hâsıl olan faydayı ifâde etmektedir. Bunlar, evde oturmak, araziyi ekip biçmek, vasıtayı kullanmak gibi örneklendirilebilir.

(c) Hukuk: Haklar; içme, sulama, yoldan geçme, kat çıkma, velâyet hakları gibi.”

Eğer mülkiyet hakkı birşeyin hem kendisi (zâtı, aynı) hem de menfaatini ihtiva ediyorsa burada “tam mülk ve mülkiyetten” bahsedilir. Mülkiyet hakkı yalnız ayn ve sadece menfaat üzerinde mevzu bahis ise “nâkıs mülkiyet” durumu mevcut demektir. Bir dükkân veya tarlanın sahibi onun tam mâliki, bunların kiracısı ise nâkıs mâlikidir.⁸⁰

Özel mülkiyet konusunda, kelâm ekolleri de şu görüşleri ileri sürmüşlerdir: “Mu’tezilî’li âlimler; rızık, ecel ve fiyatların Allah’ın kaza ve kaderiyle olduğu görüşüne temas ederek rızık meselesine girerler. Rızıkı, “kendisiyle yarar sağlanan şey” olarak tanımlayan Kadı Abdü’l-Cabbar (v. 415/1025), rızıkı mutlak ve tayin edilmiş olarak ikiye ayırıyor. Birincisi ot ve su gibi şeylerdir. İkincisi mâlik olunan eşyâdır. Gerçekte mu’tezile, rızıkı genel anlamda “insanın sahip olduğu mülk” şeklinde tarif etmiştir. Bu, insanı kendi öz iradesi ve kudretiyle, hür seçimiyle kazanıp iktisap ettiği. Buna göre Mu’tezile’de müşahede ettiğimize göre rızık meselesine bakışları, onu “insanın fiillerinden bir fiil” olarak görmeleridir.⁸¹ Ayrıca mu’tezile’ye göre, Allah bazı insanlara daha büyük vazife yüklediği için onlara bu büyük vazifeyi görebilmek üzere daha çok hürriyet ve kolaylık bahşetmiştir. Bu, onların diğerlerinden fazla ibâhâ hakkına mâlik olması, yani mülkiyet demektir.⁸² Mu’tezile haram olanı rızık olarak kabul etmemektedir. Allah, haramın kazanılmasını

⁷⁹ Hacak, “Mülkiyet”, s.544.

⁸⁰ Karaman, *a.g.e.* c.1, ss.210-1.

⁸¹ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya,1996, ss.268-9.

⁸² Demir, *İslâm Hukukunda Mülkiyet*, s.175.

ve infâkını yasaklamıştır. Haramın rızık olduğu kabul edilseydi, bu caiz olmazdı.”⁸³

Ebû Mansur Matûridi (v. 333/944) *Tevilâtü'l-Kur'an* adlı eserinde, eşyânın insanlar için yaratılmış olduğunu bildiren âyetleri yorumlayarak bu tür ifadelerin insanların mal ile imtihan edildiğini belirttiği, yoksa herkesin tabiattaki herşeye ortaklaşa sahip olduğu şeklinde bir anlam içermediğini belirtir. Şöyle devam ederek konuyu açıklar: “Aklen de tüm eşyânın ibâha üzere olması kabul edilemez. Zira böyle bir durum yaratılanların fesat ve kargaşası, yokluğa sürüklenmesi anlamına gelir. Bundan dolayı Şâri her insan için kendi kesbiyle doğacak özel mülkiyet yolunu göstermiş ve bu şekilde insanların kargaşa ve yokluğa sürüklenmelerini engellemiştir.”⁸⁴

Mâturidi âlimlerden Nureddin es- Sabûni (v. 580/1184): “Helal olsun, haram olsun, insanın yediği onun rızıkıdır” diyerek mu'tezile'nin: “Rızıkın insanın mülkü olduğu” anlayışına karşı çıkmaktadır. Zira Allah'ın nimetlerinden rızıklanan hayvanlar için mülk edinme diye bir şey düşünülemez. Nureddin es-Sabûni ise: “Haram yiyen insan, Allah'ın rızıkını yemedi, demek doğru olmaz” diyerek konuyu açıklıyor. Ebû'l-Hasan el-Eş'ârî (v. 324/935): “Rızıklar Allah katındadır. O, yarattıklarını helal ve haram olarak rızıklandırır.” der. Kulun, mülkiyetle hiçbir ilgisi yoktur. Allah herşeyin sahibidir. Haram da rızıktır. Haram rızık kabul edilmediğinde, haram yiyenleri bir başkasının rızıklandığı anlamı çıkar ki, bu Allah'a küfürdür. Eş'ârîyye rızıkın mülkiyet olduğunu kabul etmiyor. O, annesinin sütünü emen çocuk ile ot yiyen hayvanı kim rızıklandırıyor? diye sorup, bunları rızıklandıran Allah ise ve bu rızıkların sahibi çocuk ve hayvan değilse o halde rızık Allah'ın lütfu ve bağışdır.”⁸⁵

Eş'ârlere göre Allah'ın hikmetine nüfuz edilemez. Allah'ın niçin falan yerde ve falan insana daha fazla hürriyet verdiği ve onu istisna ettiği izâh edilemez. O yalnız nass ile kabul edilir. Bununla beraber Allah bu hukuki hikmetin fâil illeti ise de, onun birde adi illeti vardır. İnsan zihni ancak duyular üzere hükmeder. Duyular ise metafizik vakaların doğuşunu tesbit etmekten âcizdir. Şu halde biz

⁸³ Gölcük, *a.g.e.* s.269.

⁸⁴ Hacak, *İslam Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı*, ss. 99-120.

⁸⁵ Gölcük, *a.g.e.* s.270.

duyumlarımıza göre hükmederek mülkiyeti anlamaya çalışırsak, mülkiyet bize bir zulüm, içtimai tecavüz, adaletsizlik olarak görülür.⁸⁶”

Görüldüğü üzere mülkiyet ve rızık konusunda Kelâm ekollerinden, Mâturidiyye ve Eş’ârîyye’nin görüşlerinde birliktelik görülmektedir. Mu’tezile ise düşüncesinde haramı rızık saymayarak diğer görüşlerden ayrılmaktadır.

“Beşeri hukukta ise, mülkiyet hakkı, malike bir eşyâya ilişkin olarak sözü edilebilecek bütün yetkileri tanır. Malik eşyâyı hâkimiyeti altında bulundurabileceği gibi, onu kullanabilir, semerelerinden istifade edebilir, tasarruf eylem ve işlemlerine konu yapabilir. Üçüncü şahısların haksız saldırılarına karşı hukuki himaye talep edebilir. Mülkiyetin sağladığı geniş kapsamlı yetkiler, malike, toplum içinde diğer kişilere nazaran daha güçlü bir yer temin eder.⁸⁷ Malik, elde ettiği bu iktisadi güçten yararlanarak özellikle iktisaden zayıf bulunanlar üzerinde etkili olabilir. Bu durum, böyle bir hakkın kapsamı, hatta tanınmasının doğru olup olmadığı konusunda tartışmalara yolaçmıştır.”⁸⁸

Bu konuda ileri sürülen görüşleri ana hatları itibariyle “klasik mülkiyet anlayışı”, “kollektivist mülkiyet anlayışı” ve “karma mülkiyet anlayışı” olmak üzere üç başlık altında toplamak mümkündür. Klasik-Liberal anlayışa göre mülkiyet, “kişiye bağlı, dokunulmaz, vazgeçilmez, zamanaşımına uğramaz bir hak”tır. Malik, “kullanma, yararlanma ve tasarruf yetkilerini dilediği gibi icra eder.” Kanun koyucunun bu yetkilere getireceği en küçük bir sınırlama dahi mülkiyet hakkının özünü zedeler. Dolayısıyla mülkiyetin muhtevası sadece yetkilerden oluşur. Kollektivist mülkiyet anlayışı, klâsik mülkiyet anlayışının tam karşısında yer alır. Buna göre, insanın diğer insanlar tarafından sömürülmesine yol açtığı için özel mülkiyet bütünüyle reddedilmelidir. Mülkiyetin sağladığı yetkiler, toplum adına ve toplum yararına devlet tarafından kullanılır. Böylece devletin vatandaşları arasında ayırım yapması söz konusu olmayacağı için özel mülkiyetin yol açtığı sömürü durumu da engellenmiş olur.⁸⁹

“Gerek klasik mülkiyet anlayışının ve gerek kollektivist mülkiyet anlayışının aşırılığı, her iki anlayışın olumlu yönlerini birleştiren karma nitelikli üçüncü bir

⁸⁶ Hacak, *a.g.e.* s.174.

⁸⁷ Mehmet Ayan, *Eşyâ Hukuku II Mülkiyet*, Mimoza yay. Yay. Konya, 2000, s. 3.

⁸⁸ Ayan, *a.g.e.* s. 3.

⁸⁹ Ayan, *a.g.e.* s. 3.

mülkiyet anlayışını doğurmuştur ki bu da karma mülkiyet anlayışıdır. Bu anlayışa göre, mülkiyet hakkı sahibine eşyâ üzerinde en geniş anlamıyla bir hâkimiyet durumu sağlar. Ancak klâsik anlayıştan farklı olarak mülkiyetin muhtevası sadece yetkilerden oluşmaz. Mülkiyetin muhtevası içinde yetkilerle birlikte ödevler de yer alır.”⁹⁰

Özel mülkiyet'in, İslam hukukunda ve beşeri hukukta nasıl anlaşıldığını ortaya koyduktan sonra, günümüzde ve özellikle de Türkiye Cumhuriyeti yasalarında nasıl anlaşılmıştır: “Bir şeye malik olan kimse, o şeyde kanun dairesinde dilediği gibi tasarruf etme hakkını haizdir” diyen Türkiye Cumhuriyeti Medeni Kanununun 618. maddesinin, belirli bir dereceye kadar da olsa klasik mülkiyet anlayışından esinlendiği söylenebilir. Ancak, 1982 Anayasasının 35. maddesi, bu konuya ilişkin düzenlemesinde karma mülkiyet anlayışını benimsemiştir. Gerçekten söz konusu maddeye göre, “Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.” Dolayısıyla Medeni Kanunun 618. Maddesinde yer alan düzenlemenin de bu madde ışığında yorumlanması gerekir.⁹¹

⁹⁰ Ayan, *a.g.e.* s. 3.

⁹¹ *a.g.e.* ss. 4-5.

1.5. İLK DÖNEM İSLÂM TOPLUMUNDA ÖZEL MÜLKİYET ANLAYIŞI

İslam dünyasında günlük hayatı kolaylaştıran araç gereçler ile üretim araçlarının edinilmesinde özel mülkiyet anlayışı hayatın doğal bir sonucu olarak görülüyor ve bunların insanlar arasındaki paylaşımının adil olabilmesi için gerekli tedbirler alınıyordu. Hz. Peygamber (s.a.v.) devrinde arazi (toprak) üzerinde özel mülkiyete örnek verecek olursak, Medine'ye hicret eden Müslümanlar, orada ilk İslâm site devletini kurdu ve muhâcirler, ensâr ve Yahudilerin tâbi olduğu bir anayasa hazırladı. Buradaki uygulamada özel mülkiyete yer verilip kimsenin toprağına dokunulmadığını görüyoruz. Savaş yoluyla düşmandan alınan topraklara gelince, bunun ilk uygulamasına Hayber arazisinde tesadüf ediyoruz. Rivâyetler, Resulullah'ın (a.s.) Hayber arazisini kısmen de olsa menkûl ganimetler gibi Müslüman gazilere dağıttığında birleşiyor. Çünkü ganimet âyeti; savaşlarda alınan malın beşte birinin, “Allah, Rasûlü (s.a.v.), Rasûl'ün yakınları, yetimler, fakirler, yolcular için ayrılmasını, geri kalan kısmının ise gazilere dağıtılmasını”⁹² emreder. Ancak o devir de Müslümanların ziraatle meşgul olacak insan kaynağı ve zamanları olmadığı için mezkûr arazi eski sahiplerine, mahsulün muayyen bir miktarını almak üzere bırakılmıştır. Fey ismi verilen ve savaşız ele geçirilen topraklar ise, ganimet toprakların beşte biri gibi muamele görmüş ve bu topraklardan bazı parçalar, Rasûlullah (s.a.v.) tarafından bazı şahıslara iktâ edilmiş yani mâlikâne olarak verilmiştir.⁹³

İslâm Peygamberi'nin (a.s.) uygulamalarından da anlıyoruz ki, özel mülkiyetin varlığı tartışma konusu dahi olmamıştır. Kişilerin sahip olduğu mallar bir başkası için, sahibinin izni olmadıkça dokunulmaz kabul edilmiştir⁹⁴. İnsanların mülk sahibi olması engellenmemiş aksine mal ve mülkün bir araç olup, ihtiyaç sahibi olan insanlarla paylaşılması yâni Allah yolunda harcanması gerektiği hem tavsiye hem de emredilmiştir. Hz. Peygamberi'nin (s.a.v.), hadîslerini incelediğimiz bölümde de, O'nun (s.a.v) “Özel Mülkiyet'e” bakışını ortaya koymuştuk. İlk dönem İslâm toplumunun önde gelenlerinden Hz. Ebû Bekir (v. 13/634), hicretin 9. yılında

⁹² Enfâl Sûresi, 8/41.

⁹³ Karaman, *a.g.e.*, s.216.

⁹⁴ Buhâri, *Sahihi Buhari*, ilim 9, Müslim, *Sahihi Müslim*, Kasâme,30.

Medine’de kıtlık olduğu bir dönemde, aynı zamanda Bizans İmparatorunun Şam’ı istilâ etmek için büyük bir ordu hazırladığını öğrenince, sahip olduğu malının, eşyasının ve erzaklarının tümünü infâk etmiş, eski elbiseleri giyinerek Hz. Peygamber’in (s.a.v) huzuruna gelmişti. Allah Rasûlü (s.a.v) ailene ne bıraktın diye sorunca: “Bitmeyen iki hazine, tükenmeyen iki define bıraktım” demişti. Bunlar nelerdir? Diye soran Hz. Peygamber’e (s.a.v): “Allah ve Rasûlü’nü” cevabını vermişti.⁹⁵ Sahabilerden Hz. Ömer (v. 23/644) ise, insanlara nasıl mal edinmeleri gerektiği konusunda şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Allah’ın kitabını taşıyan kaplar ve hikmet kaynakları olun. Kendinizi ölümler içerisinde sayın. Allahu Teâlâ’dan günlük rızık isteyin. Malınızın çok olmaması size zarar vermez”⁹⁶ Hz. Ömer, bu sözünde, Müslümanlara dünya malına tamah etmemeleri gerektiğini, az mal sahibi olmanın insanlara zarar vermeyeceğinden bahsediyor. Yine Hz. Ömer, dünya ve ahiret hakkında: “Allah’a yemin olsun ki, dünya ve ahiret elinizdeki iki bardak gibidir. Birisini doldurmanız, ancak diğerini boşaltmanızla mümkündür. Yani gönlünüz, dünya düşüncesiyle dolarsa, ahiret düşüncesinden uzak kalır. Ahiret düşüncesiyle dolarsa, dünya düşüncesinden boş kalır”⁹⁷ demiştir.

“Mal mülk edinme hususunda Ebû’d-Derda (v. 32/654) dünya malına sahip olmanın sınırını çizerken, Allah’ın emirlerini edâyaya mâni olmayacak şekilde çalışıp mal, mülk, servet sahibi olmanın mezmum olmadığını peygamberimizin hayatından anlaşıldığını ifâde ediyor. Zira ashaptan bazılarının mal, mülk, servet sahibi olmak için çalıştığını Rasûlullah’ın (a.s.) bu duruma hiç müdehale etmediğini, ne var ki, servet sahibi olmak için çalışan sahabiler, bu çalışmalarını esnasında, yapmakla mükellef buldukları dini hükümleri asla ihmal etmediğini, bilâkis kazandıkça Allah yolunda olmaya daha ihtimam gösterdiklerini vurgulamaktadır.”⁹⁸

Günümüzde İslâm’ın mülkiyet anlayışını bir takım ideolojilere (Sosyalizm, Komünizm vb.) benzetenler özellikle, Ebû Zer El-Gıfari (v. 34/653) ile bu ideolojiler

⁹⁵ Ali b. Osman Cüllâbî Hucvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, haz. S. Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, 2016, s.96.

⁹⁶ Şihâbuddîn Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif*, haz. A. Mahmud ve Mahmud b. Şerif, Daru’l Mearif Yay. Kahire, h. 1119, Bkz. Şihâbuddîn Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif*, terc. D. Selvi Semerkand Yay. İstanbul, 2008, s.338.

⁹⁷ Ebû Tâlib el-Mekkî, “*Kûtü’l-Kulüb*” çev. Y. Çiçek - D. Selvi, Semerkand. Yay. c.4, İstanbul, 2014. s.489.

⁹⁸ Semerkandi, *a.g.e.* c.1, s.243.

arasında ilişki kurup onun Hz. Peygamber'den naklettiği hadîsi şerifler ile dünyaya, mala-mülke bakış açısını ön plana çıkarmaktadırlar. Ebû Zer'in servet biriktirmeye karşı ortaya koymuş olduğu tavır, zaman içerisinde sadece hadis kitaplarına konu olmamış, ilk dönem sûfileride dâhil olmak üzere fıkıhçı ve kelâmcıların da üzerinde kafa yorduğu bir özne hâline gelmiştir.

“Ebû Zer el-Gıfârî, haram aylarda bile baskın yapmaktan, yağmacılıktan çekinmeyen ‘Gıfârî’ kabilesine mensuptur. Müslüman olmadan önce Ebû Zer’inde yol kesip yağmacılık yaptığı, hatta kabilesinin en atılgan ve gözü pek yağmacılarından olduğu nakledilir. Ancak Ebû Zer, putlara tapmaz onlardan nefret ederdi. Bizzat belirttiğine göre, İslâmiyeti kabul etmeden iki üç yıl önce Allah’a ibadet etmeye başladı. Haniflerle yakın ilgisi olduğu anlaşılan Ebû Zer, Mekke de Hz. Peygamber’in (s.a.v.) bir olan Allah’a davet ettiğini duyunca oraya gitti ve birçok güçlükten sonra Rasûlullahı bularak Müslüman oldu. Yine kendisinden nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v.) Gıfârî kabilesinden birisinin gelip Müslüman olmasına hayret etmiş. Allahû Teâla’nın dilediğine hidâyeti nasip edeceğini söylemiştir.”⁹⁹

Ebû Zer’in servet hakkındaki görüşüne gelecek olursak: “Altın ve gümüşü Allah yolunda sarf etmeyip biriktirenleri...” (Tevbe Suresi 9/34-5) elem verici bir azap ile korkutan bu âyetlere dayanarak diğer sahabilerin aksine, ihtiyaç fazlası malın, Allah yolunda harcanması gerektiğini savunur, hatta bazı rivâyetlere göre Hz. Peygamber’in (s.a.v.) de bu kanâatte olduğunu söylerdi. Halbu ki, ashabın bir kısmı bu âyetlerin zekât âyetleriyle neshedildiğini, birçoğu ise bunların zekât vermeyenleri hedef aldığını söylüyordu. Hz. Ali âyetlerin, 4000 dirhemden fazla olan malı Allah yolunda harcamayarak biriktirenler hakkında indiğini, Muâviye (v. 60/680) ise bu âyetlerle Ehl-i kitabın kastedildiğini ileri sürmekteydi.¹⁰⁰

Ebû Zer’in bu görüşünü Ebû Leys es-Semerkindî (v. 373/983), ‘*Tenbîhû'l-Gafîlîn*’ adlı eserinde şu şekilde anlatmaktadır:

⁹⁹ Aydınlı, “*Ebû Zer el-Gıfârî*” mad. DİA. c.10, İstanbul, 1993, ss.266-7.

¹⁰⁰ a.g.e. s.268.

“Ebû Zer, Hz. Osman’ın davetiyle Şam’dan Medine’ye gelince onun geldiğini duyan ahâli câmiye toplanarak onun etrafını sardı. Bu arada fırsatı değerlendirip kendisinden istifâde etmek isteyenler dediler ki: “Yâ Ebû Zer, bize, Rasûlullah’ın (s.a.v.) hadîslerinden anlatırmısınız?” Ebû Zer dedi ki: “Elbette anlatırım...”
 Sonra, sözlerine devamla şunları söyledi: “Bir defasında, Allah Rasûlü (s.a.v.) bana şunları söylemişti: ‘Devenin sadakası vardır. Ekinin sadakası vardır. Paranın sadakası vardır. Koyunun sadakası vardır. Borç ödemek yahut Allah yolunda harcamak maksadıyla bulundurulan para hariç, eğer sizden birinin evinde az da olsa bir miktar bulunuyorsa ve bunula beraber o kimse o gece rahatlıkla uyuyabiliyorsa, onun bu hareketi bir yığma ve biriktirme işidir ki, kıyâmet günü onunla dağlanacaktır.’” Ebû Zer’in anlattığı bu hadisi dinleyen topluluk dediler ki: “Yâ Ebû Zer, Allah’tan kork, söylediğin şeyi düşün. Bu kadar mal-mülk, para, istisnasız bütün insanlarda vardır. Bu durumda hepimizin hâli nice olacak? Demek ki hepimiz dağlanacağız” dinleyenlerin bu itirazları üzerine Ebû Zer de şunları söyledi: “Ey ahâli, siz Kur’an’ı okumuyor musunuz? Allah’ın kelâmına kulak vermiyor musunuz? Bunları ben söylemiyorum. Bilâkis Allah’ın kelâmı söylüyor. İşte buyrun dinleyin¹⁰¹”: “Ey İman edenler, şurası muhakkak ki, Yahûdi âlimleri ile Hristiyan rahiplerinin birçoğu, batıl sebeplerle insanların mallarını yerler, onları Allah yolundan alıkoşurlar. Altını ve gümüşü yığıp ve biriktirip de onları Allah yolunda harcamayanlar var ya! İşte onlara pek acıklı bir azabın varlığını haber ver. O gün ki, bunlar, üzerlerinde yakılacak cehennem ateşinin içinde kızdırılacak ta o kimselerin alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak. Bu esnâda da kendilerine denecek ki: İşte bu, kendiniz için toplayıp sakladıklarınız! Artık, saklayıp istifçilik ettiğiniz bu nesnelere acısını tadın haydi...” (Tevbe Sûresi, 9/34-35)

Ebû Zer yemek, içmek ve giyinmek konusunda bazı değişiklikleri kötü bulmuştur. Bu şekilde davrananları da sert bir şekilde eleştirmiştir: “Hurmayı bırakıp yerine arpayı koydunuz. Eskiden elek yoktu, artık elenmiş undan ekmek pişirmeye başladınız. Sofralarınızda iki çeşit yemek bulunduruyorsunuz. Yemeklerinizin çeşidi de oldukça çoğaldı. Bir çeşit elbiseyle gidip başka bir çeşitle döner oldunuz. Rasûlullah’ın (s.a.v.) saadet asrında yaşayanlar böyle değillerdi.”¹⁰²

¹⁰¹ Ebû Leys es- Semerkandî, *Tenbihu'l Gafilin*, çev. Y. Arıkan, Uyanış Yay. c.2, İstanbul, 1977, s.882.

¹⁰² Mekkî, *a.g.e.* c.2, s.102.

“Ebû Zer, Muâviye’nin Suriye valiliği sırasında, harcamalarını ve müslümanların ihtiyaç fazlası mallarını Allah yolunda sarfetmeyip biriktirmelerini şiddetle eleştirmiştir. Ebû Zer’in bu görüşleri bilhassa fakir halk ve yönetime muhalif kimseler arasında ilgi gördü. Hem yönetim, hem de zenginler aleyhine bir hareketin başlamasına sebep oldu. Bundan dolayı Halife Hz. Osman’ın da rızasıyla ailesiyle birlikte Rebeze’ye gitti. Hz. Osman, kendisine Rebezeye gitmek üzere bir binek vermeyi teklif edince bunu reddetmiş ve ‘siz dünyanıza gidin, bizi Rabbimizle ve dinimizle başbaşa bırakın’ demiştir.”¹⁰³ Rebeze’de iki yıl kadar münzevî bir hayat süren Ebû Zer, Hz. Osman’ın isteği üzerine zaman zaman Medine’ye gidip geldi. Halifeye isyan edeceklerini söyleyerek kendisine liderlik teklif eden bazı yönetim aleyhtarlarına yüz vermediği gibi, onlara halifeye bağlı kalmalarını ve onu küçük düşürecek hareketlerden uzak durmalarını tavsiye etti.¹⁰⁴

Ali Şeriati, Ebû Zer’in fikirlerinden ve verdiği mücadeleden kaynaklanan sebeplerden dolayı: “*Ebu Zer el-Gıfârî: Hodâ Perest-i Sosyalist (Allah’a Tapan Sosyalist)* adını verdiği ve Ebû Zer’i anlatan bir kitap yazmıştır.¹⁰⁵ Ebû Zer’in servetle ilgili görüşlerinden dolayı onu Allah’a tapan sosyalist olarak tanımlamıştır. Ayrıca “Ebû Zer’in: ‘Altın ve gümüşü Allah yolunda sarfetmeyip biriktirenleri çok acı bir azapla korkutan’ âyete göndermede bulunarak mal biriktirmeye karşı çıkan ve insanın “günlük ihtiyacı dışındaki” herşeyini, ihtiyaç sahiplerine vermesi gerektiğini, kısaca, günümüz tabiriyle gönüllü bir “İslâm Sosyalizmi”nden yana olduğu söylenebilecek büyük sahâbelerden olduğu da vurgulanmıştır.”¹⁰⁶ Ancak “Ebû Zer’in görüşlerinde sosyalizm ve komünizmin belirtilerini bulmak isteyenlerin bir sonuca varamamaları tabiidir. Zira onun imanı, sahip olduğu ahlaki değerler ve islamiyetin sosyal adalet anlayışının bir tezahürü olan görüşleriyle bu sistemleri telif etmek mümkün değildir.”¹⁰⁷ Ebû Zer, kendisindeki bu hassasiyetin Allah elçisi tarafından talim buyrulduğunu şöyle anlatırdı: “Bana dostum Allah Rasûlü (s.a.v.) yedi şey emretti. Fakirleri sevmemi onlara yakın olmamı, mâli bakımdan kendimden aşağı olanlara bakıp, yukarıda olanlara bakmamamı, kimseden bir şey istemememi,

¹⁰³ Aydınlı, *a.g.e.* s.268

¹⁰⁴ *a.g.e.* s.268.

¹⁰⁵ *a.g.e.* ss.121-30.

¹⁰⁶ Küçük, *a.g.e.* ss. 92-3.

¹⁰⁷ Aydınlı, *a.g.e.* s.268.

terkedilsem bile sıla-i rahmi sürdürmemi, acı da olsa hakkı söylememi, kınayanın kınamasından korkmamamı, Lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah zikrini çokça yapmamı.” Ebû Zer’in Muâviye ve benzeri zengin idarecilere karşı takındığı tenkidçi tavır ve en sonunda halkın içinden çıkıp Rebeze denilen تنها bir yerde ikâmeti tercih etmesi, tasavvufî açıdan ilgi çekicidir.¹⁰⁸

İslamiyetten önce yol kesen, canlara kıyan bu sert tabiatlı insan, İslâm’ın terbiyesiyle tamamen değişmiş, fakir ve düşkünlerin hâmisî olmuş, hizmetçisiyle aynı elbiseyi giyecek ve aynı yemeği yiyecek kadar mütevâzi bir kimse haline gelmişti. Aynı zaman da cesur, doğru, açık kalpli bir kişiydi. Hz. Peygamber (s.a.v.) onun hakkında; “Gök kubbenin altında ve yeryüzünün üstünde Ebû Zer’den daha doğru sözlü kimse yoktur” demiştir. Allah’ın emirlerine te’vile kaçmadan uyar, cihaddan geri kalmaz, insanın helâl rızık kazanmak ve ahireti elde etmek için yaşaması gerektiğine inanır, üçüncü bir hedefi zararlı görürdü. Dolayısıyla paranında aile fertlerine helâl lokma yedirmek ve ahiret yolunda sarfetmek için kazanılması gerektiğini söylerdi. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) onu hakkında, “Ebû Zer, yeryüzünde İsâ b. Meryem’in zühdüyle yürür” dediği nakledilmektedir.¹⁰⁹ Rebeze’ye gittikten sonra bir kızı, bir oğlu eşi Ümmü Zer ve kendisi zor şartlar altında yaşamaya çalışırlar. İlk önce kızı daha sonra oğlu açlıktan vefat ederler. Eşi ile birlikte zor şartlarda sırf Allah rızası için yokluk içerisinde yaşar ve burada vefat eder. Allah Rasulü (s.a.v.), Ebû Zer hakkında muhakkak ki doğru söylemiştir: “ Yalnız yaşar, yalnız ölür ve yalnız diriltilir.”¹¹⁰

Sûfiliğin, tasavvufun ve tarikatların sistematik olarak vücut bulmadığı Hz.Peygamber ve ilk halifeler döneminde yaşamış olan Ebû Zer el-Gıfârî, anlayışı ve yaşantısıyla belki de zühd dönemi diye anılan bu ilk dönemin namzet şahıslarından biri haline gelmiştir. Dünyaya bakışı, mal-mülk edinme ve servet hakkındaki görüşleri dolayısıyla zâhidâne bir hayat yaşamıştır. Dünyayı istememiş, dünya malına tamah etmekten kaynaklanan her türlü davranış tarzıyla etkin bir şekilde mücadele etmiştir. Gerek eliyle gerek diliyle, gücünün yetmediği zamanlarda ise kalben tavır koyarak münzevî bir hayat yaşamıştır. Ebû Zer tarih içerisinde pekçok

¹⁰⁸ H.Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay. İstanbul, 2012, s. 97.

¹⁰⁹ Aydın, *a.g.e.* s.268, Hucvîrî, *a.g.e.* s.147.

¹¹⁰ Şeriatî, *a.g.e.*, s.202.

düşünürü etkilemiştir. Bunların başında Ali Şeriâti gelmektedir ki, Ebû Zer'i ondan öğrenecek olursak şunları söylemektedir: “Ebû Zer, İslâm'ın siyasi ve ekonomik katılımcılığının ilerlemesi için çalışıyordu. İslâm'ı, acze düşürülen, zulme uğrayan ve mahrum bırakılan insanların sığınağı olarak görüyordu.¹¹¹ Mücadelesine devam ediyor ve sermayedarlara olan saldırılarını gittikçe artırıyor. Sermayedarlıktan men ediyor, zenginleri fakirlerle eşit olmaya, serveti tüm halk arasında bölüştürmeye davet ediyordu.

İlk dönem İslâm toplumunda zâhidâne bir hayat yaşayan halifelerden Ömer b. Abdülaziz (v. 101/720), yakınlarına ait bir cenazeyi defnedip kabirden dönerken yanında bulunanlara şöyle bir konuşma yapmıştı: “Biliniz ki dünya kalıcı değildir. Dünyanın aziz kıldığı zelildir. Zengini muhtaçtır. Gençliği yalancıdır, yerini ihtiyarlığa bırakır. Dirisi ölür. Dünyanın ne çabuk yüz çevirdiğini biliyorsunuz, o hâlde aldanmayın. Nerede hani dünyaya aldananların yükselttiği surlar, mutantan saraylar, diktikleri ağaçlar ve açtıkları arklar? Orada az bir zaman kalmalarına rağmen sağlıklarıyla, güçleriyle böbürlendiler. Günahlara daldılar. Onlar Allah'a andolsun ki, onca malı yığmakla övünür, kimseye vermez, herkesten kıskanırlardı. Toprak onların bedenlerine girdi, kurtlar onların kemiklerini delik deşik etti, kumlar doldurup şişirdi cesetlerini, oysa onlar dünyadayken hizmetçiler arasında zevk sefa içinde yataklarına uzanıyor, ikrâm içinde yaşıyor ve komşularıyla günlerini gün ederek keyiflerine bakıyorlardı. Onların yaşadıkları evlere bakınız. Sorunuz, zengin zenginliğinden ne kalmış geriye...”

Bu güzel konuşmayı yaptıktan sonra Ömer b. Abdülaziz şu şiiri okudu;

*“Fâniyle sevinir, çocukça uğraşırın,
Rüyasında zevklere dalan ergen gibi,
Gündüzün ey aldanmış, gafletle haşır neşir,
Gecen sade uyku, yatağınsa teneşir!
Tadı dâim olmayan nimetlere dalarısın,
Oysa böyle dünyada ancak hayvan yetişir!”¹¹²*

¹¹¹ Şeriati, a.g.e. ss.30-1.

¹¹² İsfahâni, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, çev. S. Aykut vd. Şûle Yay. c.2, İstanbul, 2002, ss.234-6.

Konu içerisinde verdiğimiz örnekleri çoğaltmak oldukça kolaydır. Çünkü gerek hadîs kitapları, gerek tarih, gerekse bibliyografik kitaplar bizlere bu yaşanılmış hikâyeleri fazlasıyla anlatır. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) ve onun ashabının hayatında, malın mülkün gerçek sahibi hiçbir zaman unutulmamıştır. Mal edinmek ve biriktirmek amaç olarak güdülmemiş, insanları Allah'a yaklaştıran bir vasıta olduğu kabul edilmiştir. İslâm Peygamberi (s.a.v.), henüz İslâm toplumu yeni yeni vücuda gelirken sosyal yardımlaşma ve dayanışmanın temellerini sağlam bir şekilde atmıştır. O'nun (s.a.v.) güzide sahabesinde aynı şekilde zâhidâne bir hayat yaşamış dünyayı ötelemiş, rızayı lillâh ve i'lâyı kelimetullah için hayatlarını vakfetmişlerdir. Artık İslâm'ın farklı coğrafyalara yayılması, farklı kültürlerle tanışılması, yapılan fetihlerle elde edilen ganimetlerin artmasıyla birlikte İslâm'ın anlaşılmasında da farklı düşünceler ortaya çıkmıştır. Sahip olunan para, mal-mülk kurulan İslâm devletlerinin ve onun içerisindeki tebâ tarafından bir güç vesilesi olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar toplumlar bozulmalarla karşı karşıya kalsa da, İslâm'ın özünü temsil eden zâhidler her dönem var olmuş ve gayretlerini, mücadelelerini eksik etmemişlerdir. İslâm vicdanının kendilerinde vücut bulduğu sûfîler, ilk dönem İslâm toplumlarında da sonraki toplumlarda da temâyüz etmişler, İslâm ahlakının gelişmesinde ve yayılmasında kendilerine ait sistematik eğitim modelleriyle hizmet etmişlerdir.

İKİNCİ BÖLÜM: İLK DÖNEM TASAVVUF KLASİKLERİNE GÖRE SÛFİLERİN “ÖZEL MÛLKİYET” ANLAYIŞI

2.1. SÛFİLERİN ÖZEL MÛLKİYET ANLAYIŞININ DAYANAĞI OLARAK H. I-VI. y.y. SÛFİLERİNDE ZÛHD VE TASADDUK/İNFÂK ANLAYIŞI

Zühd ve tasavvuf dönemi sûfilerine göre dünya: İnsanı Allah’tan uzaklaştıran ve gaflete düşüren herşey, mal, menfaat, itibar, mevki, hırs, şan ve şöhattir. Ayrıca zâhid ve mutasavvıflar dünyayı yılan, zehire, cadıya, fahişeye benzetirler.¹¹³

Dünya hayatı, kulu ahiretten alıkoyan herşeydir. Dünya ahiretin kumasıdır. Şu halde tasavvuf terminolojisinde maddeyi karşılamak için kullanıldığı yaygın bir şekilde kabul gören dünya kavramı, geniş bir kapsama sahiptir. Kavramla ilgili olarak her ne kadar aşırı örneklere rastlansa da, sûfilerin ve ilk iki asırda onlara öncelik eden zâhidlerin, temelinde ahlâkî değer kriteri yer alan bakış açılarında Kur’an ve Sünnet perspektifi esastır. Ancak kişinin bilinç düzeyi değıştikçe dünya kavramı, bir bilgi ve buna bağılı olarak, bir varlık algısı haline gelmektedir ve bu algı tipleri birbiriyle iç içe geçmekte, birleşmektedir.¹¹⁴

Ebû Tâlib el-Mekkî (v. 388/998) ise dünyayı şöyle tarif eder: “Dünya denen şey, her kulun heva ve hevesine uyararak elde ettiğı şeylerden ve kalbini saran şehvetlerden ibarettir.”¹¹⁵ El-Mekkî burada, dünyanın zevk ve eğlence yurdu olduğunu, heva ve şehvet duygularıyla doldurulduğunu vurgulamaktadır.

Keşf’ul-Mahcûb’da sûfilik ve tasavvuf anlatılırken: “Nefsinden fâni olan ve Hakk ile bâki olan sûfidir. Sûfi, dünyevî istek ve arzuların pençesinden yakasını kurtarmış ve hakikatların hakikatına vasil olmuştur. Bahis olan dereceyi, mücâhede ile talep eden, talep halinde kendini onların muameleleri üzerinde doğru bir şekilde bulduran mutasavvıftır. Mal ve makam sahibi olmak ve dünyadan nasip almak için kendini onlara benzeten ise mustasviftir. Mustasvif, sûfilikten de mutasavvıflıkta gafildir. Sûfilere göre mustasvif sinek gibi değersizdir.”¹¹⁶ denir.

¹¹³ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri...*, s.112.

¹¹⁴ Erginli, *a.g.e.* ss.117-81.

¹¹⁵ Mekkî, *a.g.e.* c.2, s.501.

¹¹⁶ Hucvîrî, *a.g.e.* s.99.

Yahya b. Velid, Ebû'd-Derda ile gezdikleri sıradaki aralarında şöyle bir konuşma geçtiğini anlatıyor: “Dostların hakkında neyi seversin?” diye sordum. O da: “Ölmesini severim.” dedi. Ben: “Şâyet ölmezse, o vakit neyi seversin?” Dedim. O: “Mal ve evladının azlığını severim. Zîra mal ve evlat birer fitnedir. Aynı zamanda dünya ile ünsiyete sebeptir. Bunun için Abdullah b. Amr da: ‘Ruhu bedeninden ayrılan mü'min, cezaevinden tahliye edilen insan gibidir’ işte bu anlattığımız dünyaya kıymet vermeyip, Allah’ı zikir ile ünsiyet edenlerin hâlidir.”¹¹⁷

Dünyayı bir aldanma sebebi olarak gören el-Muhâsibi (v. 243/857), bundan nasıl kurtulunacağını açıklarken, onun geçiciliğini vurgulayarak şöyle der: “Dünya yüzünden ahiretten gafil olmak, dünyayı ahirete tercih edip, onunla meşgul olmaktır. Allah’ın: ‘Dünya hayatı sakın sizi aldatmasın. Allah’ın affına güvendirerek şeytan sizi ayartmasın’¹¹⁸ ve ‘dünya hayatı aldatıcı bir geçinmeden ibarettir’¹¹⁹ âyetleriyle buyurduğu gibi kâfirler, Allah’ın dünyadaki nimetlerine bakıp ahirette cezalandırılmayacaklarını, dünyada kendilerine verilmiş nimetleride kendilerinde bulunan iyilik ve büyük değerleri dolayısıyla verildiklerini sanırlar. Karun: ‘Bu servet ancak bende mevcut bir ilimden ötürü bana verilmiştir’¹²⁰ derken, Allah: ‘Aksine bu bir denemedir’¹²¹ ve ‘kendilerinden önce olanlarda aynı şeyi söylemişlerdi’¹²² buyurarak, dünya nimetlerinin bir deneme olduğunu, Allah’ın kullarından razı olduğuna bir işaret olarak kabul edilmemesi gerektiğini bildirmiştir. Kısaca, kâfirlerin aldanması, nefsinin, verilen dünya nimetleri dolayısıyla, kâfirin kendisini Allah katında değerli sanması veya dalâlette olduğu halde kendisini hidâyette sanması şeklinde bir aldanmadan ibarettir.”¹²³

Burada hatırlatmak gerekir ki, ilk dönem sûfîlerinin dünya ve dünya malına bakış açılarını incelerken bunu en güzel anlatan terim “zühd”dür. Tasavvufun özünü oluşturan zühd, yanlış yorumlara maruz kalmış konuların başında gelmektedir. Hz. Peygamberin tarifıyla: “Dünyada zâhidlik, helâli haram kılmak ve malı kullanmamak

¹¹⁷ Gazzâli, *İhyâ'u-Ulûmiddîn*, c.4, ss.884-5.

¹¹⁸ Lokman Sûresi, 31/33.

¹¹⁹ Âl-i İmrân Sûresi, 3/185.

¹²⁰ Kasas Sûresi, 28/77.

¹²¹ Zümer Sûresi, 39/49.

¹²² Zümer Sûresi, 39/50.

¹²³ Hâris el-Muhâsibi, *er-Riâye*, çev. Ş. Filiz ve H. Küçük, İnsan Yay. İstanbul, 2014. s.499-01.

değil, Allah'ın elindekinin, sana, senin elindekinden daha sağlam gelmesidir. (Allah'ın elindekine daha çok güvenmen, dünyaya bel bağlamamandır.) Öyleyse zühd, dünyada fiziken değil, kalben uzak olmaktır. Bu durumda dünya, fiziki âlemde değil, insanın kendisindedir ve Allah'tan korkan için zengin olmak, nefis eğitimi açısından bir problem teşkil etmez. Çünkü insana bütün günahları işleten, helâl-haram demeden mal, mülk biriktirmeye itecek bir mal sevgisidir. Bu anlayışı olduğu gibi kabul eden sûfîlere göre zâhid, kalbinden dünya sevgisini çıkarmış kişidir. Para ve malı olabilir ama bunları Allah için harcamayı bilir. Ona göre dünya malı olarak altınla çamur arasında fark yoktur.¹²⁴

İlk dönem sûfîlerinin dünya ile ilgili irtibatı konusunda, onları diğer insanlardan ayıran en önemli özellikleri zühd ehli olmalarıdır. Bundan dolayıdır ki henüz tasavvufun olmadığı döneme “zühd dönemi” denilmiştir. Zühd, Allah'a olan dayanmanın her şeyin önüne geçmesi ve dünyanın gâye değil, ebedi saadeti kazanmada sadece bir vasıta olduğunun kavranmasıdır. Orada ne kadar çok faydalı iş yapılırsa o kadar faydalı, ne kadar zararlı iş yapılırsa o kadar zararlı olduğunu bilmek ve hiçbir zaman dünyanın geçici olduğunu unutmamaktır.¹²⁵ Acaba ilk dönem sûfîleri zühdü nasıl anlamışlardı, bunları kendi sözlerinden ve yazılarından anlamaya çalışalım.

Zühd, az olsun çok olsun dünyanın malından, hoşça giden şeylerinden ve makamlarından, bir ölü gibi uzak kalmaktır. Zühd, elde bulunan ve elde bulunmasında sakınca olmayan mal ve eşyâyı terketmektir. Zühdün hakikatı, dünyada da ahirette de zâhid olmaktır. Burada sözkonusu olan zühd, dünyayı tamamen terk etmek demektir. Buna “terk-i dünya” derler. Fakat zühd, ahiret konusundada zahitçe davranmayı gerektirmektedir. Zâhid cennet nimetlerine ve mertebelerine ilgi duymamalıdır.¹²⁶Elinden dünya malının gitmesini şükredilecek bir nimet gören kimse, insanlar içinde imanını en yüksek, yakîni en güzel, üzüntüsü en az, elinden çıkan dünya malına karşı esefi en alt seviyede, rıza hâli en mükemmel ve Hakk'ın tecellilerini müşahedesi en ileri derecede olan bir kimsedir. İmanını en az, yakîni en zayıf kimseler ise insanlar içinde en şiddetli esef çeken, dünya malının

¹²⁴ Hülya Küçük, *Tasavvufa Giriş*, Dem Yay. İstanbul, 2011. ss.49-50.

¹²⁵ a.g.e. s.193.

¹²⁶ Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, haz. M. Kara, Dergâh Yay. İstanbul, 2015, ss. 50-1.

elinden gitmesine en fazla üzülen, hâlinden en çok şikâyet eden ve en az şükredenlerdir. Demekki musibetler dünyada kulun zühdünü ve ihtirâsını ortaya çıkaran imtihanlardır.¹²⁷

Muhâsibî, konuyu Hz. Peygamber'in sözleriyle açıklarken, dünyaya karşı zâhid olmanın, Allah sevgisini nasıl celbedeceğini belirtir Nebi (a.s.)'ın, kendisine: "Bana hem Allah'ın hem de insanların seveceği bir amel göster" diyen birisine, "Dünyadan zâhid ol (sevgisini kalbinden çıkar), seni Allah sevsin. Şu dünya malını onlara bırak veya at. Seni insanlar sevsin" demesine ne dersin? Yine Nebi (a.s.), "Dünyadan zâhid olduğun zaman seni Allah'ta sever, insanlarda" buyurmuştur. Nebi (a.s.) doğru söylüyor. Zira Allah'ın sevmediği şeyi (dünya) bırakıp arzuları yerine Allah'ı seçtiği zaman, Allah onu sever. Dünyada zâhid olan, kimseye eziyet vermez. İnsanlarda böyle olanı severler. Zâten Allah, insanların kalbine kendisini sevene karşı sevgi koyar.¹²⁸

Ali b. Ebû Talib (v. 40/662) ise dünyaya hiç aldırılmamak gerektiğine dikkat çeker. Kendisine, "Zühd nedir?" diye sorulur. O da şu cevabı verir: "Dünyayı ister Müslüman, ister yabancı yesin, buna aldırılmamandır." Mesruk (v. 63/683): "Zâhide mâlik olan sadece Allahu Teâlâ'dır, başka bir sebep ve menfaat ona hâkim olmaz" demiştir. Hasan el-Basri (v. 110/728), dünyaya meyl ve dünyayı arzu etme konusunda şu rivâyetlerde bulunmuştur: "Allahu Teâlâ'nın, dünyada en çok kalmayı ancak en çok buğzettiği mahlûk olan iblis'e verdiğini gördüm." der. Âlimlerde bu konuda şöyle demiştir; "Dünyada uzun süre kalmayı arzu etmeyin. Çünkü yaratıklar içinde bu dünyada en uzun süre kalanlar, halkın en kötöleri olan şeytanlardır."¹²⁹

Cüneyd el-Bağdâdî (v. 298/911): "Zühd, elde malın, kalpte mal sahibi olma arzusunun olmaması" demiştir. İnsan kuldur, kölenin malı ve mal edinme arzusu olmaz. Şiblî'ye (v. 334/945) zühdden sorulunca şöyle demiştir: "Yazık size dünyada bir sineğin kanadından daha değerli ne varki, onda zühd bahis konusu olsun!" Hadiste: "Eğer dünyanın Allah indinde bir sineğin kanadı kadar değeri bulunsaydı, Allah kâfire bir yudum su bile içirmezdi" buyrulmuştur. Bu kadar değersiz şeye

¹²⁷ Mekkî, *a.g.e.* s. 140.

¹²⁸ Muhâsibî, *a.g.e.* ss. 366-7.

¹²⁹ Muhâsibî, *a.g.e.* ss. 509-11.

rağbet etmemek meziyetmidir ki.¹³⁰Yine Şiblî kendisine sorulan bir soruya şu cevabı vermiştir: “Kalbi tüm kötü şeylerden alarak eşyânın Rabbine yönelmektir.¹³¹

Serrac zühdü anlatırken Ebû Zer’den bahseder: “Geçmiş hayatındaki kaba ve sert mizacını İslâmla müşerref olduktan sonra terketmiş olan Ebû Zer el Ğıfârî, İslâmı kendi anlayışı tarzında tavizsiz yaşamının derdine düşmüştür. Ebû Zer kendisini şu şekilde anlatıyor: “Benim, Allah için hakkı ikâme etmem, çevremde dost ve arkadaş bırakmadı. Hesap gününden korkum sebebiyle de vücudumda et kalmadı. Allah’ın sevabına olan yakın duygumdan dolayı evimde bir şey kalmadı. Beni henüz idrâk etmediğim günün kaygısı ile yaşamak öldürecek.” “Nedir o kaygı?” diye sordular. Şu karşılığı verdi: “Emelim, ecelimi aştı. Allah’ın beni yaprakları dökülen bir ağaç olarak yaratmasını isterdim.”¹³² Ayrıca Serrâc, Ebû Zer’in kendisine verilen yardımları kabul etmediği ile ilgili yaşamış olduğu bir örneği şu rivâyetle açıklamıştır: “Ebû Zer, Habîb b. Mesleme’nin kendisine bir dirhem vermesi üzerine bunları kabul etmeyip geri verdi ve dedi ki; Bizim sütünü sağdığımız bir keçimiz, sırtına bindiğimiz bir merkebimiz var. Bundan başkasına ihtiyacımız da yok” dedi.¹³³

Sahip olunan dünya malı sebebiyle insanların kibirlenmesi konusunda *er-Riâye* yazarı, Ebû Zer hakkında şu olaya yer verir: “Ebû Zer diyor ki: Rasûlullah’ın (s.a.v.) huzurunda bir adamla ağız dalaşı yapıyordum. Ona ‘ey siyahın oğlu!’ Dedim. Rasûlullah (s.a.v.): ‘Ya Ebâ Zer, haddi aşma! Haddi aşma! Beyazın oğlunun siyahın oğluna üstünlüğü yoktur’ buyurdular.” Ebû Zer’in böyle demesinin sebebi, kendi annesinin beyaz, diğerinin annesinin siyah olmasıydı. Ebû Zer diyor ki; “Rasûlullah’ın bu sözü üzerine yere yattım ve ona dediğim şeyden dolayı nefsim biraz zilleti tatsın diye adama ‘kalk ve yanağıma bas’ dedim.¹³⁴Aslında bu olayda, geçmişten getirmiş olduğu kaba kişiliğinin, kendisini Rasûlullah karşısında küçük düşürmesinden dolayı hicap duymuş ve nefsinin cezalandırılmak istemiştir.

Ebû Talib el-Mekkî de Ebû Zer’den bahsederken şöyle der: “Ebû Zer, yeme içme konusunda da nefsiyle devamlı mücadele etmiştir. Her türlü dünya nimetinden

¹³⁰ Kelâbâzi, *Taarruf*, haz. S. Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, 2014, ss.144-5.

¹³¹ Ebû Nuaym, İsfahâni, *Hilyetü’l Evliyâ*, çev. S. Aykut vd. Şûle Yay.. c.3, İstanbul, 2002. s.331.

¹³² Serrâc, *a.g.e.* s. 142.

¹³³ *a.g.e.* s.142.

¹³⁴ Muhâsibi *a.g.e.* s.479.

en asgari şekilde faydalanmıştır. Bunu yine kendi sözlerinden anlıyoruz: “Her hafta azığımı bir ölçek arpadan ibarettir. Vallâhi, Allahû Teâlâ'nın huzuruna varıncaya kadar bunu artıracak değilim! Çünkü ben Rasûlullah'ın (s.a.v.); ‘Benim için en sevimli olanınız ve kıyamet günü meclisime en yakın olanınız, bıraktığım hâl üzere öleninizdir.’ buyurduğunu işittim.”¹³⁵

Ebû Yezid el-Bistâmi yaşamış olduğu dikkat çekici bir olayı şu şekilde anlatmaktadır: “Belh’li bir gencin bana üstün geldiği gibi, hiç kimse beni mağlup ve mahcup etmemiştir. Bu genç hac için Mekke’ye gelmişti. Yanımıza uğradı ve bana: “Yâ Ebâ Yezid! Size göre zühd nedir?” diye sorduğunda, ben de: “Bir şey bulunca yeriz şükrederiz, bulamayınca sabrederiz” demiştim. O zaman Belh’li genç: “ Bizim Belh’in köpekleri de böyle yaparlar, bunun ne kıymeti var” diyerek cevap verdi. Ben de: “Peki size göre zühd nedir?” diye sorunca, o da: “Biz bulamayınca şükreder, elimize geçince başkalarına veririz” demişti.¹³⁶

Zünnûn el-Mısri’ye göre: “Gönlü ilâhi nurla açılmış zâhidin alâmeti üçtür: Elinde biriken malı dağdır. Olmayanın peşine düşmez ve yiyeceğini başkalarına ikram eder.”¹³⁷

Es-Serrâc ise zâhidleri üç tabaka olarak tasnif eder:

(a) Mübtediler: Elinde avucunda bir malı olmayan, elinde bulunmayan malın sevgisi gönlünde yer tutmayanlardır.

(b) Tahkîk Ehli: Bunların zühdü Ruveym’in şu sözünde anlattığı gibidir: “Dünyanın tamamından nefse âid hazları terktir.” İşte bu tahkik erbabının zühdüdür. Dünyevî ve nefsânî hazları kalbinden çıkarabilen kimse, zühd konusunda tahkik ehlinden sayılır.

(c) İstiğnâ Ehli: Bu grupta yer alanlar, “dünyanın tamamı kendi mülkleri olsa, bundan dolayı ahirette herhangi bir suâlî karşılaşmayacak ve Allah nezdinde kendilerine ayrılan ecirden de bir eksilme olmayacak” olsa bile yine zühd içinde yaşarlar.¹³⁸

¹³⁵ Mekkî, *a.g.e.* c.4, ss.101-2.

¹³⁶ Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (Kahire), ss. 74-8, bkz. Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (İstanbul), s.315.

¹³⁷ *a.g.e.* s.74-8, *a.g.e.* s.315.

¹³⁸ Serrâc, *a.g.e.* ss. 45-6.

Burada ilk dönem sûfilerinden bazılarının zühd hakkındaki görüşlerini vermiş olduk. Sadece bu tür görüşleri alarak zühdün dünyadan tamamen el etek çekmek gibi anlaşılması söz konusu olur ki, ilk dönem zâhidleri ve sahabîler dünyadan el etek çekmiş değillerdi. Hem zâhid hem de âbid idiler, bunun yanında sahip oldukları mal ve mülklerle olabildiğince yardım yapıyorlardı. Yeri geliyor cihadda büyük ganimetler paylaşıyorlardı. Dünyadan da nasibini unutmuyorlardı.

Bu anlayıştaki sûfilere göre zühd, dünya malının haram olanına kesinlikle bakmamak ve helâl olana yönelmektir. Bazıları ise zühdü, dünya malından tamamen uzak olmak, mal sahibi olmamak olarak tarif ederler. Ama genel olarak baktığımızda ilk dönem zâhidliği dünyayla uğraşmayı gereksiz görece kadar dünyayı hayatından çıkarmış bir “kontemplatif mistik” değil, onu kalbinden çıkarmak için bir takım yollar deneyen “aktif zâhid” yetiştirmek isteyen bir hareket idi.¹³⁹

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere zühd, zengin olmaya, mal, mülk sahibi olmaya engel değildir. Allah’ın rızık olarak verdiği malları Allah yolunda harcamakta zâhidliktir ki, Hz. Peygamber ve ashabı bu şekilde bir hayat yaşamıştır. Kur’an-ı Kerim’de “Yüce bir ahlak üzere”¹⁴⁰ olduğu ifade edilen Hz. Peygamberin yaşantısı zâhidler için bir model olmuştur. Serrâc, Hz. Peygamberin ashabına ve onlardan sonra gelenlere yön veren özellikleri içerisinde şunları sıralamaktadır; ‘Hayâ, sehâ, tevekkül, zikir, şükür, hilm, sabır, afv, merhamet, müsamaha, şecaat, rıfk, ihlas, sıdk, zühd, kanâat, huşu, haşyet, reca, Hakk’a iltica, ibadet mücadele.’ Allah Rasûlü (s.a.v.) Allah’ın helâl kıldığı şeyleri haram kılma cihetine gitmemiş ve zühd konusunda zaman zaman aşırıya kaçan sahabeyi uyarmıştır. Bunun yanı sıra Allah Rasûlü (s.a.v.), dürüst ve emin tacirlerin, nebilere, sıddıklar ve şehidlerle beraber olacağını ifade etmiş, ashabına sahip oldukları mallardan infakta bulunmalarını telkin etmiştir.¹⁴¹

“Her ne kadar çoğunluğu başka başlıklar altında ele almış olsa da, sûfiler genel olarak dünyanın ne olduğu ve neyi kapsadığı konusunda çeşitli görüşler beyân etmişlerdir. III. / IX. yüzyılda yaşamış olan tasavvufî düşüncenin kurucu

¹³⁹ Bolat, *a.g.e.* ss. 111-12.

¹⁴⁰ Kalem Sûresi, 68/4.

¹⁴¹ Bolat, *a.g.e.* ss. 111-12.

şahsiyetlerinden Muhâsibî’de (v. 243/857), Hasan Basrî’nin hassasiyetleri farklı ve gelişmiş bir tasnîf çerçevesi içerisinde görülmektedir. O, dünyanın zâhirî, yani görünen, duyularla algılanabilen eşyâ, mal, mülk, para gibi unsurlardan ibaret olan yönüyle; bâtinî, yani görünmeyen, duyularla algılanamayan, “nefislerde gizli olan hevâyâ uymak” olan iki yönünden söz eder. Dünyanın dış dünyadaki (âfâk) karşılığı herkese göre değişebilir. Bu etken, kimine göre ömür, kimine göre para, kimine göre de çokluk ve böbürlenme olabilir. Bunlar, dünyanın yerilen kısmını da oluşturur. Değişmeyen şey, kişinin kendi iç âleminde (enfüs) bu değişebilir etkenler yoluyla dünyaya bağlanmasıdır. Dünyanın övülmeye değer yanı ise, ondan âhîret için alınan şeylerdir. Muhâsibî’nin bu yaklaşımı, talebesinden Cüneyd’in, Mekkî tarafından nakledilen zühd tariflerinden birine yansımış, bu tarife göre zühd, zâhir ve bâtin olmak üzere iki ana gruba ayrılmıştır. Mekkî’de paralel bir tarzda insanların genel olarak tam bir zühdü gerçekleştiremediklerini tespit ederken, asıl zühdün hevâ hususundaki zühd, temel hedefin de nefis hususunda zühd olduğunu söylemiştir. Bu yaklaşımın bir benzerine Gazzâlî’de (v. 505/1111) rastlanmakta, hatta Gazâlî, Muhâsibî’nin ve kendisinden önce yaşamış diğer sûfîlerin bu konudaki tespitlerini tasnîflemiş görünmektedir. Gazâlî, dünyanın insan için haz unsuru taşıyan her şey olduğunu ifade etmiş, insanoğlunun dünya ile iki noktadan bağlantısına temâs etmiştir; kalp ve beden. Kalbin bağlantısı dünyaya karşı sevgi beslemek ve bağlanmak, beden bağlantısı ise dünya malından ibârettir. Bu seviyede, kalbin bağlantısına bâtinî dünya, beden bağlantısına ise zâhirî dünya denir. Bâtinî dünyanın tüm insânî eğilim ve tutumlarla, zâhirî dünyanın ise maddî unsurlarla sıkı ilişkisi vardır. Bu yaklaşımlar, Muhâsibî’nin görüşleriyle de bire bir örtüşmektedir.”¹⁴²

Alkâme (v. 62/681), Abdullah b. Mesud’dan (v. 30/652) Rasulullah’ın (s.a.v.) şöyle buyurduğunu rivâyet etmiştir: “Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez.” Bunun üzerine orada bulunanlardan birisi: “Yâ Rasulullah! Bir adam var ki, elbise ve ayakkabılarının güzel olmasından hoşlanıyor, bu da kibre girer mi?” diye sorunca Rasulullah (s.a.v.): “ O kibir değildir. Allah güzeldir, güzel ve temiz olan şeyleri sever. Kibir; hakkı kabul etmemek ve insanları küçük görmektir.” buyurdu. Bu hüküm, ruhsat verilen bu tür elbiseyi nefsin hevasıyla giymeyen ve onunla övünüp gururlanmayan kimse içindir. Elbiseyi, dünya malıyla övünmek ve

¹⁴² Erginli, *a.g.e.* ss.117-181.

onun çokluğu ile sevinmek için giyen kimse hakkında azap tehdidi vârid olmuştur.¹⁴³

Yine ilk dönem sûfilerinden Rabia el Adeviyye'nin (v. 185/801), yaşamış olduğu bazı menkıbeleri örnek vererek ilk dönem sûfilerinin dünyaya bakışını öğrenmeye çalışacağız.

Rabia el Adeviyye birgün bir şahsa dört akçe vererek: “Benim için bir kilim al!” dedi. Adam: “Siyah mı olsun yoksa beyaz mı?” diye sorunca, hemen paraları geri alıp Dicle nehrine fırlattı ve: “Henüz satın alınmamış olan bir kilim sebebiyle siyah mı yoksa beyaz mı olması lazım, diye gözümün önüne tefrika hali geldi”¹⁴⁴ diyerek dünya malının insanı meşgul ettiğinden bahsetmiştir.¹⁴⁵

Mâlik b. Dinar (v. 131/748), Rabia el Adeviyye ile arasında geçen bir olayı şöyle anlatıyor: “Rabia'nın yanına gittim, onu abdest alırken kullandığı kırık bir testiden su içerken gördüm. Altınada eski püskü bir hasır sermiş, bir kerpici de başına yastık yapmıştı. Bunu görünce içim yandı ve ‘Ey Rabia! Zengin dostlarım var. Eğer müsaade edersen senin için onlardan isteyeyim’ dedim. ‘Ya Mâlik! Yanılıyorsun! Bana da onlara da rızık veren aynı Zât değil midir?’ Dedi. ‘Evet, öyledir’ dedim. ‘Şu halde, o fakirleri fakir oldukları için unutuluyor, zenginleri sırf zenginlikleri sebebiylemi hatırlıyor? Onlara yardım ediyor.’ ‘Hayır, hiçte öyle değil’ dedim. Rabia el Adeviyye ise: ‘O, halimi bildiğine göre kendisine neyi hatırlatacağım? O, öyle istiyor, bizde aynı şekilde O'nun istediğini istiyoruz,’ diyerek cevap verdi.”¹⁴⁶

Başka bir olayda ise, Basra'daki şeyhlerden biri Rabia el Adeviyye'nin yanına gelmiş ve dünya hakkında ileri geri konuşmaya başlamış. Rabia ise ona şöyle demiş: “Sen dünyayı fazla seviyorsun, dünya senin gönlünde taht kurmuş. Eğer onu sevmemiş olsaydın. Durmadan onu yadetmezdin. Çünkü kumaşı eğip bükken kimse onu satın almağa heveslidir. Debbâğ sevdiği postu yere vurur. Şâyet dünya sevgisinden gönlünü tamamen boşaltmış olsaydın, onun iyi tarafıda, kötü tarafıda

¹⁴³ Ş. Sühreverdî, *Avârif'ül-Maarif* (Kahire), ss. 160-6, bkz. Ş. Sühreverdî, *Avârif'ül-Maarif* (İstanbul), ss.463-4.

¹⁴⁴ Attâr, *a.g.e.* s. 136.

¹⁴⁵ *a.g.e.* s. 141.

¹⁴⁶ *a.g.e.* s. 141.

yâdına düşmezdi. Dünyayı durmadan anıyorsunuz öyle ya, bir şeyi seven onu çok zikreder.”¹⁴⁷

Rabia el Adeviyye, yaşamış olduğu bu olaylarda bizlere, zâhidlerin dünyaya ve dünya malına nasıl baktığını gâyet iyi ortaya koymaktadır. Dünya hakkında konuşmayı dahi doğru bulmazken, dünya malının insana gereksiz meşguliyet verdiğinden ve onun Rabb’den talep edilmesinin doğru olmadığından, Rabb’in dilerse vereceğinden, yarattığı kulunu herkesten daha iyi tanıdığından bahsediyor.

Ebû Tâlib el-Mekkî, dünya ile ahireti kıyaslamış ve şöyle demiştir: “Dünya ile ahiret iki kuma gibidir. Birisinin razı olmaması, diğerini öfkelenmeye bağlıdır. Dünya ile ahiret, doğu ile batı gibidir. Birisine yönelen diğerine sırt çevirmiş ve uzaklaşmış olur. Dünya ile âhiret, terazinin iki kefesine benzer. Birinin ağır basması diğerinin noksanlaşması demektir.” Sehl b. et-Tusteri (v. 283/896) ise kulun şu üç konuda mutlaka zühdü elde etmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Allah Teâlâ’ya yakınlaşmak gayesiyle iyilik yolunda harcamak istediği parada, ibadet yaparken bedenini örttüğü giysisinde ve ibadete gücünün yetmesi için alacağı gıdada.¹⁴⁸

İyi bir zâhid olan İbn Sînâ da (v. 428/1037) *Makâmâtü'l-Ârifin* adlı eserinde zühdü şu şekilde anlatır: “Dünyanın nimetlerinden ve güzelliklerinden yüz çeviren kimse ‘zâhid’ ismini alır. Oruç ve namaz gibi ibâdetlerin nafîle olanlarını devamlı yerine getiren kimse ‘âbid’ ismini alır. Hakk’ın nurunun doğması için düşüncesini her an ‘ceberrût âlemine’ teksif eden kimseye ise ‘ârif’ denir. Bu tabirlerden birkaçı bazen aynı kişi için kullanılabilir. Ârif olmayana göre ‘zühd’ bir nevi dünya malı karşılığında ahiret malını almaktan ibaret bir ameldir. Ârife göre ise zühd, sırrını Hakk’tan alıkoyacak herşeyden uzaklaşma ve O’nun gayrisından sakınmadır. Ârif sadece ilk hakîkatı (Allah’ı) ister. O irfâna karşı başka bir şeyi tercih etmez, ibâdeti sadece O’na’dır. Çünkü ibâdete layık olan O’ dur. İbâdet Hakk’a ulaştırır şerefli bir münasebettir, korku veya rağbet için yapılmaz. Eğer ibâdet rağbet için veya korkudan dolayı yapılırsa, bu durumda ibâdetten maksat, istenilen veya korkulan şeyin kendisidir. Başka bir deyişle bu durumda Hak gâye

¹⁴⁷ Attâr, *a.g.e.* s. 142.

¹⁴⁸ Mekki, *a.g.e.* c.2, ss.501-2.

olmaz, gâye edilen şey için vâsita olur. Halbûki Hak, kendisi dışındaki herşey için gâye ve herşeyin matlûbudur.”¹⁴⁹

Abdülkâdir Geylânî (v. 563/1167) ise, dünya ile insan arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken şunları ifâde etmiştir: “Ey dünyanın talipleri, onu istediğiniz müddetçe yorulacaksınız. O, kendisinden kaçanları peşinden koşturarak dener. O kimse eğer dünyaya iltifat ederse, onun yalancılığına hükmeder. Onu sıkıca tutar, çeşitli bağlar kullanır ve sonrada öldürür. Şâyet iltifat etmezse onun sadakatine hükmeder ve ona hizmet eder. Dünyadan ona karşı zâhid olmadıkça ve ondan kaçmadıkça istifâde edilemez. Ondan kaçın! Onda öldürücü, tuzaklar kurucu, büyüleyici şeyler vardır. O sizden ayrılmadan önce, siz ondan kalplerinizle ayrılın. O size karşı zâhid olmadan önce siz ona karşı zâhid olun. Onunla evlenmeyin. Eğer onunla evlenirseniz, mehrinizi dininiz yapmayın. O önce evlenir, sonra hemen boşanır. Onun evlenmeside boşanmasıda çok hızlıdır.”¹⁵⁰

Sûfilerin güzel ahlaklarından biride hiç kismadan ve durmadan infâk edip, kenarda mal biriktirmemektir. Sûfî, Allah Teâlâ'nın rahmet hazinelerini bir deniz kabul eder ve kendisinde o deniz kenarında oturan birisi olarak görür. Denizin kenarında duran kimse kırba ve kabında su biriktirmekle uğraşmaz. Çünkü buna gerek yoktur.¹⁵¹ “Ölümlle yok olan mülk, mülk değildir. Mülk o mülktür ki, ölümlle zâil olmaya. Ey cemaat! Elinizden geldiğince dünya işlerini bırakın. Yakında ayrılacağınız şeylere rağbet etmeyin. Mü'min elinden gelse yemek, içmek ve giyinmek hususlarında bile zâhid olur. Elinden gelse nefsinden, heva ve hevesinden soyunup sıyrılır. O Rabbinden başka hiçbir şeyi talep etmez. Malâyânî konuşmaktan dilinizi tutun. Rabbinizi zikretmeyi artırmaya bakın. Evlerinize girin, zaruret dışında mecbur olmadıkça veya cemaatle namaz kılmak, zikir meclislerine katılmak gibi durumlar dışında dışarıya çıkmayın. Mesleğini evinde icra etme imkânı olanlar öyle yapsın”¹⁵² demiş ve ibâdetler dışında dünya ile alâka kurulmasını istememiştir. Yine Geylânî, dünyaya dair ve ona iltifat etmemeye teşvik ile ilgili şu tavsiyelerde bulunmuştur: “Allah'ın kendisinden razı olduğu kişi şöyle buyurdu; zâhirine dokunacak olsan; ehlinin elindeki bütün cazibesi ve

¹⁴⁹ İbn Sîna, *Makamâtü'l-Arifin* haz. D. Gürer, Gelenek Yay. İstanbul, 2012 ss.73-6.

¹⁵⁰ Geylânî, *Cilâu'l-Hatır*, çev. D. Gürer, Gelenek Yay. İstanbul, 2012, s.205.

¹⁵¹ Ş. Sühreverdî, *Avârif'ül-Maarif* (Kahire), s. 87, bkz. Ş. Sühreverdî, *Avârif'ül-Maarif* (İstanbul), s.335.

¹⁵² Geylânî, *a.g.e.* ss.119-20.

batıllarıyla, tuzakları ve hileleriyle yumuşak gibidir. Fakat öldürücü olan zehirleriyle, batınının tamahkârlığıyla, helâk edişinin süratiyle temas edip, kendisiyle aldananı ve sahibinden gafil olanı öldürmesiyle, kendi ehline zulmetmesi ve ahdini bozmasıyla dünyaya bir bakacak olsan. Açık bir alanda, avret mahalli açık bir halde, etrafa kokusunu yayarak büyük abdestini yapan bir adamı gören kimse misali, muhakkak ki gözünü edep yerlerinden çevirir, kokusundan ve iğrençliğinden dolayıda burnunu tıkarsın. Sen dünya hakkında işte böyle ol! Onu gördüğünde gözünü onun süsünden çevir, arzu ve lezzetlerinin kokusuna karşı burnunu tıka. Böylece; ondanda onun afetlerindende kurtulursun. Ondan sana düşen kısmetin sana ulaşır ve sende esenlikte olursun. Allah Teâlâ, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:¹⁵³ “Ve sakın, pekçoklarına onları sınamak için avunsunlar diye verdiğimiz dünya parlaklığına gözünü dikme! Zirâ Rabbi'nin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”¹⁵⁴

“Dünyanın bir ihtiyaç, dünya için çalışmanın farz olduğu gerçeği de sûfiler tarafından hiçbir zaman göz ardı edilmemiştir. Eserinde dünya kavramı için belli bir târife yer vermeyen Kelâbâzî (v. 380/990), sûfilerin çalışıp kazanma hakkındaki görüşlerini dile getirme ihtiyacı duymuş, böylelikle bu konudaki yanlış anlaşılmaları gidermeyi hedeflemiş gözükmektedir. Kelâbâzî, bu konuda Cüneyd el-Bağdâdî'nin, çalışmanın da Allah'a yaklaştıran bir amel olarak ele alınması gerektiği görüşünü örnek vermektedir. Bu da sûfilerin, dünya için çalışıp kazanmayı mekruh saymak şöyle dursun, gerekli gördüklerini, ancak bu gerekliliğin, alışılmıştan farklı güdülerle yerine getirilmesi gerektiğine dikkat çektiğini göstermektedir. Çalışıp kazanmanın hedefi, diğer insanların ihtiyaçlarını karşılamak, bu yolla dünya konusunda ki açgözlülüğün ortadan kaldırılmasını sağlamaktır. Hedef iç dünyadır, ancak bu iç dünya sûfinin kendi iç dünyasıyla sınırlı kalmamakta, diğer insanlara yapılan yardımın da toplumdaki aç gözlülüğü gidereceği fikrini içinde taşımaktadır. Şu halde cümle, dikkat çekici ve değer içeren bir sosyal perspektifi de içermektedir: Çalışıp kazanmanın hedefi ben değil, toplum olmalıdır. Hikmet- i teşrîiyye açısından zekâtın açıklaması sadedinde ele alınabilecek bu tür yaklaşımlar, tasavvufta tüm kazancı içine alacak kadar genişletilmiş

¹⁵³ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, çev. İ. Aslan-D. Çakır, Gelenek Yay. İstanbul, 2015, ss.21-2.

¹⁵⁴ Tâhâ Sûresi, 20/131.

gözükmektedir.”¹⁵⁵

Âlimlerin zühdünden bahseden Gazzâli, ahireti düşünen âlimlerin ilmiyle dünyalık istememesini alâmet olarak görmektedir. Ona göre âlimlerin en küçük derecesi, dünyanın hâkir, adi ve lezzetlerinin geçici olduğunu, ahiretin yüceliğini, devamını, nimetlerinin sâfilliğini ve mülkünün azâmetini, dünya ve ahiretin biraraya toplanması mümkün olmayan iki zıt olduklarını bilmektir. Dünyanın adiliğini, mihnet ve meşakkatini, lezzetlerinin kederlerle karışık olduğunu, sonra iyiliklerinin tez kaybolacağını bilmeyenler ahmadır.¹⁵⁶

¹⁵⁵ Erginli, *a.g.e.* ss.117-81.

¹⁵⁶ Gazzâli, *a.g.e.* c.1, ss.154-5.

2.2. İLK DÖNEM SÛFİLERİNİN “ÖTEKİ” VE İCTİMÂİ PROBLEMLERE YAKLAŞIM TARZLARI

2.2.1. Sûfilere Göre Gerçek Varlık ve Varlığın Gerçek Sahibi Açısından Tevhîd

Konumuzun başında sûfîlerin Allahu Teâlâyı arama, arzu etme ve O’ndan başka herşeyi yabancı (ağyâr) olarak görmeleriyle ilgili örnekleri verdikten sonra, Şimdide, Hak’tan başka hiçbir şeyin varlığını kabul etmeme anlayışına dayanan “tevhîd”, “fenâ”, “cem’ul-cem”, “vahdet-i vücûd” gibi kavramların ilk ortaya çıkış şekli olan varlıkta tevhîd’i anlamaya çalışacağız.

Tevhîd, Allahu Teâlâ’nın herşeyde tek olduğunu bilmek herşeyden önce O’nun var olduğunu, bütün var olanlarında O’nun iradesi ile sonradan vücud bulunduğunu müşahede etmektedir.¹⁵⁷ Hakikat ehline ait olan kişilerden bazıları, tevhîd’i izâh ederken Hakk’ın Vahidliği hakkında şunları söylemiştir: “Zatında taksim (bölünme), hakkında ve sıfatında teşbih (benzeme), fiillerinde ve yaptıklarında ortak (şerik) kabul etmemesi demektir.”¹⁵⁸

Sûfîler tevhîdin merhelelerini “Lâ ilâhe illallah/Allah’tan başka ilah yoktur”, “Lâ fâile illallah/ Allah’tan başka fâil/yapan yoktur”, “Lâ mevcûde illallah/ Allah’tan başka var olan yoktur”, “Lâ ilâhe illa ente/Senden başka ilah yoktur” diye sıralamışlardır. Allah’ı, mabud, fâil, vücûd olarak tevhîd etmişlerdir. Sâlik çeşitli merhalelerden geçtikten sonra ancak hakîki tevhîde ulaşabilir. Başlangıçta iman zayıf olduğu için “Lâ ilâhe illallah; Allahtan başka ilah yoktur” denir. Nihâyetinde ise “Lâ ilâhe illa ente; senden başka ilah yoktur” denir. Çünkü artık imân kuvvetlenmiş, muhatap, hazır ve müşahidin Hak olduğu şuuru iyice yerleşmiştir.¹⁵⁹

Cüneyd el-Bağdâdî’den tevhîd hakkında soru sorulduğunda şu şekilde cevap vermiştir: “Tek olan Allah’ı vahdaniyetinin tahkiki, ahadiyetinin kemaliyle beraber birlemek (tevhîd etmek) ve bilmektir. O birdir(tek)dir. Doğmamıştır, doğurmamıştır.

¹⁵⁷ Mekki, *a.g.e.* c.1, s.480.

¹⁵⁸ Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Risâle-i Kuşeyrî*, haz. A. Mahmud ve M. b. Şerif, Dâru’ş-Şu’b Yay. Kahire, 1989, s. 492, bkz. Kuşeyrî, Abdülkerîm, *Risâle-i Kuşeyrî*, çev. A. Arslan, Arslan Yay. İstanbul, 1980, s.344.

¹⁵⁹ Dilaver Gürer, *Abdülkâdir Geylânî-Hayati, Eserleri, görüşleri*, İnsan Yay. İstanbul, 1999, s.285.

Bununla beraber zıtlar ve emsallerin nefyetmeside gereklidir. Teşbih, tekyif, tasvir ve temsil de yoktur. (O'nun benzeri hiçbirşey yoktur. O, hakkıyla işitendir ve hakkıyla görendir.)¹⁶⁰” Demiştir.¹⁶¹

Kelâbâzi (v. 380/990) tevhîdin esaslarını şöyle sıralar:

“Tevhîdin yedi esası vardır,” der. Bunları ise şu şekilde izâh eder:

- (a) Ezeli olanı sonradan olandan ayırt etmek,
- (b) Kadim ve ezeli olanı sonradan olan tarafından, idrak edilir olmaktan tenzih etmek,
- (c) Hakk ile halkın vasıflarını eşit tutmamak,
- (d) Rabb Tealadan illeti kaldırmak,
- (e) Mahlûkun kuvvetiyle meydana gelen fiillerin Ulu Allah'ı değiştirmeyeceğini bilmek (sevap işlendiği zaman Allah memnun oldu, günah işlendiği için darıldı, diye düşünmemek),
- (f) “Düşünür veya temyiz eder” olmaktan Hakk'ı tenzih etmek
- (g) O kıyas yapmaktan beridir, demek¹⁶²

El-Hüseri (v. ?) ise tevhîdin usulünü/temellerini açıklarken Allah dışında herşeyi terketmek gerektiğini vurgular gibidir : “Tevhîd hakkında bizim usulümüz beş şeydir,” der ve bunları şu şekilde ifade eder:

- (a) Hadîsliği ortadan kaldırmak (Yani Allah'tan başkasını kalpten söküp atmak),
- (b) Kıdemi birlenmektir (Yani tam manasıyla Allah ile meşgul olmaktır),
- (c) Arkadaşları terketmektir (Yani onları ikinci plana itmektir),
- (d) Vatandan ayrılmaktır. (Yani kalbiyle sefere çıkmaktır),
- (e) Bilinen ve bilinmeyen her şeyi unutmaktır. (Yani bilgiçlikten vazgeçip tam teslim olmaktır).¹⁶³

Ehl-i sünnet tasavvufunu sistematize eden Gazzâli'nin, varlığın birliği konusunda ilk mutasavvıfların yolunu izleyerek bir takım görüşler geliştirdiği ve bir

¹⁶⁰ Şûrâ Sûresi, 42/11.

¹⁶¹ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), s. 390, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), s. 345

¹⁶² Kelâbâzî, *Taaruf*, haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, 2013. s.198.

¹⁶³ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), s. 390, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), s. 345

bakıma daha sonraki vahdet-i vücûdulara öncülük ettiği görülmektedir. *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* adlı eserinde mârifeti anlatırken: “Varlık âleminde, Allah’tan ve O’nun fiillerinden başka bir şey yoktur. Bütün kâinat O’nun fiileridir” der.¹⁶⁴

Görülüyor ki, sûfîlerin “öteki” anlayışında tevhîd önemli bir yer tutar. Çünkü Rabb’in varlığında yok olmak, tüm varlığı bir kabul etmek, aslında O’nun varlığından başka bir şeyi kabul etmemektir. Durum böyle olunca dünya, dünya malı, mülkiyet, özel mülkiyet gibi varlıklara sahip olmakta mümkün değildir. Çünkü ortada ne sahip olunacak mal, ne de ona mâlik olacak insan vardır. Tabii ki tevhîd anlayışına bir sâlik’in ulaşabilmesi için çeşitli merhalelerden geçmesi gerekmektedir. Hakîkate şahitlik etmek kolay değildir. İmanını aşkın boyutlarda yaşayan insanların varacakları nihâi nokta tevhîddir. Fakat bu anlayış âvâm ve havas diye adlandırılan halkın geri kalanları için veya seyr-i sülûküne yeni başlamış bir sûfî için hemen ulaşılabilir değildir.

2.2.2. Sûfîlere Göre Öteki: Ağyâr Kavramı

Sûfîlerin “öteki” ve “ictimai alanlarla” ilgili görüşleri aslında tasavvufun tarihsel gelişimi içerisinde her dönem aynı olmamıştır. Zühd döneminin başlarında kendilerini Allah’tan uzaklaştıracak herşeyi “ağyâr” olarak kabul eden sûfîlerin, daha sonraki dönemlerde bu görüşleri tevhîd anlayışında tamamen yok olmuştur. Hakîkat dışında hiçbir şeyin var olmadığını savunmuşlar ve bunları da “Tevhîd”, “Fenâ”, “Cem’ul-Cem”, “Vahdet-i Vücûd” gibi kavramlarla ortaya koymuşlardır. Yani öteki kavramını bile kabul etmemişlerdir. İlk önce ötekiden hareketle sûfîlerin *mâ-sivâyâ* bakış açılarını görmeye çalışacağız. Burada karşımıza ağyâr kavramı ortaya çıkmaktadır.

“Ağyâr” kelimesinin ne anlama geldiğini çeşitli lügat ve ansiklopedilerden araştırdığımızda, Ağyâr: Başka, el, yabancı manasına gelen “gayr” kelimesinin çoğuludur. Allah’a gönül veren âşıklar için Allah “yâr”, mâsivâ ise “ağyâr”dır. Sevenin sevgilisine ulaşabilmesi için ağyârı ve mâ-sivâyı aradan çıkarması

¹⁶⁴ Kaynaklar ve detay için bkz. Küçük, *Tasavvuf Tarihine Giriş*, 257-8.

gerekir.¹⁶⁵ Ağyâr; Yabancılar, bigâneler, zıtlar, muhalifler, eller, başkaları, yâr olmayanlar. a) Sûfî olmayan, tasavvufî hayata yabancı, zıt (ezdâd). Tasavvufî hayata âşına olanlara ehl-i dil veya gönül ehli denir. b) Aynı tarikattan ve meşrepten olmayan. Aynı tarikattan ve meşrepten olanlara ihvan ve hemmeşreb denir. c) *Mâsivâ*, Allah'tan gayri olan herşey.

Sûr çıkar ağyârı dilden ta tecelli ede Hak,

Padişah girmez saraya, hâne mâmur olmadan

Lâedri¹⁶⁶

Sûfîler, Allah haricindeki herşeyden uzak dururlar, onları kendilerine yaklaştırmak istemezler. Hem dünyayı hemde nefislerini ötelemişlerdir. Zünnûn el-Mısri demiştir ki; “Şam civarında bir kadın gördüm. Nereden geliyorsun?” dedim. “Geceleri yanlarını yataktan ayırıp ibâdetle meşgul olan bir topluluğun yanından” dedi. “Nereye gitmek istiyorsun?” dedim. “Herhangibir ticaret ve alışverişin kendilerini Allah'ın zikrinden alıkoymadığı erlerin yanına” diye karşılık verdi. “Bana onların halinden bahsedermisin?” deyince şu beyitleri okudu.

*Bir kavim ki, niyetleri bağlanmıştı Allah'a
Onlar için yoktur bir dert yükselecek ağyâra.*

*Sahipleri Mevlâ'dır onların tek arzuları,
O Samed ve Vâhid için ne güzel tutkuları.*

*Ayrımadı onları dünya yahut bir şeref,
Taamlar ve lezzetler, evlâd değildir hedef.*

*Takılmadı gözleri hoş giysilere,
Nede ruhları aktı, sürûr dolu yerlere.
Durmada yarıştılar kendi menzillerinde,
Günbegün yaklaştılar o güzel sevgiliye.*

*Zâhirden insanlardan ayrılmış görünürler
Ruhları arşta gezer, orada gezinirler.¹⁶⁷*

Bu beyitlerden de anlaşılıyor ki, sûfîler insanlar için hayâtî önem taşıyan rızık elde etme, biriktirme ve mal mülk edinme meselelerini öteki (ağyâr) olarak görmüşlerdir.

¹⁶⁵ Süleyman Uludağ, “Ağyâr”, *DİA*. c.1, İstanbul, 1988, s. 482.

¹⁶⁶ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 26.

¹⁶⁷ Ş. Sühreverdî, *Avârif'ül-Maarif* (İstanbul), s. 71.

İbn Sîna ise âriflerin makamlarından bahsederken, onların ağyârı nasıl sildikleri konusunda şunları söyler: “Ârif sadece ilk gerçeği, ilk hakîkatı (Allah’ı) ister, o irfana karşı başka birşeyi tercih etmez. İbadeti sadece O’nadır, çünkü ibâdete layık olan sadece O’dur. İbadet Hakk’a ulaştırır şerefli bir münasebettir, korku veya rağbet için yapılmaz. Eğer ibâdet rağbet için veya korkudan dolayı yapılırsa, bu durumda ibâdetten maksat, istenilen veya korkulan şeyin kendisidir; başka bir deyişle, bu durumda Hak gâye olmaz, gâye edilen şey için vasıta olur. Halbû ki Hak; kendisi dışındaki her şey için gâye ve her şeyin matlubudur. Hakk’ı vasıta olmaya lâayık gören acınacak durumdadır. Çünkü o, Hak ile sevincin lezzetini tatmamış ki, O’nu talep etsin. O ancak lezzetlerin peşinde koşar, başka şeylerden (Hak’tan) gâfildir. Âriflere nispetle onun durumu, annesi damağına birşeyler süren küçük çocukların durumu gibidir. Bu çocuklar, yetişkinlerin çok arzuladıkları güzelliklerden habersiz oldukları ve sadece oyunun zevkiyle yetindikleri için, oyuna değer vermeyen, oyunu terkeden, başka şeye daha çok kıymet veren gayret ehline şaşırıp kalırlar. Hak’tan gelen süruru, sevinci hakkıyla gören, yalancı lezzetlerden el etek çeken, o lezzetleri kerih görüp, kat kat fazlasını almak için onları terk eden kimsenin hâli de (onun nezdinde) böyledir. Ârif olmayan kişi âhirette o lezzetlerden kendisini nimetlendirmesi, iştah açıcı yiyecek içecek vermesi için Allah’a ibâdet ve itâat eder. Eğer bir insanın bundan haberi yoksa o hem dünyada hem de âhirette gözlerini sadece şıkırtıların ve değersiz inci boncukların hazlarına açar, onun gözleri başka güzellikleri göremez.”¹⁶⁸

2.2.3. Sûfilere Göre Kesb (Çalışıp Kazanma) Konusuna İlişkin Bir Deneme

Allah’tan gayrı birşeyi istemeyen sufilerin, kesbe,/çalışıp kazanmaya karşı olumsuz tavırlarının ağır basacağını düşünülebilir. Ama onlar hiçbir zaman çalışmaya karşı olmamışlardır. Belki sülûklerinin ilk dönemlerinde tamamen dünyadan uzaklaşabilmek adına bunu denemiş ve denetlenmiş olabilirler ama bu, devamlı bir tutum olmamıştır. Aslında konu, kader ve teslimiyet konusuyla da çok yakından ilgilidir ve kader gibi çetrefil bir

¹⁶⁸ İbn Sîna, *a.g.e.* ss.76-8.

konuda ortaya çıkabilecek bütün tartışmaları da beraberinde getirir. Aşağıdaki bir-iki örnek bunu anlamamıza yetecektir.

Âvârif'te kesb/çalışıp kazanma, avamın fiili olarak açıklanır: “Sûfilerden birisinin rızık endişesi içine düşmüştü bundan dolayı sahraya çıktı. Orada gözleri görmeyen, ayağı tutmayan ve vücudu zayıf düşmüş bir kuş gördü. Onun bu hâline şaşırıp; uçmaktan, yürümekten ve görmekten âciz bu varlığın ne yiyip ne içtiğini düşünerek, onun yanında durdu. O sırada birden yer yarıldı ve birinden susam, diğerinde temiz su bulunan iki kap çıktı. Serçe, susamı yiyip, suyu içerek karnını doyurdu. Sonra yer yarılıp kaplar tekrar kayboldu. Bu hâli gören sûfinin kalbinden rızık endişesi gitti. Cenâbı Allah, kulunu bu makama ulaştırınca, gönlünden rızık ve yiyecek endişesini giderir. O zaman kul, başkasından isteyerek yahut çalışarak mal kazanmayı âvâmın hâli ve rütbesi olarak görür. Böylece o, başkasının elindekine göz dikmeyi, hep Allah Teâlâ'nın fiiline nazar ederek O'nun emrini bekleyen bir kimse olur. Bu durumda rızıklar kendisine çeşitli vesilelerle sevk edilir ve üzerine nimet kapıları açılır.¹⁶⁹ İlâhi fethi mazhar olan kimse için, insan eliyle rızıkına ulaşmasıyla, meleklerin eliyle ulaşması birdir. Kudret ve hikmet tecellisi aynıdır. Rızık için çöllere ve yollara düşmek, sebeplere sarılmak veya sarılmamak ârifin yanında aynıdır. Çünkü tevhîd tam ve sahîh olunca, sahibinin gözünde sebeplerin bir hükmü kalmaz.”¹⁷⁰

Abdülkâdir Geylani ise mese'eleye farklı bir perspektiften bakar ve ilim sahibinin fizikî varlık evinden çıkması gerektiğini söyler: “İlim sahibi olan ve ilmiyle amel eden bir mü'minin bütün çabası, himmeti Allah'a yakınlık ve ahiretten önce daha dünyada iken kalbinin Allah'a ermesidir. Allah'a yakınlık, kalbinin atacağı adımların son sınırınıdır. Sırrında içinde sakladığı en son şeydir. Ben seni ayakta, otururken, secde ederken, rükûdayken, geceleri uyanık ve yorgun görüyorum ama kalbin hâlâ yerinde sayıyor. Varlık evinden bir türlü çıkamıyor ve alışkanlıklarından bir türlü vazgeçemiyorsun. Mevlâ'nı aramakta kararlı ol. Bu kararlılık seni pekçok yorgunluktan kurtaracaktır. Sıdk gagasıyla varlık yumurtanı gagala, insanlara görünme. Tevhîd ve ihlas belgelerini onlara arzetme duvarlarını yık artık. Zühd eliyle mal arayıp kazanma kafesini kır ve kalbinle uç. Bu uçuş Rabb'ine yakınlık denizinin kıyısına ininceye kadar sürsün. İşte o zaman sana

¹⁶⁹ Ş. Sühreverdî *a.g.e.*, s. 195.

¹⁷⁰ *a.g.e.*, s. 203.

kader kaptanı gelecek ve beraberinde inâyet gemisi olacaktır. O gemi seni alıp Rabb'inin yanına götürecektir. Bu dünya bir denizdir, imanın o denizde yüzen bir gemidir. Bundan dolayı Lokman Hakîm şöyle demiştir; “Oğlum! Dünya bir denizdir, iman onun gemisidir. Kaptan ibâdetlerdir. Kıyısı ise ahirettir.”¹⁷¹

Sûfilere göre dünyada insanları Allah'tan alıkoyan ve Allah'a karşı şirk oluşturabilecek bir takım unsurlar, insanlara Allah tarafından verilecek olan körlük, sağırlık, kötürümlük, fakirlik ve insanların bize karşı kalp katılığı vaktinin mutlaka geleceği, O zaman sahip olunan malların zarar ziyanla, el koymalarla, hırsızlıkla kaybolup gideceği. Bundan dolayı akıllı davranıp Allah'a dönmek gerektiği vurgulanmaktadır. Sahip olunan malların Allah'a eş tutulupta onlara güvenmemek, mallara çakılıp kalmamak tavsiye edilmektedir. Mal sevgisini kalplerden çıkarıp atarak evlerde, ceplerde tutup, ölümü beklemek istenmektedir. Hırsı azaltıp ve çok ileriye ait planlar kurmayı bırakmak gerektiği sûfiler için önemli bir anlayış tarzıdır.¹⁷²

İşte her türlü ağyâr ve mâ-sivâya ait istek ve arzusulardan bizleri kurtaracak reçete, Bâyezid Bistâmi tarafından şu şekilde izâh edilmiştir: “İrfan sahibi bir mü'min Allah'tan ne dünyayı, ne de âhireti ister. Mevlâsından yalnızca Mevlâsını ister.”¹⁷³ Geylânî oğluna vermiş olduğu nasihatta kalbimizde, ‘Allah'tan başka ilâh yoktur’ dediğimizi ancak Müslümanlığımızın sağlam olmadığını, kalbimizde pekçok ilâha yer verdiğimizi şu şekilde ifâde ediyor: “Sultandan ve şehrin valisinden korkmak birer ilâhtır. Kazanca, kâra, güce, kuvvete, işitmeye, görmeye ve tutmaya güven duymak birer ilâhtır. İnsanların sana zarar ve fayda verdiklerini, sana vermeye ya da senden birşeyi engellemeye muktedir olduklarını düşünmek bir ilâhtır. Yazık sana! “İlâh yok” sözünde kapsamlı bir inkâr, “Allah'tan başka sözünde ise, ilâhlığın tamamen Allah'a ait olduğunun isbâtı vardır. Her nezaman kalbin Allah'tan başka bir şeye güvenirse isbâtında yalan söylemiş olursun ve güvendiğin şey senin ilâhın olur.”¹⁷⁴

Burada akla takılan soru sûfilerin kendi hayatlarındaki pratikleri, yani çalışıp kazanarak mı yoksa asalak olarak mı yaşadıklarıdır. Çalışmamız da bu meseleleri bir

¹⁷¹ Abdülkâdir Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbâni*, çev. O. Güman, Gelenek Yay. İstanbul.2013, ss. 53-4.

¹⁷² Geylânî *a.g.e.* s.81.

¹⁷³ *a.g.e.* s.81.

¹⁷⁴ *a.g.e.* s.82.

yüksek lisans tezi çerçevesinde kalmaya dikkat ederek fazla detaya girmeden, özellikle ilk dönem sûfilerinin görüşlerine yer vererek ortaya koyacağız. Ayrıca bunlara ilâveten herbirisi ayrı bir araştırma konusu olabilecek çalışmalara, “İlk dönem sûfilerinin cihada bakış açısı”, “ilk dönem sûfilerinin kadına(ontolojik olarak) bakış açısı”, “İlk dönem sûfilerin de eğitim-öğretim”, “İlk dönem sûfilerinin toplumsal hayata katkıları” gibi çok güzel çalışmalar da eklenebilir.

Sûfiler ziraat, ticaret, sanat gibi şeriatın mübah kıldığı yollardan mal kazanmanın helâl olduğu konusunda görüş birliğindedirler. Fakat mal kazanırken uyanık olmak, araştırmak ve şüpheli şeylerden kaçınmak şarttır. Onlara göre çalışmanın ve para kazanmanın gâyesi yardımlaşmak, başkasının malına tamah etme hissini kökünü kazımak, parayı halk için harcamaya niyet etmek ve komşulara acımak duygusudur. Cüneyd’e göre Allah’a yakınlaştıran ameller hangi anlayışla yapılıyorsa, mal kazanma işide o anlayışla yapılmalıdır. İnsan tıpkı yapılması teşvik edilen nâfile ibâdetler gibi kazanma işi ile de meşgul olmalıdır; rızık celbetmek ve menfaat sağlamak için değil. Cüneyd’e göre mal kazanmak farz değildir. Nâfile bir ibâdettir. Terkedilmesi zarar vermez ama yapılması daha iyidir. Farz, ister nefsin yararına ister zararına olsun Allah’ın rızasına uygun olan hareketten ibarettir. Diğer sûfilere göre başkasının nafakasını temin etmekle mükellef olmayan ve tekbaşına yaşayan bir kimse için çalışarak mal kazanmak ibâdet değil sadece mübah bir ameldir. Farz olmamakla beraber bu nevi bir insan için çalışarak mal kazanmak, tevekkülü için bir kusur ve dindarlığı için bir eksiklik değildir.¹⁷⁵

Cüneyd el-Bağdâdî’ye “kesb” hakkında sorduklarında: “Kesb, kuyudan su çekmek, ağaçtan hurma toplamak gibi tabii bir şeydir”¹⁷⁶ diye cevap vermiştir. Sehl b. Tusteri ise: “Tevekkül sahipleri için sadece sünnete uyarak mal kazanmak sahîh olur, başka türlü değil. Tevekkül ehli olmayanlar için ise sadece yardımlaşmak gâyesi ile mal kazanmak sahîh olur.” demiştir.¹⁷⁷ Ebû Talib el-Mekkî’ye göre, geçim için çalışmayı bırakarak bir kenara çekilmiş olan kimsenin, bunu sırf Allahû Teâlâ’nın rızasını kazanmak maksadıyla yapmış olması gerekir. Ayrıca bu konuyla ilgili Allahû Teâlâ’nın hükümleri bulunduğunu bilmeli ve kendi haline uygun olan

¹⁷⁵ Kelâbâzî, *a.g.e.* ss. 126-7.

¹⁷⁶ Serrâc, *a.g.e.* s. 200.

¹⁷⁷ Kelâbâzî, *a.g.e.* 127.

hükümleri öğrenerek yerine getirmelidir. Böyle yaptığı takdirde, mâişetini temin için sebepleri yaratan el-Vehhâb olan Allahâ güvenerek sebepleri terketmesi uygun olur. Kulun geçim için belli bir vasıta edinmeyi, herşeyi bilen Rabb'ine olan kesin imanı edindikten sonra helâl olur.¹⁷⁸

Ebû Nasr es-Serrâc *el-Lüma* adlı eserinde bu konuda İbn Sâlim'in (v. 297/909) şu sözlerinden bahsediyor: Basra'da birisi İbn Sâlim'e şöyle sordu. “ Ya Şeyh! Biz kesble mi kulluk edelim, yoksa tevekkülle mi?” İbn Sâlim şu karşılığı verdi: “Tevekkül Allah Rasulü'nün (s.a.v.) hâli, kesb ise onun sünnetidir. O zaafını bildiklerine kesbi sünnet kılmıştır ki, kendisinin hâli olan tevekkülden düştüklerinde bâri mâişet talebi için sünneti olan kesbden de(çalışmadan) düşmesinler. Eğer kesb olmasaydı, böyle zaafı olanlar, heralde duçar olurlardı.”¹⁷⁹

Gazzâli, kazancın fazileti ve kazanca teşvik ile ilgili âyet ve hadisleri verdikten sonra dört sınıf için ticareti terk etmek daha makbuldür der. Bunlar:

(a) Bedeni ibâdetle meşgul olan âbidler.

(b) Kendilerine seyr-i bâtını olupta mukâşefe hâllerini bilmekte kalb ile âmel edenler.

(c) İnsanlara dinlerinde faydalı olmak için, ilm-i zâhir ile uğraşan âlim, müftü, müfessir, muhaddis ve benzeri âlimler.

(d) Sultan, Kadı ve benzeri gibi âmme işleri ile uğraşanlar. Bunlar âmme maslahatına ayrılan varidattan veya evkaftan geçimlerini sağlıyorlarsa, bu hizmetleri yapmaları, ticaretle meşgul olmalarından daha efdaldir.¹⁸⁰

Es-Serrâc kesbin şartları ile ilgili olarak şu sınırları çizmektedir: “Kesbe güvenmemek; rızkın kesb yoluyla geldiğini sanmamak; çalışmayı nimet elde etmek, mal toplamak için değil, Müslümanlara yardımcı olmak niyetiyle yapmak gerekir. Bunlardan birini terk ettiği zaman kulun kesbine manevî hastalık bulaşmış olur. Ayrıca kesb ile uğraşmayan ihtiyaç sahibi olan ihvanına azığının fazlasını vermek için araştırmada bulunması gerekir. Bu şartları yerine getirmeyenin, kendisini beğenmek, ya da kendi iktisabına bağlanıp kalmak suretiyle yanılmasından

¹⁷⁸ Mekkî, *a.g.e.* c.4, s.244.

¹⁷⁹ Serrâc, *a.g.e.* 201.

¹⁸⁰ Gazzâli, *a.g.e.* c.2, s.167.

korkulur.”¹⁸¹

Bu konuda çıkaracağımız sonuç şudur ki: “Meslek edinmek ve ilim öğrenmek sûfîlerin ruhsat verdiği hususlardandır. Bu husustaki edep şudur: Sanat veya ilimden maksat, mal mülk edinmek olmamalıdır. Tam tersine, onlar sayesinde kazanılan malı insanların iyiliği için harcamak gerekir. Sûfîler, Allah Rasulünü (s.a.v.) örnek alarak kendisi, ailesi ve bakmakla yükümlü olduğu kimseler için, bir senelik ihtiyaçtan fazla mal biriktirmezler.” Ailesi, anne ve babası olan kimsenin, rızık kazanmakla meşgul olmasına ruhsat verilmiştir. Ancak çalışma kişiyi, belirli vakitlerde yapılması gereken Allahû Teâlâ'nın farzlarından alıkoymamalıdır. Çalışmayı rızık sebebi olarak görmemek gerekir. Bilâkis çalışma, Müslümanlar arasında bir yardımlaşmadır. Çalışan kimse vaktinin çoğunu çalışmakla da geçirmemelidir. Ailesiyle, arkadaşlarıyla ve ihvanıyla hem vaktini hemde kazancını paylaşmalıdır.¹⁸²

¹⁸¹ Serrâc, *a.g.e.* s.419.

¹⁸² Abdülkâhir Sühreverdî, *Âdâbü'l-Müridin*, çev. Hamide Ulupınar, Gelenek Yay. İstanbul, 2010, s.121.

2.3. İLK DÖNEM TASAVVUF KLASİKLERİNDE ÖZEL MÜLKİYET

2.3.1. Özel Mülkiyetin Konusu Olan Şeyler, Tanımı ve Sınırları

İlk dönem tasavvuf klasiklerinde özel mülkiyetin konusu, kapsamı ve sınırları çeşitli başlıklar altında ve farklı bakış açılarıyla ortaya konulmuştur. Bu konuda yapılmış olan herhangi bir tasnîfe ulaşmak ise zordur. Ancak verilen bilgilerden ve bakış açılarından, biz bu çalışmamızda tasnîfle ilgili sonuçlar çıkarmaya çalışacağız.

Sûfilere göre sahip olunacak olan eşyâ aslında özel mülkiyetin konusudur. Bu eşyâ maddî değeri olan bir eşyâ olabildiği gibi maddî bir değeri olmayıp; makam, mevki, itibar, sağlık, vücut azalarımız vs. gibi manevî değerlerde olabilir. Bunların hepsi özel mülkiyet içerisine dâhil edilebilir. Buradan hareketle özel mülkiyetin konusu insanın sahip olduğu hertürlü maddî ve manevî değeri olan nimetlerdir diyebiliriz. Özel mülkiyetin kapsamını ise eşyânın niteliği, yapılış tarzı, basitliği veya mürekkep olması gibi unsurlar oluşturmaktadır. Sûfilere göre sahip olunan malların tasnîfiyle ilgili ‘mülkiyetin tasnîfi’ adı altında bir başlık olmasa da, dolaylı olarak yapılan ayrımlara rastlıyoruz. Özellikle ilk dönem sûfilerinde çalışıp kazanmak, rızka helâl yoldan sahip olmak,¹⁸³ giyim-kuşam hakkındaki görüşler,¹⁸⁴ sahip olduğumuz mallardan fakirlere yardım etmek,¹⁸⁵ malın hayırlısı nasıl olmalıdır,¹⁸⁶ miras mallarında hassasiyet,¹⁸⁷ fethedilen mülklerin durumları,¹⁸⁸ şüpheli mallar,¹⁸⁹ helâl ve haramlar,¹⁹⁰ faizin tehlikesi¹⁹¹ gibi konular işlenmiş ve açıklanmıştır.

Hucvîrî *Keşfu'l-Mahcûb*'unda zekât bahsinde, mâlik olunan değerleri maddî ve manevî anlamına gelen, ‘mal ve câh’¹⁹² olarak tasnîf etmiştir. Ebû Talip el-Mekkî ise sahip olunan malı üçe ayırmış; ‘helâl, haram ve şüpheli mallar’¹⁹³ adı altında tasnîfe tâbi tutmuştur.

¹⁸³ Mekki, *a.g.e.* c.4, s.602, Gazzâli, *a.g.e.* c.2, ss.157-70.

¹⁸⁴ Mekki, *a.g.e.* c.4, s.581.

¹⁸⁵ *a.g.e.* s.595.

¹⁸⁶ *a.g.e.* s.550.

¹⁸⁷ *a.g.e.* s.578.

¹⁸⁸ *a.g.e.* s.567.

¹⁸⁹ *a.g.e.* s.643, Gazzâli, *a.g.e.* c.2, ss.255-318.

¹⁹⁰ Mekki, *a.g.e.* c.4, ss.615-618, Gazzâli, *a.g.e.* c.2, ss.231-53.

¹⁹¹ Mekki, *a.g.e.* c.4, s.601. Gazzâli, *a.g.e.* c.2, ss.179-81.

¹⁹² Hucvîrî, *a.g.e.* s. 376.

¹⁹³ Mekki, *a.g.e.* c.4, ss.601-47.

İmam-ı Gazzâli, servetin faydalarını ve zararlarını anlatırken, ilk önce verdiği fayda ve zarar nezdinde konuyu ele almıştır. Sahip olunan malı ‘servetin faydaları-servetin afetleri’¹⁹⁴ diye ikiye ayırdıktan sonra bunu da kendi arasında, ‘dünyalık ve ahiretlik’ ‘dini-dünyevî’¹⁹⁵ faydaları olan mallar diye tasnîf etmiş, başka bir yerde ise; ‘ihtiyaç duyulan-ihtiyaç fazlası servet’¹⁹⁶ olarak ikiye ayırmıştır. İmam Gazzâli: “Dünyanın ibtilâları muhtelif, geniş ve dal-budakları pekçoktur. Fakat en büyük ibtilası, en geniş fitnesi servettir (mal-zenginlik). Servet bulununca da onun şerrinden korunulmaz. Zîra servetsizlikten küfre yakın olan fakirlik doğar. Servet, fayda ve zarardan hâli değildir. Faydası münciyât, zararı ise mühlikattır. Hayrını şerrinden ayırmak zordur. Onu ancak dinde rüşuh bulan, dinde kuvvetli basîret sahibi kimseler ayırabilir”¹⁹⁷ dedikten sonra serveti şu şekilde izâh eder; servet, zehir veya zehiri bulunan bir yılan gibidir. Gâileli tarafları zehiri, faydalı tarafları ise panzehiridir. Kâr ve zararını bilenler zararından kaçınır, kârından faydalanır. Faydalarına gelince; bunlar, dünyalık için olur. Servetin dünya hususunda faydalarını saymaya gerek yoktur. Bunu herkes bilir. Bilmeselerdi servet için kırılıp gitmezlerdi.¹⁹⁸

“Servet sahibi olmanın dini faydası üç kısımda toplanır:¹⁹⁹

Birinci Kısım; şahsına faydalı olanıdır, bu da doğrudan ibâdetinde veya ibâdetinde yardımcı olan işinde olur. İbâdetinde kendisine faydası dokunan, hac ve cihadda servetinden yararlanmak gibi, bunlar servet ile yapılır. Aynı zamanda bunlar Allah’a yakınlığın ana kaynağını teşkil ederler. Yoksul kimse ise bu faziletlerden mahrumdur. İbâdeti takviye ve ibâdete yardımcı olması bakımından servetin faydası, yemek, giymek, mesken ve evlenmek gibi geçimin zaruri ihtiyaçlarını temin etmesidir. Bu ihtiyaçlar temin edilmediği takdirde kalp bunlarla meşgul olur, dini işler ile uğraşamaz. İbâdet için gerekli olan şeyleri temin etmek için çalışmakta ibadettir. Demek oluyor ki, dine yardımcı olacak, dünyalığı teminde ibadettir. Fakat ihtiyaçtan fazlası ve zevk için olanı bu kısma girmez. Çünkü o, dünyalıktır.²⁰⁰

¹⁹⁴ Gazzâli, *a.g.e.* c.3, s.524.

¹⁹⁵ *a.g.e.* s.524.

¹⁹⁶ *a.g.e.* s.524.

¹⁹⁷ *a.g.e.* s.513.

¹⁹⁸ *a.g.e.* s.524.

¹⁹⁹ *a.g.e.* s.524.

²⁰⁰ Gazzâli, *a.g.e.* c.3, s.524.

İkinci Kısım: İnsanlar için sarfettiğidir ki, bu da sadaka, mürüvvet, ırzı koruma veya istihdam etmek üzere dörde ayrılır. Sadakanın sevabı açıktır. Sadaka Allah'ın gazabını söndürür. Mürüvvet ise, dost ve ahabba ziyafet çekmek, hediye vermek, bazı yardımlarda bulunmak gibi hususlardır. Bunu faydası ise dost ve ahabba edinmek, cimrilikten kurtulmak ve cömertler arasına girmektir. ırzı korumaya gelince; şairlerin hicivlerinden korunmak ve dillerini susturmak için onlara verilen paralar gibi. Bu paralar söyleyeni gıybetten koruduğu gibi, aralarında doğacak husumetleri de engellemiş olur. İstihdâm işine gelince; serveti olmayan kişiler kendi işlerini bizzat yapmak durumunda kalır. Hâlbûki bütün işleri kendin yapmak durumunda kalırsan itâba uğrarsın. Çünkü senin yapmak zorunda olduğun, başkasının senin hesabına yapamayacağı ilim, amel, zikir ve fikir gibi mühim işlerin vardır. Bunları bırakıp başka şeylerle uğraşmak hüsrandır.²⁰¹

Üçüncü Kısım: Muayyen bir şahıs için harcanmayan ve fakat faydası umumi olan hayır işlerine sarfedilen maldır. Câmi, köprü, kervansaray, hastane, çeşme ve benzeri yerlere sarfedilen paralar ve yapılan vakıflar gibi. Bunlar öldükten sonrada yaşayan hayırlardır. Hiçbir şeyi olmasa bile, bunlardan istifâde edenlerin duası yeter.

İşte bu anlattıklarımız, malın dini faydalarıdır. Dünyalıkta dilencilikten, yoksulluk zilletinden kurtarıp insanlar arasında yüksek mevkilere ulaşmak, ahiretin dışında kalan faydalarıdır. Servet sayesinde insanın dost, ahabba ve yardımcıları çoğalır, herkesin nezdinde saygılı olur. Bütün bunlar servetin icâbıdır.”²⁰²

Bu konuda *Keşfu'l-Mahcûb*'da “zekât” bölümünde Hucvîrî şunları yazmıştır. Zekât, nimetin tamamlanması esâsı üzere vaciptir. İki yüz dirhem ki, mülkiyet hükmü ile bir kimsenin tasarrufu altında bulunursa, beş dirhem zekât vermek ona vacip olur. Lâkin malın zekâtı olduğu gibi câhında (makam, mevki, itibar), zekâtı vardır. Çünkü bu da tam nimettir. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.); “Allah, mallarınızın zekâtını üzerinize farz kıldığı gibi câhınızın zekâtını da üzerinize farz kılmıştır” buyurmuştur. Diğer bir hadiste de şöyle buyrulmuştur; “Her şeyin bir zekâtı vardır, evin zekâtı misafir odasının bulunmasıdır.”²⁰³ Buradan anlaşılacağı üzere sûfîler kişinin sahip olduğu her nimeti mülk olarak kabul etmekte ve ona karşı sorumluluklarının olduğunu bilmektedirler. Ancak üzerine zekât düşecek kadar mal

²⁰¹ Gazzâli *a.g.e.* s.524.

²⁰² Gazzâli *a.g.e.* ss.524-5.

²⁰³ Hucvîrî, *a.g.e.* s.376.

biriktirmeyi de cimrilik olarak görürler. Bu olay *Keşfû'l-Mahcûb* da şu menkibe ile anlatılır: “Zâhir ulemâsından biri, tecrübe yolu ile Şibli’den zekâtı sorarak: ‘Zekâtın, verilmesi farz olan miktar nedir?’ dedi. Şibli: ‘Cimrilik mevcut ve mal hâsıl olmuş ise, her iki yüz dirhem için beş dirhem, her yirmi dinar için yarım dinar vermek farz olur. Senin mezhebine göre durum budur. Benim mezhebime göre, zekât meşgalesinden kurtulman için hiçbir şeye mâlik olmaman lazım gelir’ dedi. Adam tekrar sordu: ‘İyi ama bu meselede imamın kimdir?’ Şibli cevap verdi ve dedi ki: ‘Ebû Bekir es-Sıddîk’tır. Çünkü o, mülkiyetinde bulunan herşeyi (Allah yolunda) vermiştir. Rasûlullah (s.a.v.) ona: ‘Ailene ne bıraktın?’ diye sorunca şu cevabı vermişti: ‘Allah ve Rasûlünü.’ Emirû'l-Mü’minin Hz. Ali’nin bir kasidesinde şu beyit yer alır”:

*Üzerime mal zekâtı vacip olmuş değildir.
Cömert zât üzerine hiç zekât farz olur mu?*

*Kerem sahiplerinin malı sebildir, harcanmıştır.
Kanları hederdir, canları feda edilmiştir.*

*Bu sebeple onlar ne mal konusunda cimrilik yaparlar ne de kan üzerine husumet edip düşmanlık güderler.
Çünkü onların mülkü yoktur.”²⁰⁴*

Şakik-i Belhî (v. 194/810): “Mala bağlanma, zîra o bir emanettir. Ödünç bir metâdir. Bugün seninse, yarın başkasının olacaktır. O halde başkasına ait bir şey sebebiyle kendini sıkıntıya sokma. Onun hazırlanışı başkasınadır. Yükü ise sanadır. Sen mala mülke bağlandığın zaman, Allah’ın ondaki hakkını edâ etmeyecek, mesela zekâtı vermeyeceksin. İçine fakirlik korkusu düşecek şeytana uyacaksın.”²⁰⁵

Ebû Talib el-Mekkî *Kütü'l-Kulûb* adlı eserinin 41. Bölümde ‘fakirliğin faziletlerini’ anlatırken mal biriktirmenin sınırı ve şekli adı altında başlık açmış burada mülkiyetin konusu ve kapsamı ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur: “Fakirler kırk günlük ihtiyacından fazlasını biriktirmemelidir. Biriktirenlerin değeride kırk dirhemden fazla olmamalıdır. Bunun ölçüsü şu âyeti kerimeden

²⁰⁴ Hucvîrî, *a.g.e.* s. 377.

²⁰⁵ Semerkandi, *a.g.e.* s.246.

çıkarılmaktadır: ‘Musa (a.s.) ile kırk gece için sözleşmiştik.’²⁰⁶ Bu âyeti kerime ile Allahû Teâlâ, Musa’ya (a.s.) bu kadar bir süre genişlik vermiştir. Yani kırk günlük bir süre için söz vermek uzun emel sayılmaz. Hayatla ilgili bir konuda kırk günlük bir süre için sözleşmek geçerli olabiliyorsa; kırk günlük bir süre için ihtiyaçlarını biriktirmekte caiz olur²⁰⁷ demiştir.

Ayrıca Ebû Talib el-Mekkî aynı eserinde özel mülkiyetin konusu, kapsamı ve sınırı niteliğinde; geçim ve kazanç yollarını anlatmış, çalışmanın faziletlerinden örnekler vererek bahsetmiş, tüccar ve esnafın bilmesi gereken ilimlere değinmiş, ticarete niyetin ne olması gerektiğini detaylı bir şekilde izâh etmiştir. Ayrıca, kazancın kaynağını araştırmanın önemini, mal ile övünmemek gerektiğini, yasaklanmış alışveriş türlerini, sanat erbabının dikkat edeceği hususları tek tek anlattıktan sonra ticaret ve sanat erbabının samimi ve dürüst olması gerektiğini vurgulamıştır. Sonunda ise: “Geçim derdi ahireti unutturmamalı”²⁰⁸ başlığını atarak mal-mülk edinmenin asıl hedeften insanı uzaklaştırmaması gerektiğini söyleyerek özel mülkiyete sınırlar çizmiştir.

İnsanlar için zararlı ve necis görülen bazı şeyler mülkiyetin kapsamı dışında bırakılmıştır. Ayrıca mülkiyet hakkı temelde mutlak haktır; fakat her hak gibi başkasının hakkıyla sınırlıdır. Onun için malik hakkını kullanırken başkalarına, zarar vermekten sakınmakla mükelleftir.²⁰⁹

Özel Mülkiyetin sınırı hakkında zühd döneminde yaşamış olan sahabilerden Abdullah b. Abbas (v. 68/687) ise şu ifadeleri kullanmıştır: “İhtiyacı olmayan bir malı satın alan kişi, asıl ihtiyacı olan şerefini satmış olur!”²¹⁰ Bu sözden de anlaşılacağı üzere ihtiyacıdan fazla mal sahibi olmak şerefinden ödün vermekle eş tutulmuştur. Ancak ihtiyaç duyduğu malları edinme noktasında herhangi bir kötüleme söz konusu değildir. Abdullah b. Abbas bu sözleriyle özel mülkiyete sınır çizmekte ve israfa dikkat çekmektedir.

²⁰⁶ Bakara Sûresi, 2/252.

²⁰⁷ Mekki, *a.g.e.* c.4, ss.219-20.

²⁰⁸ *a.g.e.* ss.499-540.

²⁰⁹ Demir, *a.g.e.* ss.303-4.

²¹⁰ Mekki, *a.g.e.* c.4, s.235.

Fazlalık olan dünyalıklar; insana yetecek kadardan fazla olup ihtiyaç duymadığı herşeydir. İnsanın arzu ve isteklerine gelince, bunların bir sınırı ve sona erdiği bir nokta yoktur. Hâlbuki insanın azığının bir ölçüsü ve sınırı vardır.²¹¹ Bu konuda Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurur: “Âdemoğlunun hakkı şu üç şeyden ibarettir; belini doğrultacak kadar yemek, avret yerlerini örtecek kadar elbise ve kendisini barındıracak kadar bir ev! Bunların dışındakiler için hesap verecektir.”²¹²

Sûfilerin giyim-kuşam, yeme-içme ve sahip oldukları mallar da bir uyum görülmüştür. Ayrıca onlar bu uyumlu olma hâlini önemsemişlerdir. Avârif yazarı, bunu izah ederken ‘tenâsüb’ kavramını açıklıyor. Tenâsüb; iç ve dışın aynı şekilde, bir seviyede olmasıdır. Sûfilerin giyimlerinin yiyeceklerine, yiyeceklerinin konuşmalarına, konuşmalarının da uykularına uyum içinde olması tenasübdendir. Çünkü onlardaki uyum, ilme bağlı olarak ortaya çıkmakta, hâllerindeki birbirine benzeyiş, ilmin hükmüne uygun biçimde oluşmaktadır. Ebû Süleyman ed-Dârânî (v. 220/805) demiştir ki: “Bazıları üç dirhem kıymetinde aba giyer fakat karnının arzusu için beş dirhemlik masraf yapar.” Hazret bu şahsın giyimi ile yemesi arasındaki dengesizliği hoş görmemiştir. Buna göre, elbisesi kalın ve sert olan kimsenin yemeğinde ona göre olmalıdır. Giyilen ve yenilen şeyler arasındaki uyumsuzluk, iki taraftan birinde gizli bir hevâ bulunduğundan, ortada bir sapmanın olduğunu gösterir. Bu hevâ, ya halkın nazarını celbetmek için elbisede olur ya da aşırı oburluktan dolayı yeme tarafında olur. Her iki durumda hastalıktır ve sahibinin itidâle dönmesi için tedaviye ihtiyacı vardır.²¹³

Er-Riâye yazarı el-Muhâsibi eserinde ‘mal ile böbürlenme’ başlığıyla bir konuyu kaleme alarak şu şekilde izâhta bulunmuştur: “Mal ile böbürlenmek nedir?” diye sordum. Dedi ki: “Malı çok şey sanmak, ona güvenmek, ondan dolayı üstünlük iddia etmek ve böbürlenmeğe kalkışmaktır. Kâfirlerin, ‘ Biz mal ve çocuk açısından daha çoğuz demeleri gibi...’ kendi zenginliğine bakarak fakiri hâkir görmek, malıyla helâl olmayan şeylerin peşine düşmek, zulme kalkışmak, fakirlere karşı büyükmek, onları pislik gibi görmek vs. dir. Nebi (a.s.), elbisesi, fakir bir adamın elbisesine değmesin diye elbiselerini toplayan zengin bir adam gördüğünde: ‘Oda ne oluyor? Fakirliği zenginliğine sirâyet eder diye mi korktun?’ buyurması gibi. Peki!

²¹¹ Mekki, *a.g.e.* c.4, s.235.

²¹² Tirmizi, *Zühd*, 30.

²¹³ *Avârif’ül-Maarif* (İstanbul), s.456.

Kul bunu nasıl yok eder? Bununla imtihana tabi tutulduğunu, kendisinden beklenen zekât, sadaka vs. gibi vecibelerin daha çok olduğunu bilmelidir. Bundan dolayı Rabbine şükretmeli ve malının çokluğundan nefsini korumalı yoksa helâk olacağını idrâk etmelidir. Fakirin böyle fitneye maruz olmadığı için; hac, zekât, sıla-ı rahîm, misafir ağırlama, konu komşuyu gözetme gibi görevler bakımından da sorumluluğunun daha hafif olduğunu bilerek böbürlenmeden kurtulabilir.²¹⁴ Malının çokluğu kendisini helâl olmayan işlere sürükleyenleri görmez misin? Allah'ın, Karûn'u, olanca ziynetiyle kavminin karşısına çıktığı zaman, büyüklenmeyle, kibirlenmeyle nitelendirilip, yerin dibine batırıldığını hatırla."²¹⁵

Bunlardan yola çıkarak diyebiliriz ki: “Tasavvuf literâtüründe kazanç ve mülkiyeti reddeden bazı aşırı görüşlere ilk devirden itibaren rastlanılmıştır. Ancak hâkim olan teoriye göre, zenginlik ve fakirlikten hangisinin üstün olduğu tartışılmış ve özel mülkiyete sıcak bakılmıştır. Bazı Hristiyan mezhep ve ideolojilerinde zenginliğe açık bir karşıtlık gözlenirken, İslâm kültüründeki mistik hareketlerde zenginlik, servet ve dolayısıyla mülkiyete olumsuz bakılmamakta, en fazla fakirliği zenginliğe üstün tutan bazı görüşlerden söz edilebilmektedir. İslam kültürünün değişik alanlarında teorik olarak özel mülkiyeti reddedip kolektif mülkiyet anlayışını temellendirmeye çalışan klasik bir teori ise bilinmemektedir.”²¹⁶

2.3.2. Özel Mülkiyeti Kamu Malına Çevirmek İsteyen Zâhidler/Sûfiler: Ayyârlar

Arapça bir kelime olan “ayyâr”(العيار) sözlükte çok gezip dolaşan, zeki, kurnaz, gözü pek ve atılgan kimse anlamlarına gelmektedir. Ayyârlar özellikle Horasan Melâmetiyyesi'ne bağlı zümrelerle olan münâsebetleri sebebiyle, mürüvvet ve fütüvvet ehli için kullanılan fityân tabiri ile de anılmışlardır. Müsbet manada, daha çok safevi öncesi meddah hikâyelerinde halk kahramanı olarak geçen ayyâr fanatik bir kişiliğe bürünmüştür. Bazı İran kaynaklarında civanmerd, doğru sözlü,

²¹⁴ Muhâsibi, *a.g.e.* s.458.

²¹⁵ *a.g.e.* s.459.

²¹⁶ Hacak, *a.g.e.* s.116.

yiğit iyiliksever, maharetli, sūfiyâne hayat süren bir topluluk gibi belirtilmelerine, emirlere bağlı ve diğer mezheplere karşı Sünnîliğin yanında gösterilmelerine rağmen ayyârlar menfî icraatları yüzünden tarihe daha ziyade yağmacı ve soyguncu bir sınıf olarak geçmişlerdir. Bir merkeze bağlı olarak yönetilen ayyârların reislerine “ser ayyâr”, “reîsü’l-ayyârîn” veya “reîsü’l-fityân” denirdi.²¹⁷

Kuşeyrî’nin *er-Risâle*’sinin fütüvvet bahsinde III.-IV/IX-X. y.y. kullanılan ayyâr kavramının tasavvuf literâtüründe; fütüvvete ilgili olan civanmerd, tarikat ayyârı kavramını ise; yol eri ve tasavvufun yiğit, fedâkâr, gözü pek yolcusu anlamında olduğunu ifâde etmektedir. Şâtır ve şuttâr olarak tanınan kişiler de bunlardandır. Ayyârlık vasıflarına sahip olma pekçok sūfinin isteği ve arzusu olmuştur.²¹⁸

Attâr, *Tezkiret ’ül-Evliyâ*’sında Fudayl b. İyâz’ı (v. 187/803) anlatırken onun ayyârlardan olduğu hakkında şunlardan bahseder: “Onun ilk hâli şöyle idi: Merv ve Ebiverd arasındaki sahranın ortasına çadır kurmuş, sırtına bir aba giymiş, başına yünden bir külah geçirmiş ve boynuna da bir tesbih asmıştı. Birçok yârını olup hepside eşkıya ve harâmî idi. Zîrâ vurguncuların reisi o idi, dilediği şeyi kendi payı olmak üzere ayırırdı. Asla cemaatten el çekmez, cemaatle namaz kılmayan hizmetkârları kovardı. Fudayl b. İyâz’ın öyle yüce bir himmeti ve alicenaplığı vardı ki vasfa sığmazdı. Fıtraten temiz ve iyi mayalı idi. Vurduğu kafiledeki kadınlara katiyyen ilişmez, borçlu veya sermayesi az olanların mal ve davarlarını almazdı.”²¹⁹

Fudayl b. İyâz, bir zamanlar güzel bir kadına âşık olmuştu. Eşkîyalıktan ne elde ederse ona gönderiyordu. Onun yanında bulunduğu sırada oradan geçmekte olan bir kervanda bulunan bir kişinin şu âyetleri okuduğunu işitti; “Hak aşkına ve Allah’ın zikri için iman edenlerin gönüllerinin huşû duymaları zamanı gelmedi mi? (Uyuyan kalbinizi uyandırma vakti gelmedi mi?)”²²⁰ Okunan bu âyet Fudayl b. İyâz’ın yüreğine ok gibi dokundu. Onu içinden yaraladı. “Geldi, geldi, hatta geçti bile!” diye söylendi. Şaşkın ve mahcuptu, yerinde duramıyordu. Bundan sonra ağlaya ağlaya

²¹⁷ Abdülkâdir Özcan, “Ayyâr” mad. *DİA*. c.4, İstanbul, 1991, s.296.

²¹⁸ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), s. 390, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), ss. 273-8.

²¹⁹ Attâr, *a.g.e.* ss. 145-7, Hücvirî, *a.g.e.* s.164.

²²⁰ Hadîd Sûresi, 57/16.

diyar diyar geziyor ve haksızlık yaptığı kişilerden af ve helallik diliyordu.²²¹ Fudayl b. İyâz'ın dünya, dünya malı, özel mülkiyet hakkındaki sözlerinden bazıları şunlardır: “Cennette ağlamak acayıptır ama ondan daha acayip olan ise dünyada gülmektir.” “Helâldir, hesabı yoktur, demek şartıyla dünyayı bana verseler, yine de sizler murdar bir leşi pis saydığınız gibi, onu pis sayardım.” “Bugün yumuşak elbiselere, lezzetli ve nefis yemeklere bakmayınız. Zîrâ yarın ne giysileri ne de bu yemekleri bulacaksınız.” “Allah’a andolsun ki, şâyet ahiret bâki kerpiçten, dünya ise fâni altından olsaydı, halka yaraşan bâki olan kerpice rağbet etmek olurdu. Kaldı ki dünya fâni olan kerpiçten, ahiret ise bâki olan altındandır.”²²²

Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcub*'da Zünnun Mısırî'yi (v. 245/859) anlatırken: “Mutasavvıfların ayyârlarından bulunuyordu. Bela yolunu tutmuş ve melamet meşreb olmayı tecih ederek bu yolda yürümüştü” der. Burada anlatıldığı kadarıyla Mısır halkı Zünnun hayattayken onu red ve inkâr etmişlerdir. Vefat edene kadar hiçbir Mısırlı onun değerini anlayamamıştı.²²³

Bunların yanında Horasan sûfîlerinden, Hâce Ahmed b. Hammâdi Serahsî (v. 483/1090), Mutasavvıfların civanmerd ve fütüvvet ehli olanlardan idi. Ayrıca Şeyh Venderî (v. ? trs.), Tasavvuf yolunun ulularından olup ondan kalan birçok hayrat vardır. Hakk'ın yolunda ayyâr bir er ve tevbe-kâr bir padişah idi. İlk dönemde ortaya çıkmış olan Kassârilere de (Hamdûn Kassâr (v. 271/884)) civanmerd, fütüvvet ehli ayyârlardan oluşmaktaydı.²²⁴

Kuşeyrî *er-Risâlesinde* “Fütüvvet özelliklerine sahip olan ‘Şâtır Ayyâr’dan bahsetmektedir. Ayrıca ayyâr olabilmenin bir nevi fütüvvet ehli olmaktan geçtiğini vurgulamaktadır. Fütüvvete sahip olanlar, azık biriktirmezler, özür dilemezler. Fütüvvet, vefakârlıktır ve sözünde durmaktır. Kendini başkasından üstün görmemektir. Onun yanında veli bir kulun veya kâfirin yemek yemesi arasında hiçbir fark olmamasıdır. Başkasının hakkı için merhametli olup, onun hakkını tahsil etmek

²²¹ Attâr, *a.g.e.* s. 147.

²²² Attâr, *a.g.e.* ss. 147-62.

²²³ Hûcviîrî, *a.g.e.* s.167.

²²⁴ *a.g.e.* ss.246-7.

için çalışıp, kendisi için böyle bir çabaya girmemektir.”²²⁵ Sûfîyâne bir niyetle ortaya çıkıp hertürlü dünya malını elinin tersiyle itip kardeşinin nefsinin kendisine tercih eden ayyârlar, diğer insanların ne düşündüğünü önemsemez. Elde edilen malın mülkiyetin, sahibinden izinsiz kullanılmasını faziletli davranışlar arasında sayarlar, bunu malın sahibine yapılmış bir iyilik olarak kabul ederlerdi. “Hırsızlık yapan insana daha çok mal verirlerdi ki bir daha hırsızlık yapmasın. Îsâr sahibi, oldukça cömert, dünyaya karşı pervasız ve mert idiler.”²²⁶

İslâm ülkelerinde başlangıçta fütüvvet ehli olarak ortaya çıkan ve teşkilatlı gruplar olarak şehirlerde önemli roller üstlenen ayyâr, rind, runûd gibi çeşitli isimlerle anılan bu gruplar gazalarda önemli roller oynamışlardır. Zamanla amacı dışına çıkıp şehirlerde çapulculuk ve talan faaliyetlerinde bulunmuşlar, taht kavgalarına karışmışlar ve Abbâsilerden itibaren isyan hareketlerinde bulunarak kötü intibâ bırakmışlardır. İslâm âleminin büyük bir alanında özellikle, Irak, İran, Maverâünnehir coğrafyasındaki Merv, Nişâbur ve Herat şehirlerinde etkili olmuşlardır. Özellikle devletin veya şehir yöneticilerinin zayıf oldukları dönemde bundan faydalanmışlar ve bozgunculuk çıkarmışlar, şehirleri talan etmişler, halk üzerine korku salarak onları sindirmişlerdir. Onların bu olumsuzlukları başlangıçta iyi anlamlar yüklenen ayyâr kelimesinin kısa süre sonra kötü işler yapan insanları anmak için kullanılır olmuştur.²²⁷

2.3.3. Özel Mülkiyet ile İlişkili Kavramlar

2.3.3. 1. Makamlar

Özel mülkiyet ve tasavvufun makamlarını araştırırken, Hakîm et-Tirmizi'nin eseri olan *Hatmu'l-Evliya*'da tasavvufun makamları yerine “mülk”²²⁸ tabirinin kullanıldığını tesbit ettik. Sûfîler genellikle makamları anlatırken, hâl ve makam

²²⁵ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), s. 390, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), ss. 273-8.

²²⁶ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), s. 390, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), ss. 273-8.

²²⁷ Mustafa Şahin, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Ayyârlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, sa. XIII/2, 2013, ss. 303-11.

²²⁸ Hakîm, et-Tirmizi, *Hatmu'l-Evliya*, İnsan yay. bs.3. haz. Salih Çift, İstanbul, 2018, ss.109-11.

arasındaki farkları ortaya koyarak anlatmışlardır.²²⁹ Biz ise bu farklara konumuz olmadığı için girmek istemiyoruz. Burada; özel mülkiyet, dünya malı, sûfilerin buldukları makamlarda dünyaya, mala-mülke bakışlarını anlamaya çalışacağız.

Makam, “menzil, merhale, konak, mertebe” anlamında kullanılır. Sâlikin gösterdiği faaliyetle ulaştığı, sıkıntılara katlanarak azimli bir şekilde gerçekleştirdiği merhale. Sâlikin makamı, bu suretle ulaştığı ve ikâmet ettiği yerdir.²³⁰ Yolculuk yorgunluğunu atmak için istirâhat ve konaklamaktır.²³¹ Kulun, ibadet, mülkiyet, mücâhede, riyazet, uzlet, gibi konularda Hakk’ın huzurunda bulunduğu manevî yerdir. Nitekim Allah Teâlâ İbrahim sûresi 14. âyette şöyle buyurmuştur: “İşte bu makamımdan korkan ve tehdidenden sakınan kimselere hastır” ayrıca Sâffât Sûresi 164. âyeti kerimede Allahû Teâlâ: “(Melekler derler ki:) Bizim herbirimiz için bilinen bir makam vardır.”²³² Makam, sabır ve tevekkül ehlinin makamları gibi kul ile beraber bulunan manevî bir durumdur. Kulun zâhir ve batınıyla muamele ve mücâhede sırasında içinde bulunduğu makamdır. Kul bir makamın gereklerini yerine getirip diğer bir makama geçinceye kadar o, onun makamıdır.²³³

Ebû Bekir Vâsîti’ den (v. 320/932) Hz. Peygamber (s.a.v.)’in şu hadisini sorduklarında: “Ruhlar saf olmuş askerler gibidir.” Vâsîti dedi ki: “Saf olmak, ruhların muhtelif makamlarda bulunmasını anlatır. O makamlar da tevbe, verâ, fakr, sabr, rızâ, tevekkül ve benzerleridir.”²³⁴

Ebû Nasr es- Serrâc, makamları anlatırken: “Allah Teâlâ’nın veli kullarını, gerekli şartlar doğrultusunda belli bir mertebeye yerleştirir. Kişi şartları yerine getirip bunların dışında kurbet mahallinde yapması gereken herhangi bir amel kalmadığında, ceberût’un gücüyle nefsini ıslah etmesi, kontrol altına alması ve bunun neticesinde nefsinin korkup uysallaşması için Ceberût mülküne (mülkü’l-ceberût) nakledilir. Sonra Allah onu, arınması için Sultan/güç mülküne (mülkü’s-sultan, kudret mülkü) aktarır. Bu sayede nefsinde bulunan şehvetlerin aslı ve dayanağı olan güç azalır.

²²⁹ Serrâc, *a.g.e.* s. 41, N. Kübra, *a.g.e.* ss. 130-4.

²³⁰ Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 234.

²³¹ Kübra, *a.g.e.* s. 131.

²³² Serrâc, *a.g.e.* s. 41.

²³³ *a.g.e.* s. 321.

²³⁴ *a.g.e.* s. 41.

Daha sonra edeplenmesi için onu Celâl mülküne (mülkü'l-celâl) yöneltir. Ardından buradan, saflaşması için Cemâl mülküne (mülkü'l-cemâl) götürür. Sonra temizlenmesi için Azamet mülküne (mülkü'l-azamet) ulaştırır. Sonra tezkiye olması için Heybet mülküne (mülkü'l-heybet) erdirir. Bilâhare genişlemesi için Rahmet mülküne (mülkü'l-rahmet) vardırır. Buradan terbiye olması için Behâ mülküne (mülkü'l-behâ) nakleder. Sonra güzel/hoş (Tayyib) bir hâle gelmesi için Behçet mülküne (mülkü'l-behçet) aktarır. En sonunda tek olması (ferd) için Ferdâniyet mülküne (mülkü'l-ferdâniyet) girmesini sağlar.”²³⁵

“Allah Teâlâ isimlerini kullara bildirmiştir. Her ismin bir mülkü ve her mülkünde bir gücü (sultan) vardır. Her mülkte bir meclis, özel bir sohbet ve orada bulunanlar için hediyeler söz konusudur. Allah, evliyanın seçkinlerinin kalpleri için orada makamlar var etmiştir. Bu veliler buldukları yerden Mülk’e vasıl olanlardır. Pekçok velinin makamı birinci mülktedir. O’nun isimlerinden biri oradaki veli içindir. Yine nice veli ikinci, üçüncü veya dördüncü makama ulaşmıştır. Herbir makama ulaştığında o makama uygun olan isim kendisine verilir. Bu durum Vahdâniyetü’l-ferdâniyyet makamına varıncaya değin devam eder. Artık o, isimlerden kendi payına düşenin tamamını alır. Bu ona Allah tarafından verilmiştir. O velilerin efendisidir ve Rabbi kendisine “hatmu’l-velâyeyi” vermiştir. O’nun isimlerinin sonuna ulaştığında nereye gidecektir? Zirâ artık o kendisinden sıfatların kalktığı (sıfatsızlık hâlinin başladığı) bâtına ulaşmıştır.”²³⁶

Kûtü’l-Kulûb’da sabır makamı anlatılırken: “Sabrın bir çeşidi de, Hakk’a muhalefet etmeyerek, âfiyet ve sıhhat hâline sabretmektir. Nefsin kötü arzularında harcamadan zenginlik hâline sabır, isyana kullanmadan nimete sabırda ayrı sabır çeşitleridir. Bir mü’minin bu saydığımız şeylere sabretmesi ve bu hususta sabır istemesi, aynen sıkıntı, fakirlik, darlık ve zorluğa karşı sabra ihtiyacı olduğu gibi bir ihtiyaçtır. Bunlar için istediği sabrı, onlarda da istemelidir”²³⁷ der. Kim âfiyet, zenginlik, evlat ve diğer nimetlerden oluşan genişlik hâlinde sabreder ve herbirini yerli yerince kullanarak haklarını verirse o, şükreden sabır ehlinde olur ki, bela ve fakirliğe mübtelâ olup sabredenler, bu kimseden üstün değildir. Allahû Teâlâ, sürûr

²³⁵ a.g.e. ss. 109-10.

²³⁶ Tirmizi, a.g.e. s. 111.

²³⁷ Mekkî, a.g.e. c. 2, s. 253.

ve sıkıntı veren şeyleri birarada zikrederek, onları muttakilerin vasfı yapmış ve bu iki durumdaki ihsan ve ikramlarından dolayı kendilerini methederek şöyle buyurmuştur:²³⁸ “O cennet; müttakiler için hazırlanmıştır. Onlar, bollukta ve darlıkta Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah iyilik sahiplerini sever.”²³⁹

Ebû Talib el-Mekkî'ye göre: “Yakîn makamlarının asılları dokuz tanedir. Bunlar sırasıyla, tövbe, sabır, şükür, reca, havf, zühd, tevekkül, rıza ve muhabbetir.²⁴⁰ Sâlikin ilk makamlarından olan; tövbe, sabır, şükür gibi makamlarda dünya malı yerilmese de; diğer makamlarda, artık tümüyle dünyadan mal-mülkten uzaklaşmak gerektiğini Ebû Tûrab en-Nahşebi (v. 245/859) şu şekilde vurgulamaktadır: “Kalbinde bir parça dünya sevgisi ve kaygısı olan kimse Allah’a râzı olma hâline ulaşamaz.”²⁴¹

Seriyy es-Sekâtî'ye göre: “Beş şey Mukarrebûn (yakîn) velîlerin ahlâkındandır:

- (a) Nefsin sevdiği ve sevmediği hususlarda Allah'tan râzı olmak,
- (b) Bütün sevgisiyle Allah'ı sevmek,
- (c) Allah'tan utanmak,
- (d) O'nunla ünsiyet hâlinde olmak,
- (e) O'ndan başkasından uzaklaşmak.²⁴²

Tek olan Hakîkate ulaşmak ve kûrbiyet sahibi velî olabilmek için bu merhalelerden geçmek gerekir. Bunun yoluda günahlarına tevbe ile başlar. Daha sonra bizi Allah'tan uzaklaştıracak şeyleri terkederek, O'nun rızasına ve muhabbetine ulaştıracak şeyleri yapmaktan geçer. Sûfilere göre makam, Allah ile kul arasında bir manadır; riyâzet, mücahede ve ibadetle elde edilir. Ancak bir makamın hakkı verildikten sonra diğerine geçilebilir. Makamlar, Hakk'a kûrbiyet için ihdas edilmiş vasıtalarıdır. Herkes ve her şey aslı itibarıyla ait olduğu yere dönmeli ve bunun için çalışmalıdır. Ortada tek bir hakikat vardır. Fakat anlayabilmemiz için mertebelere ayrılmıştır. Makamsızlık makamına ulaşmak

²³⁸ a.g.e. s. 253.

²³⁹ Â'li İmrân Sûresi, 3/133-4.

²⁴⁰ Mekkî, a.g.e. c.2, s. 184.

²⁴¹ a.g.e. s.646.

²⁴² a.g.e. s.647.

ferdin amacıdır. İkiliğin ortadan kalkması ve sâlikin tevhîd ehli olmasını sağlayan vesile bu makamlardır. Sâlik bu konuda ikilik ortadan kalkıncaya kadar yürür. Allahla kul arasında zulmani ve nurani hicaplar kalkar. Sâlik öyle bir makama gelirken ‘benlik’i kalmaz. Bu makam bir insan-ı kâmilin hususi terbiyesiyle mücâhede ve riyâzet neticesinde sâlik’in nefesine münkeşif olan bir hâl ve zevk olduğundan, bu sırrı başkalarının anlaması mümkün değildir. Tatmayan bilmez.”²⁴³

Abdülkâdir Geylânî, Allah’ın razı olduğu ve razı kıldığı kulun, malı gönlünden çıkarıp Rabbiyle meşgul olmaya hazırlamış kişi olduğunu söyler: “Allah Teâlâ kuluna mal-mülk cinsinden dünya nimetleri ihsan eder. Kul, mal ve mülkle kendini meşgul eder ve ibadetlerinden geri kalır. Rab azze ve celle böyle bir kulla arasına perde koyar. Onu dünyada ve ahirette kendisinden uzaklaştırır. Hatta malını ve mülkünü de ondan geri alır. Böylece kul dünyada fakru zaruret içinde kalır. Kendisine dünya nimetleri ihsan edilmiş olan kul, şâyet ibadetlerinden geri kalmaz ve rabbine itaatle meşgul olmayı sürdürürse; bir zerre bile eksiltmeksizin Rabbi Teâlâ’da üzerindeki nimetlerini dâim eyler. Bu kul Allah Teâlâ’nın hizmetçisi olur. Mal-mülkte bu kulun hizmetçisi olur. Dünya da bolluk içinde ve gönlü hoş olarak yaşatıldığı gibi, ahirette de Me’vâ cennetinde ağırlanır. Salihlerle, şehidlerle ve Sıddıklarla birlikte izzet ve ikram içinde olur.”²⁴⁴

İbni Sînâ, zühd makamını anlatırken zühd bir nevi, dünya malı karşılığında ahiret malını almaktan ibâret bir ameldir. Ârife göre ise zühd, sırrını Hak’tan alıkoyacak herşeyden uzaklaşma ve onun gayrisından sakınmadır²⁴⁵ diyerek aslında tasavvufun her bir makamında insanı dünyaya meylettirecek unsurlardan uzak durulması gerektiği vurgulanmış, özel mülkiyetin varlığı söz konusu bile edilmemiştir. Seyri sülükünde çeşitli merhaleleri geçmiş olan sâlik artık her bir makamın gereğini yerine getirerek, benlik duygusundan uzaklaşmış, kendisini bile sorgulamış, tevhîd gerçeğini kabul etmiştir. Böyle bir durumda benim mülkiyetim, benim eşyâm, benim malım gibi hakikat bilgisine ulaşma noktasında kısır döngüye yol açabilecek her türlü düşünceden sıyrılmıştır.

²⁴³ Mahmud Erol Kılıç, *Tasavvufa Giriş*, bs.2, Sufi Kitap, İstanbul, 2012, s.33.

²⁴⁴ Geylânî, *Fütuhu'l-Gayb*, ss.41-2.

²⁴⁵ İbn Sînâ, *a.g.e.* s.74.

2.3.3.2. Tevhîd

Haddizâtında, sûfîlerin öteki ve ictimai olaylara bakış açılarını araştırıp incelediğimiz konu başlığında “tevhîd” e de önemli bir yer ayırmıştık. Çünkü sûfîler için tevhîd ilmî kulu Hak’tan başka herşeyden fenâ bulma sonucuna ulaştırır. Dolayısıyla kendi benliğini bile kabul etmeyen sûfîlerin mülkiyet ve özel mülkiyet gibi eşyâya dâir bir takım hakları kabul etmesi beklenemez. Konumuza ilk dönem sûfîlerinin tevhîdi nasıl anladığını izâh ederek devam edelim.

Zünnûn’a tevhîd hakkında sorulduğunda: “Tevhîd, Cenâb-ı Hak’ın eşyâdaki kudreti, tabiat vb. şeyleri yaratması âzâ ve cevâhirlerle değildir. Her şeyin asıl sebebi O’nun yaratmasıdır, O’nun yaratmasının sebebi yoktur. Cenâb-ı Hak, düşüncelerinde tasavvur ettiğin şeyin hilâfidir. Yani tasavvur kapsamına giremez” cevabını verdi.²⁴⁶

Cüneyd el-Bağdâdî ise: “Tek olan Allah’ı vahdâniyyetinin tahkiki, ahadiyyetinin kemaliyle beraber birlemek ve bilmektir. O birdir. Doğmamıştır, doğurmamıştır. Ayrıca, bütün bunlarla birlikte zıtlarla ve emsallerin nefyetmeside gereklidir. Teşbih, tekyif, tasvir ve temsilde yoktur. Akıllı kimseler, tevhîdde doruğa vardığında kendilerini hayret denizine dalmış bir şekilde buluyorlar.”²⁴⁷ Yine Cüneyd’in: “Tevhîd, kıdemi hadesten ifrad etmektir” (kıdemi ve ezeliyeti hudûstan ayırd etmektir), “Tevhîd, kulunAllah’ın huzurunda bir karaltı ve hayalet olmasıdır. Kulun üzerinde Allah’ın tedbir ve idari tasarrufları, kudretinin hükümleri ve icapları mecrasında cereyan eder. Bu durumda kul, kendinden de, halkın kendisini davet etmesinden de ve ona icâbet etmesinden de fâni olarak tevhîd deryalarının derinliklerine gark olmuştur” dediği nakledilmiştir.²⁴⁸

Kelabâzi’nin anlattığına göre, büyük sûfîlerden biri: “Tevhîd, O’nu tek olarak görmendir. Bu ise Hak’ın seni sana göstermemesidir” demiştir.²⁴⁹ Ruveym b. Ahmed b. Yezid Bağdâdî (v. 303/915) tevhîd hakkında şunları söylemiştir: “Tevhîd beşeriyet âsârının yok olması, yalnızca ulûhiyyetin ortaya çıkmasıdır” Ruveym bu sözüyle, yaptıklarına bakarak, “ben ben” diye benlik iddiasında bulunan nefsin

²⁴⁶ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), s. 390, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), s. 345

²⁴⁷ Kuşeyrî, *a.g.e.* s.345.

²⁴⁸ Hücvirî, *a.g.e.* s. 344.

²⁴⁹ Kelabâzî, *a.g.e.* s. 198.

ahlakının değişmesini kastetmektedir. Halbûki “Ben” demeye lâayık olan sadece Allah Teâlâ hazretleridir. Çünkü benlik Allah’a mahsustur. Tevhîd beşeriyet âsârının yok olması, ulûhiyyetin ortaya çıkması, kâdim’in sonradan olanlardan ayrılması ve teklîğin zâhir olmasıdır. Tevhîd’in son noktası, tevhîd sayesinde tevhîd hakikatinin gerektirdiği yerde tevhîdden başkasını unutmaktır.²⁵⁰

Vahdâniyyet, hakikat hükmü gereği olan fena ile Hakk’ın dışındaki herşeyden fani, Hakk ile bâki olmaktır. Şu şekilde de ifâde edilmiştir: “Hakk’tan başka herşeyden fenâ bularak Hakk ile bâki olmaktır.” Yani kulun fenâ bulması, Hakk’a ta’zim ve O’nu zikirle nefsinden ve kalbinden fâni olması demektir.²⁵¹

Şihabuddin Sühreverdî’ye göre, insanların çoğunluğu, verme ve alma hususunda, kendilerine ve halka takılmalarından dolayı, Allah tarafından perdelenmiştir. Halbûki sûfi, ilk olarak halktan fâni olarak, eşyâyı Allah’tan görür, geleni O’ndan bilir. Çünkü o, yüzünü tevhîde dönmüş ve halkı gerçek tevhîdden alıkoyan perdeyi yırtmıştır. O, verme ve alma konusunda aslen halkta bir tesir görmez. Hak, kendisini halkla perdelenmekten korumuştur. Sûfi, tevhîdin enyüksek noktasına yükselince, kendisine nimetleri gönderen Hakk’a şükrettikten sonra, onların kendisine ulaşmasına vasıta yapılan kullara da teşekkür eder. Onun bu nimeti, asıl verenin Allahû Teâlâ olduğunu bildikten sonra, onun kendisine ulaşmasında kullarında bir etkisi olduğunu kabul etmesi kendisine bir zarar vermez. Bu durumda o geniş ilmî ve kuvvetli marifeti ile Mevlâ ve kulları arasındaki vasıtalarıda kabul eder. Diğer Müslümanlarda olduğu gibi, halk onu Hak’tan perdeleyip alıkoyamaz.²⁵²

Ebû Saîd b. İsa Harrâz (v. 277/890), vecd ile ilm-i tevhîde ererek tahkik erbabından olanların ilk makamının, kalplerden eşyâ ile ilgili hatıralarının fâni olup yalnız Allah duygusunun bâki kalması olduğunu belirtir. Yine ona göre tevhîd’in ilk alâmeti, kulun herşeyden geçerek bütün eşyâyı gerçek sâhip ve mütevellisine bırakmasıdır. Tâ ki bu suretle eşyâya bakan, eşyâ ile kâim olan ve eşyâya karşı temkin ehli kişi, gerçek mütevellî ve mutasarrıf olan Allah ile olsun. Böylece Allah

²⁵⁰ Serrâc, *a.g.e.* s.30.

²⁵¹ *a.g.e.* ss. 30-1.

²⁵² Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (Kahire), ss. 95-6, bkz. Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (İstanbul), s.349.

kendilerini kendilerinden gizleyip yine kendilerini kendilerinden öldürerek sırf kendi zâtına has kılar. İşte bu duygu devamlılık arz ettikçe, zuhûru açısından tevhîdin ilk basamağıdır. Doğrusunu Allah bilir ama bu sözün manası şudur: “Kalpten eşyânın izinin fâni olması ve zikr-i ilâhi’nin kalp üzerinde galebe çalması sûretiyle kalpten mâsivânın gidip yerini zikr-i ilâhi’nin alması demektir. Herşeyden geçmenin manası, kulun kendine ve kabiliyetine herhangi bir şey izâfe etmeden eşyâyı kendi ile değil, Allah ile kâim görmesidir. Eşyâya gerçek mütevellî ile bakması ve eşyâda onunla kâim olması demek, kendi iradesini Hakk’ın iradesine bırakması, tevhîd hakâikının kulu istilâ etmesi demektir. Bu suretle eşyâyı kendi ile değil, Allah ile kâim görür.”²⁵³

Ebû Nasr es- Serrâc’ın vermiş olduğu bir şâir’in sözünü dikkatlice incelemek gerekir: “Herşeyde O’nun bir olduğuna dalâlet eden şâhid ve işaretler vardır.” “Eşyâya yerleşmek” tabiriyle bu sözün sahibinin renkli ve değişken bir yapıya değil, sağlam bir yapıya sahip bulunduğu ve nazarında eşyânın Allah ile kâim olduğu kastedilmektedir. “Allah onları kendilerinde gizler ve kendilerinde öldürür” sözü onların hiçbir his taşımadığı, zâhiri ve bâtni hareketlerinin farkında olmadığı ve kişinin kudreti ilâhiyye sultası ve meşietî ilâhiyye altında kendi hareketlerinin kaybolduğu anlamındadır. Her ne kadar kişiye izâfe edilen bir takım hareketler varsa da bunlar i’tibâridir.”²⁵⁴

İlk dönem sûfîlerinin tevhîd anlayışına baktığımızda, daha sonraki dönemler de ortaya atılan vahdet-i vücûd ve vahdet-i şuhûd anlayışlarının temellerinin atıldığını görüyoruz. Burada özel mülkiyetle tevhîd anlayışını anlamaya çalıştığımızda sonuç şu olur ki; kişinin özel mülkiyeti diye bir şey yoktur. Aslında eşyânın varlığı, kudreti ilâhiyyenin zorunlu bir sonucudur. Gerçek tevhîde ancak kalpten eşyânın izinin fâni olması ile ulaşılabacaktır. Kulun, Allah’ın varlığında fenâ bulması ancak *mâ-sivâ/ağyârı* terketmesi ve onları gerçek sahibine bırakmasıyla olacaktır. Eşyâyı kalbinden çıkarmayan ve onun hatıralarını hala kalbinde taşıyanlar tevhîde ulaşamazlar.

²⁵³ Serrâc, *a.g.e.* s.32.

²⁵⁴ *a.g.e.* s.32.

2.3.3.3. Verâ

Verâ, dinde haram ve mekruh olan şeyleri terk ettikten sonra, haram ve mekruh oluşu şüpheli olan hususları, helal ve mübahlarında ise ihtiyaçtan fazlasını terk etmektir. Zerre kadarda olsa kimsenin malını üzerine geçirmemektir.²⁵⁵ Bu tanımdanda anlaşılıyor ki verâ, daha çok insanın muhatap olduğu mal-mülk, her türlü nimetle ilgilidir. İnsanın dünya malına olan muhataplığına sınır çizer. Verilmiş olan nimetlerin nasıl kullanılacağını öğretir.

Sûfîler verâyı nasıl anlamış ve nasıl tanımlamışlardır? İlk dönem tasavvuf eserlerinde verâ nasıl geçmektedir, bunlara bakacak olursak, El-Muhâsibi verâyı şöyle tanımlar: “Allah’ın hoş görmediğinden kaçınmaktır.”²⁵⁶ Şibli ise verânın ne olduğu hakkında: “Verâ, kalbinin bir an olsun Allah Teâlâ’dan ayrılmamasına dikkat etmendir” demiştir. Yahya b. Muaz er-Râzi’ye (v. 258/872) verânın ne olduğu sorulunca şöyle demiştir: “Verâ, kulun rıza yahut gazab halinde ancak hak olan sözü söylemesi ve bütün gayret ve düşüncesinin Allahû Teâlâ’nın râzı olduğu şey olmasıdır.”²⁵⁷

Ebû Talip el-Mekkî ise verâyı şu şekilde açıklar: “Verâ, şüpheli şeylerden kaçınmak, zühdün kapısı, ilâhi korkunun anahtarı ve gerçek sıdka/samimiyete ulaşmaktır.” Umumi olarak verâyı dikkat etmek, genel manada zühd hâlinin başlangıcıdır; özel verâ hâli ise, seçkin kulların sahip olduğu özel zühd hâlinin başlangıcıdır. Hâris Muhâsibi babasından otuz bin dinardan fazla miras kaldığı halde: “Babam kaderi (kadere inanmayan) idi” diyerek mirastan bir kuruş bile almamıştı.²⁵⁸

Abdülkâdir Geylânî ise bir sohbetinde şu bilgileri vermiştir: “Sizin çoğunuz, hatta neredeyse hepiniz şüpheli ve açık haramlar yiyorsunuz. Haram lokma yiyenin kalbi siyahlaşır, şüpheli lokma yiyenin kalbi kirlenir. Nefisleriniz, heva ve hevesleriniz size haram yemeyi önemsiz gösteriyor. Eğer nefis yediğinde-içtiğinde verâ sahibi olmazsa, yani tavuk gibi çöplükte otlarsa, temiz şeylerde yer, pis şeylerde

²⁵⁵ Uludağ, *a.g.e.* s. 379.

²⁵⁶ Muhâsibi, *a.g.e.* s. 197.

²⁵⁷ Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (Kahire), ss. 281-2, bkz. Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (İstanbul), s. 629.

²⁵⁸ Kelabâzî, *a.g.e.* s. 211.

yer. Tavuk veya tavuk yumurtası yemek isteyen ilk önce onu hapsedsin ve ona güzel şeyler yedirsın, ondan sonra onu veya yumurtasını yesin. Nefsini pis, haram ve şüpheli şeyler yemeye karşı hapsed, sonra da onun helâle, hevâ ve heves ile yaklaşmasını önle.²⁵⁹

Es-Serrâc verâ ehlini üç tabakaya ayırmıştır:

(a) Açık surette haram ve helâl oluşu belli olan şeyler arasında kalan ve kesin olarak haram ve helâl denilemeyen şüphelilerden sakınanlar.

(b) Eli bir şeye uzandığında kalbiyle duruma vâkîf olarak göğsü daralan kimseler.

(c) Âriflerin ve vecd ehlinin mertebesi: Verâ nedir diye sorulduğunda Şibli'nin şöyle cevap vermiştir: “Verâ, göz açıp kapayıncaya kadar bile olsa, kalbinin Allah ile olan ilgisini dağıtan şeylerden uzaklaşmandır” der ve şunu ekler: “Verâ'nın birinci derecesi avâmın, ikinci derecesi havâssın, üçüncü derecesi ise havâssu'l-havâssın verâ'idir.”²⁶⁰

O hâlde kula düşen şey, helâl rızık aramakla işe başlaması, niyet ve hedefinin bu olması gerekir. Kul, güzel kazanç peşine düşmeli, bütün gücünü zorlayarak haram ve şüpheli şeylerden uzak kalmaya çalışmalıdır. Bu temiz kazancı kendi nefsinin yiyecek ve içeceği için kullanmalıdır. Kazanç işinde de böyle bir ruhsat vardır. Mü'min kazanç işine girerken niyeti ve düşüncesi Allah rızası olmalıdır. Kazançla Yüce Allah'ın dinini yaşama yolunu aramalıdır. Kim bunlara uymaz, işlerini ilme göre yapmaz, hâl ve hareketlerinde takvâya dikkat etmez, mal biriktirme derdine düşer, onu hayra harcamaz, mal çokluğuyla övünür, dünya malı kazanmaya hırslı olursa o kimse tam bir aldanış ve zarar içindedir. İşi gücü haram kazanç olan kimse, bu hâliyle Allahâ karşı ve O'nun kullarına karşı samimi davranmaz ve zulmetler içinde kalır. Bütün hâli hevâsına uymak olur.²⁶¹

²⁵⁹ Geylânî, *Cilâü'l-Hâtır*, s. 35.

²⁶⁰ Serrâc, *a.g.e.* s.44.

²⁶¹ Mekkî, *a.g.e.* c.4, ss.601-45.

Verâ, hertürlü mal-mülk ve nimetle ilgili olup, insanın dünyadan, maldan mülkten el etek çekmesi değil, bilâkis sahip olunan değerlerin haram veya şüpheli şeylerden olmaması, helâllerden olması üzerinde titizlikle durmaktır. Bu şekilde ki verâ anlayışı ile kazancın, rızkın, sahip olunan malın-mülkün temiz olması, bunlarla birlikte nefsin, bedeninin, neslin korunması, sonuçta da zühd ve takvâ'ya ulaşmak amaçlanmıştır.

2.3.3.4. Tevekkül

Tevekkül, Allah tarafından kula verilecek olan rızık, nimet, mal-mülk, eşyâ konusunda kulun Allah'tan razı olma, ona güvenme, ona sığınma hâlidir. Çünkü Malikü'l-Mülk Allah'tır. Kime ne kadar vereceğini, ne zaman vereceğini, hangi yollarla vereceğini, en iyi O bilir. Bu konuda sûfilerde bazı aşırı davranışlara rastlamakla birlikte, ilk dönem tasavvuf eserlerinden anlıyoruz ki, bu anlayışlar kişilerin buldukları hâllere göre değişmektedir, buna göre de tasnif edilmiştir.

Serî Sakâtî tevekkül hakkında: “Kulun bütün güç ve kuvvetlere ait bağıllık hissinden arınıp, her konuda Yüce Allah'ın ‘Kâdir-i Mutlak’ olduğunu bilmesidir” demiştir.²⁶² İbn Mesrûk ise: “Tevekkül, tecelli eden kaderin hükmüne teslim olmaktır” der.²⁶³ Zünnûn'a tevekkülden sorulduğunda şu cevabı vermiştir: “Nefsin tedbirini bir kenara bırakıp kendinde bir kuvvet ve varlık görmemektir.”²⁶⁴ Sehl'de: “Tevekkül, Allah Teâlâ'nın huzurundaki kayıtsız şartsız teslimiyet hâlidir” demiştir.²⁶⁵ Cüneyd: “Tevekkül, her hâlükârda Allah'a güvenmesidir” der.²⁶⁶ Ebû Tâlib el-Mekkî'ye göre, yakîn makamların yedincisi tevekkül makamıdır. Tevekkül, yakîn makamların en üstünü olup, mukarrebun makamına çıkmış velilere ait hâllerin en faziletlisidir. Bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur:” Muhakkak ki Allah, tevekkül edenleri sever.”²⁶⁷ Bu âyette Yüce Allah, tevekkül edenleri dostu yapmış,

²⁶² Ş.Sühreverdî, *a.g.e.* s.643.

²⁶³ Kelabâzî, *a.g.e.* s.153.

²⁶⁴ Serrâc, *a.g.e.* s.50.

²⁶⁵ Kelabâzî, *a.g.e.* s.153.

²⁶⁶ Serrâc, *a.g.e.* s.51.

²⁶⁷ Â'li İmrân Sûresi, 3/159.

onlara muhabbetini ihsan etmiştir.²⁶⁸

Ebû Nasr es-Serrâc ise kişileri buldukları manevî hâllere göre tasnîf etmiş ve tevekkülü üç derecede izâh etmiştir:

(a) Mü'minlerin Tevekkülü: Ebû Tûrab Nahşebî'nin tevekkülden sorulduğunda verdiği cevap gibidir: "Tevekkül, ubûdiyyette bedeni devreden çıkarıp, kalbi rubûbiyete bağlamak ve mikdârı kâfi şeyle yetinmektir. Böyleleri verilince şükreder, verilmeyince kadere olan rızâları sebebiyle sabreder."

(b)Havâssın tevekkülü: Ebû'l-Abbas b. Atâ der ki: Allah'a bir sebep ve vâsıtâ ile tevekkül eden kimse, tevekkülünü Allah'a, Allah ile ve Allah için yapıp sebeplere bağlanmadan mütevekkil olmadıkça gerçek tevekkül ehli sayılmaz.

(c)Havâssu'l-havâssın Tevekkülü: Kendisinden tevekkülün ne olduğu sorulduğunda Şiblî şöyle demiştir: "Tevekkül, olmadan (keynûnet) önceki gibi, senin varlığının Allah'a âid olmasıdır. Bu takdirde Allahû Teâlâ dâima senin için olur."²⁶⁹

Kûtü'l-Kulûb'a göre rızıklar üç grupta toplanır: Yiyerek tükettiğin gıdalar, giyerek eskittiğin giysiler, Allah için sadaka vererek ahirete gönderdiğin mallar. İşte bu üç çeşit rızık kula ait rızıklardır. Kulun elinde olanlara gelince, onların hepsi kula ait değildir. Onlar ancak kendisine emanet edilmiş veya başkasından kendisine kalmış şeyler olabilir. Kul, bu malların mülkiyetini ele geçirmek için elli yılını vermiş ve o mal bu kadar süre elinde kalmış olsa da durum böyledir. Bu mallardan kula âid olan, sadece Allahu Teâlâ'nın ilâhî ilminde ona nasib ettiği ve kesin hükme bağladığı kısımdır. Kulun kendi elinde ve kasasında olduğu için bu mallar üzerinde bir mülkiyet iddiasında bulunması, Allahu Teâlâ'yı hakkı ile tanımaması ve O'nun hikmetlerinden habersiz olmasından kaynaklanır. Eğer o Allah Teâlâ'nın hikmet ve kudretini layıkıyla tanısaydı, kendisine âid gördüğü kasa, hazine ve tapuların aslında Allahu Teâlâ'nın arzındaki hazinelerine âid olduğunu ve bu hazineleri dilediği kuluna, dilediği süreye kadar emanet ettiğini bilirdi.²⁷⁰

²⁶⁸ Mekkî, *a.g.e.* c. 3, s.13.

²⁶⁹ Serrâc, *a.g.e.* ss.50-1.

²⁷⁰ Mekkî, *a.g.e.* c.3, s.36.

Şihabüddin Sühereverdi tevekkülü ve tevekkül hâli'ni şu şekilde anlatmaktadır: “Tevekkül, kendisine güvendiğin ve tevekkül ettiğini bilme ölçüsünde olur. Buna göre, kim Hakk’ı daha güzel tanırsa, o kimsenin tevekkülü daha güzel olur. Kimin tevekkülü tam olarak gerçekleşirse, tevekkülünü görmeyip, tevekkül ettiği zâtın tecellilerini müşâhede etme durumu da kaybolur. Sonra, kuldaki bilginin kuvvetli olması ona, ilâhi taksimatta tam bir adalet olduğunu gösterir. Gerçekten Allahû Teâlâ’dan başkasına nazar (ve itimad) etmek, nefsin cehaletinden dolayıdır. Kul, tevekkülünü zedeleyen her şeyin nefisten kaynaklandığını bilmelidir. Demek ki, tevekkülün noksanlığı nefsin ortaya çıkmasından kaynaklanmakta, tam bir tevekkül hâli ise nefsin etkisinin yok olmasıyla meydana gelmektedir.²⁷¹

Bir insanın, istenilen olgunluğa ulaşabilmesi için çeşitli, ibadet, itaat, riyazet ve mücâhede eğitiminden geçmesi gerekir. Bunların tesiride ancak sabır, şükür ve tevekkül ile olur. Kendi yerine Allah’ı vekil kılan insan, hiçbir zaman ümitsizliğe kapılmaz, rızık endişesi olmaz, herşeyin Allah’ın tasarrufunda olduğunu, O’ndan geldiğini ve O’na tekrar döndürüleceğini bilir. Malı-mülkü O’ndan ister, mal biriktirmez, bunu kendisine hırs yapmaz. Sahip olduklarıyla böbürlenmez. Aslında sahip olduğunu düşündüklerinin bile gerçek sahibinin Allah olduğunu aklından çıkarmaz.

2.3.3.5. Fakr-Fakîr

Fakr, yoksulluk, dervişlik, sâlikin hiçbir şeye mâlik ve sahip olmadığı, herşeyin gerçek mâlik ve sahibinin Allah olduğunun şuurunda olması. İnsan Allah’ın kulu olduğundan dolayı; insanın kendisinde, ona nispet edilen şeyler de hakikatte onun Mevlâsı olan Allah’ındır. Sâlike Hak’ta fâni olması ve kendini ona muhtaç bilmesinden dolayıda, kibir ifâde eden “ben” sözü yerine tevazu gösterip “fakîr” denilir.²⁷² Fakr, yüce bir makamdır. Allahu Teâlâ kitabında fukarayı anmış, özelliklerini saymış ve şöyle buyurmuştur: “Zekât, kendilerini Allah yolunda

²⁷¹ Ş. Sühereverdi, *Avârif’ül-Maarif* (Kahire), ss.291-2, bkz. Ş. Sühereverdi, *Avârif’ül-Maarif* (İstanbul), s.645.

²⁷² Uludağ, *a.g.e.* s. 131.

vakfeden fukarâ içindir.”²⁷³ İbrâhim b. Ahmed Havvâs (v. 291/904) der ki: “Fakr, şeref giysisi, peygamber libâsı, sâlihler cilbâbı, müttakîler tâcı, mü'minler süsü, ârifler ganimeti, müridler ideali, itaatkârlar kalesi, günahkârlar zindanıdır. Günahlara keffâret, sevaplara büyüteçtir. Derecelere yükseltici, gâyelere erdiricidir. Allah'ın hoşnutluğu ve dostluğa seçtiği iyi kullarına ikramıdır. Fakr, sâlihlerin şîârı, müttakîlerin yoludur.”²⁷⁴

Ruveym (v. 303/915-16) tasavvufu tarif ederken, tasavvufun üç önemli özellik üzere kurulduğunu şu şekilde anlatmıştır:

(a) Dervişliğe sarılıp, fakirliğe (Allah'tan başkasına ihtiyaç duymama hâline) yapışmak.

(b) Malını infâk ve ihsan etmek.

(c) Başkasından bir şey istemeyi terketmek.”²⁷⁵

Buradanda anlaşılacağı üzere tasavvufla fakr içiçedir. Bundan dolayı tasavvuf elbisesi giyen “sûfî”ye aynı zaman da “fakîr” de denilmiştir. Ma'ruf el-Kerhi'de tasavvufu tarif ederken şunları söylemiştir: “Tasavvuf, gerçeklere yapışmak ve insanların elinde olan şeylerden ümidi kesmektir. Fakirliği ele geçirmeyen kimse tasavvufu tam gerçekleştiremez.”²⁷⁶

Şibli'ye gerçek fakr'ın ne olduğu sorulduğunda: “Kulun, Hakk'ın dışında hiçbir şeye ihtiyaç duymamasıdır” demiştir.²⁷⁷ Şibli, bazen üzerine giymiş olduğu pahalı bir elbiseyi çıkararak, ateşe atardı. Kendi mülkünde bulunan bir tarlayı oldukça yüksek bedelle satmış ve hepsini dağıtmıştı. Çoluk çocuğuna bir şey ayırmamıştı.²⁷⁸

Kişi, mal ve meta çokluğu ile dünyadâr ve zengin, bunun azlığı ile de fakir ve derviş olmaz. Bir kimse fakirliğin zenginlikten üstün olduğunu kabul ederse, o kimse

²⁷³ Bakara Sûresi, 2/274.

²⁷⁴ Serrâc, *a.g.e.* s.46-7.

²⁷⁵ Ş. Sühreverdî, *Avârif'ül-Maarif* (İstanbul), s.65.

²⁷⁶ *a.g.e.* s.65.

²⁷⁷ *a.g.e.* s.65.

²⁷⁸ Serrâc, *a.g.e.* s. 389.

padişah bile olsa zengin sayılmaz. Bilâkis, diğer bir kimse fakrı inkâr ederse, fakr u zaruret içinde dâhi bulunsa dünyanın sahibi kabul edilir. Gerçek ve makbul fakr, Allah’a muhtaç olma hâlini hissetmektir. Makbul olmayan zenginlik ise fakrın üstünlüğünü kabul etmeme hâlidir.²⁷⁹

Ebû Nasr Serrâc Tûsî fakr ehlini üç derecede değerlendirmiştir.

1- Mukarreblerin Fakr Makamı: Bunlar hiçbir şeye sahip olmayan, zâhiren de, bâtınen de hiç kimseden bir şey istemeyen ve hiç kimseden bir şey beklemeyen, bir şey verilse de almayan kimselerdir.

2- Sıddıkların Fakr Makamı: Bu makam, hiçbir şeye mâlik olmayan, hiç kimseden bir şey istemeyen, açıkça ve ta’riz yoluyla da olsa bir talepte bulunmayan ve fakat istenmeden verildiğinde alanların makamıdır.

3- Kanâat Ehlinin Fakr Makamı: Bu grup, hiçbir şeye mâlik değildir. Bir şeye ihtiyaç duyduğu zaman bu ihtiyacını, söylediğinde sevinip yerine getireceğini bildiği kardeşlerine açar. Onun böyle derdini söyleyip istemesinin karşılığı sadakadır.²⁸⁰

Sûfîlerden biri: “Fakîr, menfaate sahip olmaktan da menfaate sahip olmak için istekte bulunmaktanda mahrumdur,” buyurmuştur.²⁸¹ İmam Gazzâlî ise, fakirliğin mutlak hâlini yani muhtaç olunan şeyin yokluğunu anlattıktan sonra bunlarında ötesinde bir hâl daha var ki der; o da malın varlık ve yokluğunun müsavi olması hâlidir. Bu durumda olan kimseleri dünya malı meşgul edemez. Bütün dünya onlara yönelse bile, onlar katında bir değer taşımaz. Çünkü onlar bu serveti, kendi malı değil, Allah malı olarak görürler. Bu gibilerin nazarında servetin kendi ellerinde bulunması ile başkalarının elinde bulunması arasında bir fark yoktur. Bu hâl sahibine “müstağni” demek en doğrusudur. Çünkü varlıkla yokluk onlar için birdir.²⁸²

Anlaşıyor ki fakr sahibi, Hak’ta fâni olup, malı mülkü gerçek sahibi olan Allah’a nispet etmiş, kendisini ise hertürlü mala sahip olabilmekten uzak/müstağni görmüştür. Bundan dolayı mal biriktirmemiş, onu hayatının bir parçası olarak

²⁷⁹ Hücvirî, *a.g.e.* ss.410-1.

²⁸⁰ Serrâc, *a.g.e.* ss.47-8.

²⁸¹ Kelabâzî, *a.g.e.* s.147.

²⁸² Gazzâlî, *a.g.e.* c.4, ss.352-4.

görmemiştir. Kendisine ait özel bir mal-mülk olamayacağını baştan bildiği için onun varlığı da yokluğu da hiçbir fakîr için bir anlam ifâde etmemiştir.

2.3.3.6. Takvâ

Takvâ, İnsanın kendisini Allah'tan uzaklaştıran şeylerden uzak durması, mâsivâdan sakınmasıdır. Takvâ sahibi olana takî (tükâ, etkîyâ), muttaki denir.²⁸³ Sâlikin seyr-u sülûkünde mutlaka dikkat etmesi gereken hususların başında gelir. Kulun dünyaya tamahını, dünya malına karşı sevgi beslemesini engeller. Takvâ sahibi insan yapacağı davranışları, söyleyeceği sözleri hatta düşüncelerini bile özdenetime tâbi tutarak filtreler. Takvâ sahibi olduğunu kendisinden bile gizler. Fetvalarla hareket etmez. Daima vicdanına danışarak hayatını gönlüyle şekillendirir. Zenginlik, servet, mal-mülk onun şahsı için değer değildir. Bunları gerçek sahibi Allah'a has kılarak, O'nun yolunda ve rızasında kullanmayı tercih eder.

Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de; "Muhakkak ki; Allah'ın katında en üstün olanınız (şerefliiniz) takvâca en ileri olanınızdır"²⁸⁴ buyurur. Resulullah'da(s.a.v.): "Allah'ın takvâsından ayrılma. Zira o her hayrı derleyen bir derleyicidir..." buyurdu. Yine Allah Resülü (s.a.v.) bir hadisi şerifinde: "Ey Allah'ın peygamberi! Muhammed'in (a.s.) âli kimdir?" diye sorulduğunda cevap olarak: "Her müttaki Muhammed'in (a.s.) âlidir" buyurdu. Öyle ise takvâ, bütün hayırları bir araya getiricidir. Takvânın hakikatı, Allah'ın taatıyla azabından sakınmaktır. Takvânın aslı şirkten sakınmaktır. Bundan sonra da günahlardan, şüphelilerden korunmak ve fazlalıkları terk etmektir.²⁸⁵

El- Muhâsibî takvâ hakkında şunları söyler: "Allah'ın hoş karşılamadığı şeylerden kaçınarak korunmaktır." Bu da iki ahlaki tutumla olur. İlki, Allah'ın kendisi için yasakladığı şeyi bırakmaktır. İkincisi de, Allah'ın kendisi için zorunlu kıldığı bir sorumluluğu yerine getirmektir. Takvâ, âbidlerin konumunun (menzillerinin) başlangıcıdır. Bu menzile ile onun en yücelerini idrâk ederler. Bu

²⁸³ Uludağ, *a.g.e.* s.342.

²⁸⁴ Hucurat Sûresi, 49/12.

²⁸⁵ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), s. 202-10, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), ss.157-8.

menzile ile amellerini arındırırlar. Zirâ Allah, kendisiyle ancak hoşnutluğunun irâde edildiği bir ameli kabul eder.²⁸⁶

Sehl b. et-Tusterî ise: “Takvâ, tek başına hâlleri müşâhede etmektir,” demiştir. Bunun manası, Allah ile sükûn bulan bu hâlden zevk alan bir kulun O’ndan başkasından sakınması gerekir, demektir. Yine Sehl, “Gücünüz yettiği kadar Allah’tan takvâ üzere olun”²⁸⁷ âyetini; “fakir ve yoksul olduğunuzu gücünüz yettiği kadar O’na arz ediniz,” şeklinde izah etmiştir. Ayrıca Sehl, “Kestiğiniz kurbanın eti ve kanı Allah’a ulaşmaz fakat takvânız ulaşır”²⁸⁸ âyetini şöyle izah eder: “Buradaki takvâ nefsten ve halktan teberri etmek, uzaklaşmak manasına gelir. Bu manadaki teberri, ihlas dediğimiz şeyin kendisidir.”²⁸⁹

Kul, gönlünü dünyadan ne kadar çeker ve onu terkederse, o derece zâhid olur. Ancak gözü kapalı bir şekilde helal haram demeden ne bulursa alan ve eline geçen nereden geldiğine aldırmış etmeyen kimsenin işi, kazancı, ahiret ameli olamaz. Kim bu şartlara aykırı davranır, işlerini ilme göre yapmaz, hâl ve hareketlerinde takvâyâ dikkat etmez, mal biriktirme derdine düşer ve onu hayra harcamaz, mal çokluğuyla övünür ve dünya malı kazanmaya hırslı olursa dünya elinden gidince feryad eder. Dünyası güzel, kazancı çok olunca, dininden ne kaybettiğine ve helâke gitmesine hiç aldırmış etmezse, nereden kazandığına ve nereye harcadığına pek önem vermez; nereden gelirse gelsin, hangi yolla ele geçerse geçsin tek derdi para olursa o kimse tam bir aldaniş ve zarar içindedir. O kazancında takvâyâ göre hareket etmez, alışverişinde Allah’ın dininin emirlerine dikkat etmez.²⁹⁰

El-Vâsıtî’nin takvâ hakkında şunları ifâde ettiği anlatılır: “Takvâ, kişinin takvâsından, yani takvâsını görmekten ve dolayısıyla gurulanmaktan, kibirlenmekten sakınması demektir. Müttâki, İbn Sirin gibisidir. İbn Sirin kırk tulum yağ satın aldı. Hizmetçisi tulumlardan birinden ölmüş bir fare çıkardı. İbn Sirin: ‘Hangi tulumdan fareyi çıkardın’ diye sorunca hizmetçisi: ‘Bilmem’ dedi. Bunun üzerine İbn Sirin bütün yağları döktü. Müttâki, Ebû Yezid El-Bistâmi gibisidir. Hamedana kuş yemi

²⁸⁶ Muhâsibî, *a.g.e.* ss. 196-7.

²⁸⁷ Teğâbün Sûresi, 64/16.

²⁸⁸ Hac Sûresi, 22/37.

²⁸⁹ Kelabâzi, *a.g.e.* s.150-1.

²⁹⁰ Mekkî, *a.g.e.* c.4, s.644.

satmaya gitti. Yemlerden azda olsa elinde kaldı. Bistam'a döndüğünde yemlerin arasında iki karınca buldu. Tekrar Hamedan'a dönüp onları bıraktı. Müttaki Ebû Hanife gibisidir. Ebû Hanife'nin borçlusunun ağacının gölgesinde oturmadığı hikâye edilir. Ebû Hanife: 'Her borç ki sahibine herhangi bir menfaat sağlarsa o faizdir' diyerek,²⁹¹ takvâya vurgu yapmıştır.

Cilâü'l-hâtır da Geylânî: "Müttakiler, yakınlarını binlerce defa terk etmişlerdir. Boşa yorulmayın, Allahu Teâla sizden saflık, tertemizlik dışında bir şey kabul etmez. Müttakiler, sahibinin eliyle hazırlanmamış bir sofraya icabet etmezler. Onlar murdar kabul etmezler. Dünyayı ve halkı talep eden kimse murdardır, kirlenmiştir. Akıllı olun ve sizi ilgilendirmeyen şeyi konuşmayın. Emrolduğunuz şeyle meşgul olun. Zamanınızı boşa harcamayın. Rabbinize karşı takvâ sahibi olun. Kendisine karşı takvâ sahibi olanı O, korur ve yüceltir.²⁹²

Takvâ, Allah'a boyun eğerek azabından sakınmak, cezayı gerektiren davranışlardan nefsi uzaklaştırmak suretiyle korunmaktır. Mâsivâdan sakınmaktır. İnsanın kendisini Allah'tan uzaklaştıracak şeylerden uzak durmasıdır.²⁹³ Mal-mülk sevgisi de insanı Allah'tan uzaklaştıracak unsurların başında görülmüştür. Hertürlü dünyevî istek ve arzu sûfilerce malâyânî olarak kabul edilmiş, uzak durulması tavsiye edilmiştir. Bu uzaklaşmanın yolunda takvâ sahibi olmaktan geçtiği sonucunu ortaya çıkarmıştır.

2.3.3.7. Kanâat

Kanâata özel mülkiyet cephesinden bakacak olursak, onu; insanların sahip oldukları imkânlarla razı olma, mal edinme ve biriktirme noktasında hırs ve tamah sahibi olmama durumudur diye izâh edebiliriz. Kanâat sahibi olan insan herhangibir şeye mâlik olmak için onu arzulamaz, ihtiyacı varsa ihtiyacını gidermek için onu elinde tutar. Onunla yetinmeye çalışır. Gözünü mal kazanma ve biriktirme hırsından

²⁹¹ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), s.202-10, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), ss.159-60.

²⁹² Geylânî, *Cilau'l-Hatır*, s.88.

²⁹³ Uludağ, *a.g.e.* s.342.

uzak tutar, tutumlu olur. Elindekiyle yetinir, şükreder ve onun gereği olarak malı az da olsa ondan tasadduk etmeyi bilir.

Kanâat, sûfîlerin de güzel ahlaklarından biridir. Sûfîler az dünya malına kanâat ederler. Kendilerine yün elbise giydikleri için sûfî denildiğini benimsiyoruz ki, onların yün elbiseleri, diğer elbiselere tercih edişleri, dünya süsünü terk etmeleri, açlıklarını gidererek avretlerini örtecek şeye kanâat edip, ahirete ve ahiret işlerine yöneldikleri içindir.²⁹⁴ Zünnûn el-Mısri demiştir ki: “Kanâat eden kimse zamanın insanlarından ve fitnelerinden rahat eder, yakınları yanında şeref sahibi olur.” Yine sûfîlerden birisi şöyle demiştir ki: “Düşmanından kısasla intikam aldığın gibi, mal hırsından da kanâatla intikam al.”²⁹⁵

Hz. Süleyman (a.s.), Sâ'd sûresinin 35. âyetinde: “Bana öyle bir mülk verki, benden sonra hiç kimse o saltanata ulaşmasın” diye dua ediyor. Burada Hz. Süleyman’ın (a.s.) Allah’tan istediği ‘mülk’ün makamı kanâat babındadır. Hz. Süleyman (a.s.) sadece kendisinin o makama erişmesini istiyor ve bana vereceğin o makamda senin hükmüne razı olmayı bana ihsan buyur, demek istiyor.²⁹⁶ Ebû Said’in babası konu hakkında şu hadisi nakletmiştir. Resulullah’ı (s.a.v.) minber üzerinde şöyle buyururken işittim: “Az olup yeten mal, çok olup insanı Hakk’tan alıkoyan maldan daha hayırlıdır.”²⁹⁷

Er-Risâle’de geçen Cüneydi-i Bağdadi ile ilgili şu olay kanâati çok ilginç bir şekilde ortaya koyuyor: “Hac mevsiminde Cüneyd’in yanında oturuyordum. Etrafında acemler ve araplardan oluşan büyük bir cemaat vardı. Bu sırada bir adam ona beşyüz dinar getirip önüne attı ve ‘bu parayı fakirlere dağıt’ dedi. Cüneyd ise: ‘Bu paradan başka malın var mıdır?’ diye adama sordu. Adam: ‘Evet, benim çok dinarım vardır’ deyince, Cüneyd: ‘Elinde kalan maldan başkasını istermisin?’ diyerek adama sordu. Adam: ‘Evet’ diye cevap verince, Cüneyd: ‘Al bu malı, sen ona bizden daha muhtaçsın’ diyerek malı adama geri attı ve kabul etmedi.²⁹⁸ Burada tabii ki,

²⁹⁴ Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (İstanbul), s.74.

²⁹⁵ a.g.e. ss.336-7.

²⁹⁶ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), ss. 288-94, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), s.209-12.

²⁹⁷ Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (Kahire), s.88, bkz. Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (İstanbul), s.337.

²⁹⁸ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), ss. 288-94, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), s.209-12.

Cüneyd-i Bağdadî'nin verilmek istenilen malı kendi özel mülkiyetine kabul etmesi veya etmemesi sözkonusu değil. Ancak bu malı reddederek ona ihtiyaçlarının olmadığını, kanâat sahibi insanlarında bu mala ihtiyaç duymayacağını vurgulamaktadır. Çünkü kanâat çok büyük bir zenginliktir. Hatta kendini zengin zannedip hadsizlik yapan kişiye haddini bildirmek isteyen Cüneyd'in sahip olduğu büyük bir hazinedir.

Abdülkâdir Geylânî, Kanâat hakkında şunları ifade ediyor: “Ey Fakir! Zenginlik arzun olmasın. Çünkü o senin helâk sebebin olabilir. Ey hasta! Sen de sağlığına kavuşmayı arzulama, o da senin helâk sebebin olabilir. Akıllı ol. Elinde olan meyveyi koru ki yaptığın iş övgüye layık olsun. Elinde olan bu miktarla yetin ve fazlasını isteme. Hakk'ın senin isteğinle verdiği herşey senin hayat suyunu bulandırır, başına bela olur. Bu tecrübe edilmiş, yaşanmış bir gerçektir. Ancak istemek, kula kalbi atarından emredilirse istediği şey bereketli kılınır ve pislikleri giderilir. Allah'tan daima affetmesini, sıhhat-afiyet vermesini, dinde, dünyada ve ahirette kurtuluş vermesini dile ve bu kadarcığıyla yetin. İnanan kimse hem dünyası hem ahireti için çalışır. Dünya için ihtiyaç duyduğu ölçüde ve yeteri kadar çalışır. Yolcunun azığı kadar bir mal onu dünyada kanâat sahibi yapar ve o daha fazlasını istemez. İnanan ilerisi için azık edinir. İnkâr edense sadece dünyada yararlanır. İnanan kimse öyle bir yol üzerindedir ki az mala kanâat eder, çoğunu ise ahirete gönderir. Kendisi için dünyada, yolcuya yetecek miktarda, kendini taşıyacak kadar bir azık bırakır.²⁹⁹

Kanâatin özel mülkiyet ile ilişkisini *Avârif*'te ki şu bahisle bitirelim. “Yemek yemeğe nefsin ihtiyacı olduğu gibi, giyeceğede vücudun sıcaktan ve soğuktan korunması için zorunlu olarak ihtiyacı vardır. Nefis kendisine yetecek yiyeceğe kanâat etmeyip daha fazlasını ve güzelini istediği gibi giyeceği şeylerinde çeşit çeşit olmasını arzular. Giyim-kuşam konusunda da nefsin birçok arzuları ve çeşitli ihtiyaçları vardır. Sûfî bu konuda nefsinin, gerçek ilmin ortaya koyduğu ölçülere uymaya sevkeder. Sûfilerden birisine: “Elbisen yırtılmış!” denildiğinde: “Fakat o

²⁹⁹ Geylânî, *el-Fethu'r-Rabbâni*, ss.25-80.

helal parayla alındı” demiş. “Hem de eski püskü!” denildiğinde ise: “Ama temizdir!” diyerek karşılık vermiştir.³⁰⁰

Sonuç itibariyle sûfîler, dünya malına sahip olma noktasında nefisleriyle mücadele etmişler, onu eğitmişler ve hep iyiye yönlendirmişlerdir. Elbiselerinin yırtık olmasını değil helal olmasını, eski olmasını değil temiz olmasını önemsemişler, sahip oldukları bu durumu kabul edip teslimiyet göstermişlerdir. Sûfîler ellerinin altında bulunan malları Rablerinden bilmişler, gerçek mâlik olarak O’nu tanımışlardır. Hiçbir zaman benim malım, mülküm, dememişlerdir. Daha fazlasını arzu etmemişlerdir. Ellerin altında bulunan malın niteliğide niceliğide onlar için hiçbir zaman önemli olmamıştır.

³⁰⁰ Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (Kahire), s.160, bkz. Ş. Sühreverdî, *Avârif’ül-Maarif* (İstanbul), s.455.

SONUÇ

İlk dönem sûfilerinin özel mülkiyetle ilişkilerini ortaya koymaya çalıştığımız bu çalışma sonucunda özel mülkiyet kavramının, akıllı ve irâde sahibi olan insanın varlığıyla ortaya çıkmış, insanlık tarihi kadar geçmişi olan bir kavram olduğunu gördük. Bunun sebebinin ise, insanın mal edinme ve mal biriktirme isteğinin fitrî olmasından kaynaklandığını tespit ettik. Mülkiyete konu olan eşyânın bir kısmı, aynı zamanda insanoğlunun zarûri ihtiyacıdır. İnsan hayatını devam ettirebilmek için yiyeceğe, giyeceğe, barınmaya, kullanacağı bir takım iş aletlerine, savaş aletlerine ihtiyaç duyar. İnsan kendisini güvende hissedebilmek için bu eşyâya mâlik olmak ister. İnsanın hayat hakkının gereği olarak mülkiyet bir hak'tır.³⁰¹ Ancak insanın bu hakkını kullanabilmesi İslâm dini tarafından sınırlandırılmıştır. Kişinin ancak meşru yoldan elde ettiği mal üzerinde hakkı olabilir. Bu sınırların; helaller haramlar, mekruh ve şüpheli olanlar, kamuya ait olanlar, başkalarının hakkı çerçevesi içerisinde bulunan mallar olduğunu gördük.

Ayrıca bu çalışmada Allahu Teâlâ'nın çeşitli âyetlerle,³⁰² Peygamber efendimizin de hadisleriyle özel mülkiyetin dokunulmazlığını vurguladığı sonucuna ulaştık. Hiç kimse sahibinin izni ve rızası olmadıkça bir başkasına ait mala el uzatamaz. Ona zarar verici hareketlerde bulunamaz. Aksi takdirde, Allah'a karşı günah yüklenmiş olur. Kanunlara karşı cezai sorumluluğu doğar. Kula karşı ise tazmin etme ve kul hakkına girme gibi durumla karşı karşıya kalır. İslâm hukukuna göre özel mülkiyet edinme; insanın, korunması gereken temel hak ve hürriyetlerindedir.

Hz. Peygamber (s.a.v.) ve sahabi dönemlerinden itibaren, kendisini gösteren zühd döneminde özel mülkiyete, dünya malına ve dünyanın tamamına nasıl bakıldığı hakkında ulaşılan neticeye göre, dünya malına tamah etmek yerilmiş, mal biriktirip onunla övünmek kerih görülmüştür. Yardımlaşma, paylaşma, isâr, dayanışma teşvik edilmiştir. Hatta zamanla ortaya çıkan varlıkta tevâhid anlayışıyla hiçbir insanın, eşyâ üzerinde mâlik olamayacağı, insanın kendisinde aslında Allah'a ait olduğu

³⁰¹ Demir, *a.g.e.* s.303.

³⁰² Nisa Sûresi, 4/29, Mâide Sûresi, 5/38-90, Bakara Sûresi, 2/275-8.

vurgulanarak özel mülkiyet mevzû bâhis dahi edilmemiştir. Daha sonraki tasavvuf döneminde ise, sûfîlerin eğitim süreci diye de adlandıracağımız seyru sülûklerinde, bulunmuş oldukları hallere ve makamlara göre anlayışlar benimsediklerini gördük. Asıl itibariyle dünya malı ve özel mülkiyetin konusu olabilecek her türlü eşyâ ancak ihtiyaçsa sûfîler tarafından kabul görmüştür. Yinede hiçbir sûfî gerçek anlamda özel mülkiyet kavramını kabul etmiş değildir. Çünkü sûfîler en büyük mücadele olarak kendi benlikleriyle mücadeleyi seçmişler, ‘ben’i yok etmeye çalışmışlar, herşeyin gerçek sahibini de “Malikü’l-Mülk” olan Allah olarak kabul etmişlerdir.

Ayrıca tasavvufun kendisine has eğitim, mücâhede ve murâkabe yöntemlerinin de sadece sûfîleri şerîatten hakîkate ulaştırmak için var olduğunu, şerîatın kulluğu yerine getirme emri, hakîkatın ise; Rubûbiyeti bütün kâinata müşahede etmek olduğu anlaşılmaktadır.³⁰³ Seyri sülûkleri sırasında sâlik’in çeşitli durakları ve makamları vardır. İşte bu durak ve makamlar da sâlik, varlığı daha iyi anlamaya çalışır. Bu sırada dünya ve dünya malı onun için anlamsız olur, herşey bir hiçliğe doğru gider. Nihâyetinde ise tek hakîkat ile tanışır. O’nun varlığında fenâyâ varır. İşte böyle bir hazzı ve zevki sâlik’in yaşayabilmesi için, seyri sülûkünün her noktasında dünyalık istek ve arzulardan adım adım uzaklaşmış olması gerekir. Çünkü hakîkate ulaşmak için kalpte O’nun muhabbetinden başka muhabbet olmamalıdır. Bu minvâlde hayat süren sûfîler ellerinden geldiğince dünya sevgisinden, mal-mülk edinme ve biriktirme düşüncesinden uzak durmuşlardır. Hakîkat dışında her şeyi ağyâr ve mâsivâ olarak görmüşler onlara rağbet etmemişlerdir. Bu rağbet etmeyişlerindeki temel sebep asla insanlardan kaçmak, tembellik yapıp dünyevî sorumluluklardan uzak durmak değildir. Dünyanın bir ihtiyaç, dünya için çalışmanın farz olduğu gerçeği de sûfîler tarafından göz ardı edilmemiştir. Bu çalışma sırasında ulaşılan sonuçlardan biriside şudur ki; ilk dönem sûfîlerine göre maksat, dünyayı terketmek değil, gönlünde dünya sevgisine yer vermemek, yani dünyayı gâye edinip Allah’ı unutmamaktır. Dünya malına tamah edip iştiyâk göstermemektir. Nefsini kötüleyip, dizginlemek ve seyri sülûk ile onu kemâle erdirmektir. Hedefleri hakîkatin bilgisine ulaşmak olduğu için, dünya hayatının meşgalelerini kendilerine seyri sülûklerinde engel olarak gördükleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

³⁰³ Kuşeyrî, *Risâle* (Kahire), s. 167, bkz. Kuşeyrî, *Risâle* (İstanbul), s.136.

Bütün bunlara rağmen ilk dönem sūfî kitaplarında mal edinme, çalışmanın fazileti, kazancın kaynağını araştırmak, mal biriktirme, malın hayırlısı, fethedilen mülklerin durumu, miras mallarında hassasiyet, umuma ait malların durumu, helal kazancın önemi, helal haram ve şüpheli şeylerin sıfatı gibi konular ele alınmış ve detaylarına kadar açıklanmıştır. Bunun sebebinin ise, şeriatı bilmeden hakikatin bilinemeyeceği gerçeğinin idrâk edilmesidir. Sûfîler, bireysel tecrübelerinde hakîkate ulaşabilmek için ibâdet, riyazet, mücâhede ve murâkabe yolunu seçmişlerdir. Ancak işin toplumsal boyutunda ise hem âvâmın hemde seyri sülûkün başlarında olan sâlik'in, kendisini günaha götüren yollardan koruması için, bu meselelerin ilk dönem tasavvuf kitaplarında açıklanmış olduğu görülmektedir.

İlk dönem sūfîleri ile ilgili yapılmış olan bu çalışmada olduğu gibi “özel mülkiyet” kavramı, dünya ve dünya malı ekseninde çalışılmıştır. Sonraki dönem sūfîlerinde de aynı çalışmalar genişletilerek yapılabilir. Çünkü ilk dönemde sūfîleri daha çok bireysel tecrübeleri ile ön plana çıkarken, sonraki dönemlerde, tarikatların varlığı kurumsallaşmayı da beraberinde getirmiştir. Böyle bir durumda acaba, “özel mülkiyet, dünya ve dünya malı hakkında tarikatler döneminde ne düşünürlerdiler?” gibi konular, yerinde ve bize yol gösterecek veriler içeren bir araştırma konusu olabilir.

KAYNAKLAR

- ARSLAN**, Ahmet, *İbn Haldun*, Vadi Yay. Ankara,1997.
- ATTÂR**, Feridüddin, *Tezkiretü'l Evliya*, çev. S. Uludağ, Semerkand Yay. İstanbul, 2015.
- AYAN**, Mehmet, *Eşyâ Hukuku II Mülkiyet*, Mimoza Yay. Konya, 2000.
- AYDINLI**, Abdullah, “Ebû Zer el-Gıfarî” maddesi, *DİA*, c.10, ss.266-9.
- BAĞDADÎ**, Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emval*, çev. C. Saylık, Düşünce Yay. İstanbul, 1977.
- BOLAT**, Ali, “Tasavvufun Doğuşu”, *Tasavvuf El Kitabı*, Ed. K. Özköse, bs.2, Grafiker Yay. Ankara, 2014, ss. 109-33.
- BUHÂRÎ**, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's- sahih*, çev. Heyet, Polen Yay. İstanbul, 2010.
- CEBECİOĞLU**, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay. İstanbul, 2005.
- DEMİR**, Fahri, *İslâm Hukukunda Mülkiyet Hakkı ve Servet Dağılımı*, DİB Yay. Ankara,1993.
- DEMİRLİ**, Ekrem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Literâ Yay. İstanbul, 2015.
- ENGELS**, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, çev. H. İlhan, Alter Yay. Ankara, 2015.
- _____, *Konut Sorunu*, çev. Tekin Genç, Alter Yay. Ankara, 2015.
- ERDOĞAN**, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay. İstanbul,1998.
- ERGİNLİ**, Zafer, “Temel Tasavvuf Klasiklerinde Dünya Algısına Toplu Bir Bakış”, *UÜİFD*. c.15, sa. 2, Bursa, 2006, ss. 13-76.
- ESKİCİOĞLU**, Osman, *İslam Hukuku Açısından Serbest Piyasa Ekonomisi*, Anadolu Matbaası, İzmir, 1995.
- GAZZÂLÎ**, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, terc. A. Serdaroğlu, Bedir Yay. İstanbul,1993.
- GEYLANÎ**, Abdülkâdir, *Cilâu'l-Hatır*, çev. D. Gürer, Gelenek Yay. İstanbul, 2012.
- _____, *el-Fethu'r-Rabbani*, çev. O. Güman, Gelenek yay. İstanbul, 2013.
- _____, *Futûhu'l-Gayb*, çev. İ. Aslan ve D. Çakır, Gelenek Yay. İstanbul, 2015.
- GIDDENS**, Anthony, *Sosyoloji Eleştirel Bir Yaklaşım*, çev. M.R. Esengün ve İ. Öğretir, Birey Yay. İstanbul, 1997.
- GÖLCÜK**, Şerafeddin ve Süleyman Toprak, *Kelam*, Tekin Kitabevi, Konya,1996
- GÖRMEZ**, Mehmet, vd. “Mülkiyet”, *Hadislerle İslâm*, DİB Yay. Ankara, 2015. ss.93-104.
- GÜRER**, Dilaver, *Abdülkâdir Geylânî, Hayatı, Eserleri, Görüşleri*, İnsan Yay. İstanbul, 1999.

HACAK, Hasan, “İslâm Hukuk Düşüncesinde Özel Mülkiyet Anlayışı”, *MÜİFD.* sa. 29, 2005, ss.99-120.

_____, “Mülkiyet”, *DİA*, c.31, İstanbul, 2006, s. 543-8.

HAMİDULLAH, Muhammed, *İslamda Devlet İdaresi*, çev. K. Kuşçu, Nur Yay. Ankara, 1978.

HAVVA, Said, *İslam*, çev. S. Şimşek, İkbal Yay. Ankara, trs.

HUCVİRİ, Ali b. Osman Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb. Hakikat Bilgisi*, haz. S. Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, 2016.

ISFAHANÎ, Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, çev. S. Aykut, vd. Şûle Yay. İstanbul, 2002.

İBN HALDUN, *Mukaddime*, haz. Â. Bilgiç, Yason Yay. Ankara, 2016.

İBN MÂCE, el-Kazvînî, *Sünen-i İbn Mâce*, terc. A. Parlıyan, Konya yay. Konya, 2008.

İBN MANZUR, *Lisanu'l-Arab*, Beyrut, 1986.

İBN SÎNA, *Makamatü'l-Arifîn*, haz. D. Gürer, Gelenek Yay. İstanbul, 2012.

KARAMAN, Fikret, vd. *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB. Yay. Ankara, 2006.

KARAMAN, Hayrettin, *İslamın Işığında Günün Meseleleri*, Yenişafak Yay. İstanbul, 1997.

KILIÇ, Mahmud Erol, *Tasavvufa Giriş*, Sûfî Kitap, İstanbul, 2012.

KUTUB, Seyyid, *İslam-Kapitalizm Çatışması*, çev. K.M. Çetiner, Arslan Yay. İstanbul, 1993.

KÜBRA, Necmüddin, *Tasavvufi Hayat*, çev. M. Kara, Dergâh Yay. İstanbul, 2015.

KÜÇÜK, Hülya, *Tasavvufa Giriş*, Dem Yay. İstanbul, 2011.

_____, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Yay. İstanbul, 2019.

KELÂBÂZİ, *Taarruf*, haz. S. Uludağ, Dergâh Yay. İstanbul, 2013.

KUŞEYRÎ, Abdülkerim, *Risale-i Kuşeyrî*, haz. A. Mahmud ve Mahmud b. Şerif, Dâru'ş- Şu'b Yay. Kahire, 1989,

_____, *Risale-i Kuşeyrî*, terc. Ali Arslan, Arslan Yay. İstanbul, 1980.

MARX, Karl- Friedrich ENGELS, *Komünist Manifesto*, çev. Orhan Tekin, Mavi Çatı Yay. İstanbul, 2016.

MEKKÎ, Ebû Tâlib, *Kütü'l-Kulüb* çev. D. Selvi ve A. Kaya, Semerkand. Yay. İstanbul, 2014.

MES'UD, M.H. *İslam Hukuk Teorisi*, çev. M. Kılıç, İz Yay. İstanbul, 1997.

MEVDÛDÎ, Ebû'l-A'lâ, “Kur'an'ın Ekonomik Siyasi Öğretisi”, *İslam Düşünce Tarihi*, edit. M.M. Şerif, İnsan Yay. İstanbul, 1990. s. 212-3

MUHASİBÎ, Hâris, *er-Riaye*, çev. Ş. Filiz ve H. Küçük, İnsan Yay. İstanbul, 2014.

MÜSLİM, Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, Terc. A. Davudoğlu, Işık Yay.

İstanbul, 2013.

MUTÇALI, Serdar, *El-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadîs*, Dağarcık Yay. İstanbul, 1995.

NESEFÎ, Azizüddin, *İnsan-ı Kâmil*, çev. M. Kanar, Dergâh Yay. İstanbul, 2013.

ÖZCAN, Abdülkâdir, “Ayyâr”, *DİA*, c.4, İstanbul, 1991, s. 296.

ÖZSOY, Ömer ve İlhami GÜLER, *Konularına Göre Kur'an*, Fecr Yay. Ankara, 1997.

SARI, Mevlüt, *el- Mevarid (Arapça-Türkçe Lugatı)*, Bahar Yay. İstanbul, 1982.

SEMERKANDÎ, Ebû'l-Leys, *Tenbihu'l-Gafilin*, çev. Y. Arıkan, Uyanış Yay. İstanbul, 1977.

SERRÂC, Ebû Nasr, *el-Lûma*, haz. H.K. Yılmaz, Altınoluk Yay. İstanbul, 1996.

STALİN, Josef, *Diyalektik ve Tarihi Materyalizm*, çev. H. İlhan, Alter Yay. Ankara, 2013.

SÜHREVERDÎ, Abdülkahir, *Âdâbü'l-Müridin*, çev. H. Ulupınar, Gelenek Yay. İstanbul, 2010.

SÜHREVERDÎ, Şihabuddin, *Avârif'ül-Maarif*, haz. A. Mahmud ve M. b. Şerif, Daru'l-Mearif Yay. Kahire, h. 1119

_____, *Avârif'ül-Maarif*, çev. D. Selvi Semerkand Yay. İstanbul, 2008.

ŞAHİN, Mustafa, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Ayyârlar”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Sayı XIII/2, 2013, ss.303-11.

ŞERİATÎ, Ali, *İslam Sosyolojisi*, çev. K. Sökmen, Birleşik Yay. İstanbul, 1993.

_____, *Ebû Zer*, çev. A. Yeğin, Fecr Yay. Ankara, 2016.

TİRMİZİ, Hâkim, *Hatmu'l-Evliya*, Haz. S. Çift, İnsan Yay. İstanbul, 2018

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay. İstanbul, 2016.

_____, *İbn Haldun*, TDV. Yay. Ankara, 1993.

_____, “Ağyâr”, *DİA*, c.1, İstanbul, 1988, s.482.

ULUPINAR, Hamide, “İlk Dönem Sûfîlerinde Tevhîd Anlayışı”, *Tasavvuf*, sa. 22, 2008, ss.235-55.

YILMAZ, Hasan Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay. İstanbul, 2012.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslam Fıkıh Ansiklopedisi*, 10 c. Risale Yay. İstanbul, 1994.



T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



ÖZGEÇMİŞ

1974 Yılında Çorum İlinin Bayat İlçesinde dünyaya gelmiştir. Babasının işleri dolayısıyla Ankara'ya yerleşmiş, ilk, orta ve lise eğitimini Keçiören'in Kalaba Mahallesi okullarında okumuştur. Düz liseyi bitirmesine rağmen İlahiyat Fakültesini kendi isteğiyle tercih etmiş, Dokuz Eylül Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulunu okurken, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazanmıştır. İlahiyat Fakültesinden mezun olduktan sonra, Milli Eğitim Bakanlığı'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliğine atanmıştır. 2012 yılında Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünü tamamlamıştır. 2014 yılında Necmeddin Erbakan Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Tasavvuf Bilimleri alanında yüksek lisansa başlamıştır. Hâlen Konya'da Öğretmenliğe devam etmekte olup, evli ve iki çocuk babasıdır.